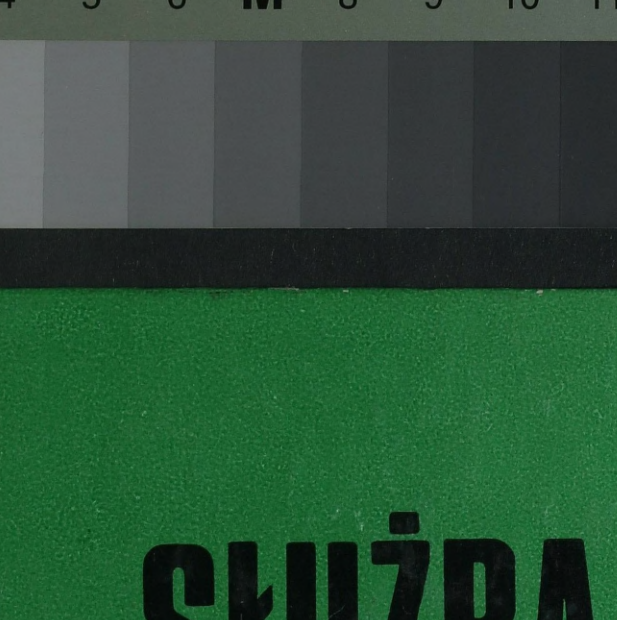
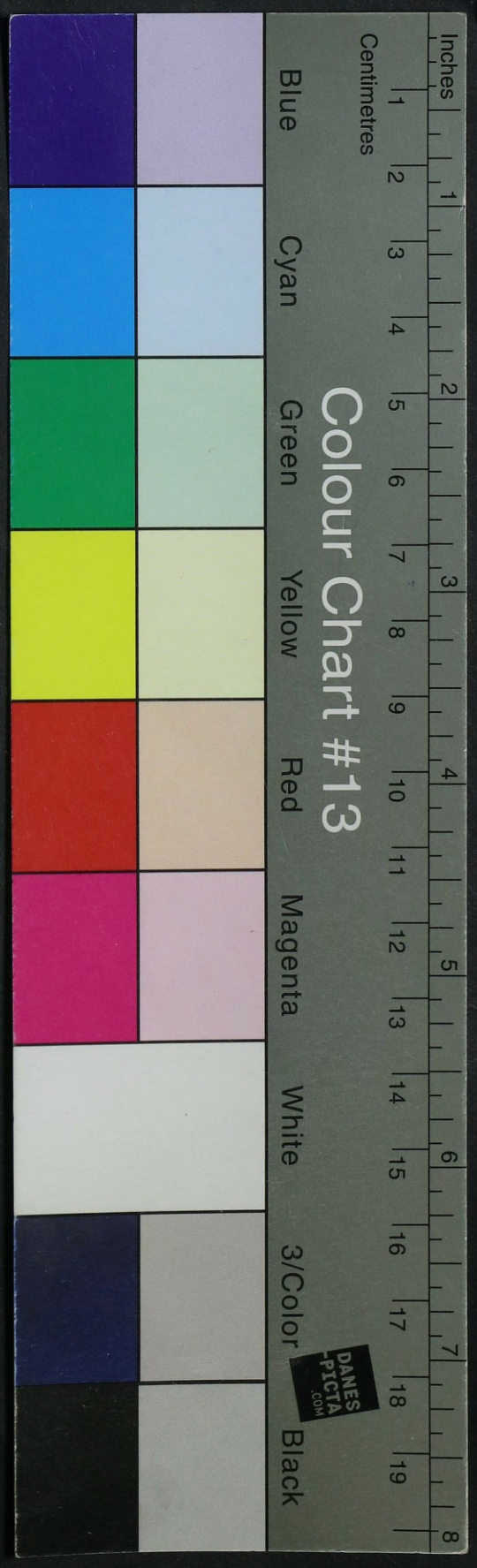
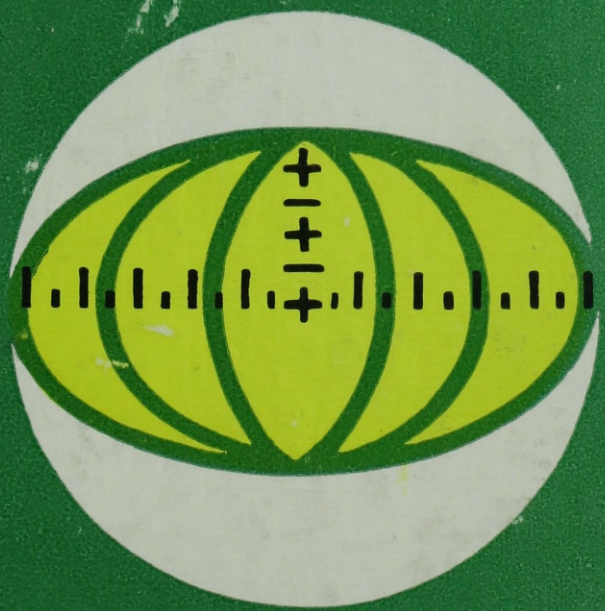

SŁUŻBA WOJSKOWA

SŁUŻBA WOJSKOWA

SŁUŻBA WOJSKOWA

Opracował zespół w składzie:

TEOFIL LEŚKO
BOLESŁAW MAJCHERCZAK
CZESŁAW STACIWA

Recenzenci:

MARIAN FLEMMING
STANISŁAW ŻAK

Kierownictwo naukowe:

JULIAN KACZMAREK

WARSZAWA 1986

MINISTERSTWO NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO
DEPARTAMENT SPRAW OBRONNYCH
AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO WOJSKA POLSKIEGO
IM. GEN. KAROLA ŚWIERCZEWSKIEGO

SŁUŻBA WOJSKOWA

(Wybrane zagadnienia organizacyjno-prawne)

Podręcznik
kształcenia wojskowego
w szkołach wyższych

Część III

WYDAWNICTWO
MINISTERSTWA
OBRONY
NARODOWEJ

Projekt okładki i strony tytułowej
Antoni Piotrkiewicz

Redaktor
Teresa Strzeszewska

Redaktor techniczny
Grażyna Woźniak

P/3936 9

BIBLIOTEKA NAUKOWA ASG WP
GWiS
(II)
Dział Zbiorów Ogólnych

Wojskowe Zakłady Graficzne, Warszawa. Zam. nr 2816/11. WKP/XVII-47.

Rozdział pierwszy

SŁUŻBA WOJSKOWA

1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

W artykule 2 *Ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* z 21 listopada 1967 roku, znowelizowanej w 1983 roku, stwierdza się, że *Umacnianie obronności Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz przygotowanie ludności i mienia narodowego na wypadek wojny jest obowiązkiem wszystkich organów władzy i administracji państwowej, instytucji i przedsiębiorstw państwowych, organizacji spółdzielczych i organizacji społecznych oraz każdego obywatela.*[1]

W świetle powyższego postanowienia ustawy w niniejszym materiale przedstawiono wybrane przedsięwzięcia dydaktyczno-wychowawcze, organizacyjne i prawne mające na celu obronne przygotowanie społeczeństwa do wypełniania obywatelskiego obowiązku współtworzenia potencjału obronnego kraju.

a) Obowiązki obywateli w zakresie obronności

Obrona ojczyzny jest w naszym kraju konstytucyjnie określoną powinnością i należy do najbardziej zaszczytnych obowiązków patriotycznych obywateli Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Fakt ten szczególnie mocno akcentuje się w całym systemie prawnym naszego państwa.

[1] *Dz.U.* 1984 nr 7.

Prawo PRL określa obowiązki zbiorowe i indywidualne społeczeństwa na rzecz obronności. Jednym z najważniejszych obowiązków obywatela jest **odbycie służby wojskowej.**

Może to być obowiązek powszechny albo szczególny i dotyczyć tylko niektórych grup i kategorii osób o określonych kwalifikacjach. Ponadto służbę wojskową można odbyć na zasadach dobrowolności — ochotniczo. W Polsce obowiązkowi służby wojskowej podlegają na mocy ustawy wszyscy obywatele zdolni do jego wypełniania: mężczyźni od 18 do 50 roku życia (chorążowie i oficerowie do 60 lat) oraz kobiety mające kwalifikacje przydatne w tej służbie od 18 do 40 roku życia, a w stopniu chorążych i oficerów — do lat 50.

Zgodnie z ustawą, określoną część obywateli powołuje się do odbycia w siłach zbrojnych zasadniczej służby wojskowej, która trwa dwa lata, a wyjątkowo w niektórych specjalnościach — trzy lata. Wprowadzono także mocą ustawy zastępcze formy służby wojskowej na dwa lata. Są to: zastępcza służba poborowych oraz zasadnicza służba w obronie cywilnej.

Pełnienie służby zastępczej opiera się na zasadzie dobrowolnego zadeklarowania przez poborowych gotowości do wykonywania obowiązków w wytypowanych zakładach użyteczności publicznej (służba zdrowia, opieka społeczna, ochrona środowiska, niektóre działy gospodarki komunalnej).

Odbywanie służby w formacjach obrony cywilnej (organizowanych także przy Ochotniczych Hufcach Pracy) ma na celu specjalistyczne przygotowanie obywateli w zakresie obrony cywilnej i ratownictwa oraz wykorzystanie potencjału ludzkiego do wykonywania zadań o szczególnej użyteczności społecznej i gospodarczej.

Do obowiązków obronnych pełnionych na skalę powszechną zalicza się tak zwane świadczenia osobiste i rzeczowe. Według przepisów prawa są one realizowane przez osoby fizyczne i prawne w czasie pokoju i w czasie zagrożenia państwa, ogłoszenia mobilizacji i wojny.

Świadczenia osobiste polegają na nieodpłatnym wykonywaniu w czasie wolnym od pracy, a w okresie wojny w każdym czasie, różnego rodzaju prac doraźnych związanych z obroną kraju.

Obowiązkiem świadczeń osobistych objęci są obywatele, którzy ukończyli 16 rok życia i nie przekroczyli lat 60. Od obowiązku tego w okresie pokoju zwolnieni są: żołnierze czynnej służby wojskowej, funkcjonariusze Milicji Obywatelskiej, pracownicy służby ochrony kolei, służby więziennej, straży przemysłowej i zakładowej, straży pożarnej, straży leśnej, górnicy, pracownicy służby leśnej, osoby niezdolne do jego wypełniania wskutek choroby lub ułomności fizycznej, kobiety w ciąży i przez rok po porodzie, osoby sprawujące opiekę nad dziećmi do lat 14 i osobami przewlekle chorymi. Zwolnione mogą być także osoby, których obecność w domu lub gospodarstwie jest nieodzowna. W okresie wojny od obowiązku świadczeń osobistych zwalnia się również osoby pełniące służbę w jednostkach zmilitaryzowanych i w formacjach obrony cywilnej oraz personel medyczny zatrudniony w społecznej służbie zdrowia.

Świadczenia osobiste powołanych do tego obywateli nie mogą przekraczać łącznie 60 godzin w ciągu roku. W okresie wojny zasada ta przestaje obowiązywać (czasu się nie normuje). Może to być okres dłuższy, byleby czas jednorazowego świadczenia nie przekraczał 7 dni.

W ramach osobistych świadczeń obronnych mogą być wykonywane różne prace, pod warunkiem jednakże, że służą istotnie celom obronności kraju. Mogą to być więc prace nieodzowne dla przygotowania terenu do obrony cywilnej, zabezpieczenia ćwiczeń obrony cywilnej, oraz (w zakładzie pracy) konstrukcji przed uderzeniami nieprzyjaciela itp. Organa do tego powołane, zwłaszcza organa obrony cywilnej organizujące wykonawstwo świadczeń osobistych, zobowiązane są do należytego przygotowania frontu robót.

Drugim rodzajem świadczeń wykonywanych w ramach powszechnego obowiązku obronnego w czasie pokoju są świadczenia rzeczowe. Zobowiązane są do nich osoby prawne (pracownicy urzędów i instytucji państwowych, jednostek gospodarki uspołecznionej, organizacji społecznych i zawodowych, izb rzemieślniczych itp.) oraz osoby fizyczne — obywatele.

Świadczenia rzeczowe polegają na nieodpłatnym udostępnianiu jednostkom Sił Zbrojnych PRL, organom obrony cywilnej, jed-

nostkom przewidzianym do militaryzacji, formacjom obrony cywilnej i innym organom prowadzącym ćwiczenia pomieszczeń, środków transportu, urządzeń i innego sprzętu oraz na dostarczaniu posiadanych materiałów dla zaspokojenia potrzeb związanych z obronnością kraju[2]. W pierwszej kolejności wypełniane są świadczenia na rzecz sił zbrojnych.

W czasie wojny zakres świadczeń rzeczowych może być zwiększony o obowiązek udostępniania pomieszczeń dla potrzeb obrony cywilnej, zbiorników wodnych, zakładów produkcyjno-usługowych, zakładów zbiorowego żywienia, stacji obsługi samochodów, ośrodków maszynowych z ich wyposażeniem, materiałów budowlanych, paliwa, smarów, produktów żywnościowych, leków i środków opatrunkowych.

Czas trwania świadczenia rzeczowego nie powinien przekraczać łącznie dziesięciu dni w ciągu roku w gospodarce uspołecznionej oraz do siedmiu dni dla osób fizycznych i prawnych. W czasie wojny nie obowiązują natomiast żadne normy czasowe użytkowania wymienionych środków.

Świadczenia rzeczowe i osobiste mogą być wypełniane łącznie, np. w przypadku maszyn i narzędzi wymagających obsługi. Świadczenia osobiste mogą być egzekwowane ze zobowiązaniem do użycia własnych prostych narzędzi, np. łopat, kilofów, siekier.

W okresie pokoju świadczenia osobiste i rzeczowe wypełniane są na podstawie planów opracowywanych przez terenowe organa administracji państwowej. W okresie wojny wszystkie wnioski przed skierowaniem do realizacji (z wyjątkiem wniosków dowódców wojskowych) zatwierdza właściwy dla danego terenu organ terenowej administracji państwowej.

Organami uprawnionymi do nakładania obowiązku świadczeń na rzecz obronności są urzędy gminne i miejskie. Nałożenie obowiązku świadczenia następuje przez wezwanie imienne. Powinno ono określać rodzaj i czas trwania świadczenia oraz być dorę-

[2] Będą to m.in.: środki łączności przewodowej i radiowej, samochody osobowe i ciężarowe, autobusy, ciągniki oraz inne pojazdy mechaniczne; pojazdy z zaprzęgiem konnym; holowniki bądź pogłębiarki, kutry i inne środki pływające; urządzenia i maszyny inżynieryjne do robót ziemnych, budowlanych, drogowych, przeładunkowych itp.

czone co najmniej na siedem dni przed terminem przystąpienia do wykonania świadczenia.

Jakkolwiek świadczenia osobiste i rzeczowe są nieodpłatne, to jednak osoby wykonujące je mają zagwarantowane: prawo do odszkodowania według umowy polubownej w pełnej wysokości w razie zaistnienia szkody; prawo do bezpłatnych świadczeń służby zdrowia oraz świadczeń w przypadku inwalidztwa lub śmierci (do wyżywienia, jeśli świadczenia osobiste trwają dłużej niż osiem godzin).

W ramach obronnego przygotowania społeczeństwa mieści się także szkolenie specjalistyczne, którego celem jest wstępne przygotowanie młodzieży poborowej do odbycia służby wojskowej. Zakres umiejętności wymaganych współcześnie w wojsku jest tak szeroki, że niezbędne staje się przygotowywanie do pełnienia niektórych funkcji wojskowych jeszcze w cywilu, w ramach przysposobienia wojskowego.

Systemem takiego szkolenia objęci są kandydaci do szkół podoficerskich, do szkół lotniczych, kandydaci na skoczków spadochronowych i płetwonurków. Również cała grupa zawodów niezbędnych tak w wojsku, jak i w cywilu (których deficyt odczuwa cała gospodarka) przygotowywanych jest w okresie przedpoborowym. W tym trybie przygotowuje się między innymi kierowców na kursach prowadzonych przez LOK i PZMot. W ramach przysposobienia wojskowego LOK przygotowuje kandydatów na podoficerów. Aeroklub PRL, rozwijając sporty lotnicze, tworzy szeroką bazę rekrutacyjną i szkoleniową kandydatów do wojskowego szkolnictwa lotniczego (na skoczków spadochronowych i pilotów).

b) Obowiązki żołnierzy LWP

Kształtowanie świadomego i aktywnego stosunku do spraw obronności kraju jest ważnym zadaniem wychowania ogólnospołecznego w państwie. Ważną rolę odgrywa w tej dziedzinie służba wojskowa, która nakłada na pełniących ją obywateli cały zespół obowiązków.

Zgodnie z nakazem konstytucyjnym, prawem i naszą tradycją naruszenie bądź niewypełnienie obowiązków żołnierskich jest ścigane, karane i potępiane moralnie.

Obowiązki te określone są w przysiędze wojskowej, w regulaminach i innych dokumentach normatywnych oraz w przepisach wojskowych.

> Na treść i zakres obowiązku żołnierskiego składa się zespół norm i nakazów określających jego zachowanie się. Podstawowym, konstytucyjnym obowiązkiem obywatela PRL jest służba wojskowa, a najważniejszą powinnością żołnierską reprezentanta ludowego Wojska Polskiego jest obrona socjalistycznej ojczyzny, jej granic i niezawisłości oraz zdobyczy ludzi pracy. Żołnierz ludowego Wojska Polskiego, jako armii socjalistycznej, zobowiązany jest do nienagannej służby wojskowej, a więc do określonej w przepisach i regulaminach postawy w służbie i poza służbą, ścisłego i rzetelnego wykonywania rozkazów przełożonych, dochowania tajemnicy państwowej i wojskowej.

W odróżnieniu od zawodowych powinności obywateli obowiązek żołnierski stanowi szczególny rodzaj zobowiązania nakładany na obywatela, który zakłada konieczność jego spełnienia nawet za cenę najwyższą, nawet wówczas, gdy wymaga to poświęcenia własnego życia lub życia innych osób. Nadrzędnym dobrem, w imię którego obowiązek żołnierski winien być spełniony całkowicie i bez oporów, jest dobro narodu i racja stanu, dobro państwa socjalistycznego. Głębokie poczucie obowiązku żołnierskiego w armii socjalistycznej wyrasta ze świadomości charakteru, celów oraz funkcji sił zbrojnych, jest wyrazem dojrzałości obywatelskiej żołnierzy. Kształtowanie poczucia obowiązku i bezwzględnej potrzeby jego spełnienia jest jednym z podstawowych celów i zadań wychowania w ludowym Wojsku Polskim.

Tak więc obowiązki żołnierskie to zespół norm i nakazów regulujących służbę wojskową i stanowiących podstawę kształtowania w żołnierzach takich cech osobowościowych i takich walorów ideowo-moralnych, które umożliwiają osiąganie wysokiego poziomu gotowości bojowej poszczególnych oddziałów, związków taktycznych i całych sił zbrojnych, zarówno wśród żołnierzy

służby czynnej, jak i pozostających w rezerwie. Wzorowe wypełnianie przez żołnierzy ich obowiązków wymaga rozwinięcia różnorodnych działań ideowo-wychowawczych w celu kształtowania i doskonalenia żołnierskich cech.

Podstawowe cechy, jakie należy kształtować w żołnierzach ludowego Wojska Polskiego, to między innymi:

- gotowość do obrony Ojczyzny, swego narodu i państwa nawet za cenę zdrowia i życia;
- kultywowanie najlepszych tradycji wolnościowych narodu polskiego, walk o niepodległość i prawa ludu;
- przyjazny, internacjonalistyczny stosunek do przedstawicieli sojuszniczych armii przez utrwalanie przyjaźni, koleżeństwa, zgodnie z bojowymi tradycjami braterstwa broni z żołnierzami Armii Radzieckiej i innych armii Układu Warszawskiego oraz żołnierzami pozostałych armii zaprzyjaźnionych;
- zdecydowane przeciwdziałanie zdradzie Ojczyzny, szpiegostwu, dywersji i sabotażowi, dochowywanie tajemnicy służby wojskowej;
- utrwalanie i doskonalenie takich cnót żołnierskich, jak: odwaga i męstwo, zdolność do poświęceń, hart, wytrwałość, odporność oraz zdolność do działania w warunkach, wymagających napięcia wszystkich sił fizycznych i psychicznych;
- rozwijanie i utrwalanie takich cech, jak: uczciwość, słowność, rzetelność, samodzielność, przejawianie inicjatywy w działaniu, stanowczość, konsekwencja w postępowaniu oraz dbałość o prezencję i schludny, estetyczny wygląd;
- przejawianie zdyscyplinowania przez ścisłe przestrzeganie ustalonego porządku wojskowego, regulaminów i przepisów ubiorczych oraz bezwzględne wykonywanie rozkazów przełożonych;
- okazywanie szacunku i respektu przełożonym i starszym, lojalność, niedopuszczanie do podważania ich autorytetu, a w czasie wojny — stawanie w ich obronie z całkowitym poświęceniem;
- pielęgnowanie tradycji żołnierskiego koleżeństwa i przyjaźni, zobowiązujących z jednej strony do okazywania życzliwej pomocy, wsparcia, a nawet poświęceń, a z drugiej — do zdecydowanego

i otwartego potępiania postępowania nagannego i niegodnego towarzysza broni;

- przejawianie dbałości o dobre imię armii, którą żołnierz reprezentuje zarówno w kraju jak też za granicą, przez godne, kulturalne i uprzejme zachowanie się, udzielanie pomocy potrzebującym, zwłaszcza starszym, inwalidom, kobietom i dzieciom;
- poszanowanie mienia wojskowego i społecznego przez przeciwdziałanie marnotrawstwu i niedbałości;
- zdecydowane reagowanie na działania przestępcze; zwalczanie wszelkich przejawów zła oraz przeciwdziałanie naruszaniu porządku i norm społecznego współżycia;
- dokładne zapoznanie się z powierzoną bronią, chronienie jej oraz sprawne władanie nią zgodnie z zasadami regulaminu (za bezprawne użycie broni lub wydanie rozkazu do takiego użycia żołnierz ponosi odpowiedzialność);
- dbałość o mundur, który stanowi symbol patriotycznych tradycji i jest zewnętrznym znakiem pełnienia funkcji obrońcy swego narodu i państwa;
- dbałość o kulturę zachowania w służbie i życiu codziennym.

Niezwykle doniosłą cechą żołnierza ludowego Wojska Polskiego powinna być jego ideowość, wyrażająca się w wierności ideom patriotycznym. Stanowi ona główne źródło siły naszej armii; jest czynnikiem motywacyjnym wszelkiego działania. Podkreślając znaczenie i rolę ideowości gen. armii Wojciech Jaruzelski stwierdził: *Z samej istoty socjalistycznej armii wynika jej głęboka ideowość. Ona jest warunkiem powodzenia, jest siłą motoryczną, głównym czynnikiem klasowej przewagi. Ideowość to nasza broń. Dlatego też w naszych socjalistycznych warunkach rewolucja naukowo-techniczna nie stanowi i stanowić nie może konkurencji dla postawy ideowej, dla przygotowania politycznego. Na odwrót — współczesna technika bojowa osiągnąć może najwyższą wydajność w rękach doskonale przygotowanego, ale jednocześnie politycznie mądrego, świadomego swych zadań człowieka.*[3]

Zadaniem wszystkich ogniw organizacyjno-kierowniczych dowództw, sztabów, organów partyjno-politycznych oraz wszyst-

[3] W. Jaruzelski, *Głęboka ideowość silną bronią ludowego Wojska Polskiego.* „Wojsko Ludowe" **1976 nr** 1 s. 29.

kich przełożonych jest kształtowanie na kanwie żołnierskiego obowiązku i patriotycznych motywacji owych szczególnych walorów, które powinny wyróżniać żołnierzy ludowego Wojska Polskiego.

Ze wzmożoną intensywnością owe pozytywne cechy powinny być kształtowane wśród kadry, w tym także wśród oficerów rezerwy LWP. W *Zasadach etyki i obyczajach żołnierzy zawodowych LWP* tak pisze się na ten temat:

> *Godność i honor, jako szczególne wartości moralne żołnierza, mieszczą w sobie wiele innych cech i zalet. Honor wojskowy — to duma ze swojego zawodu, to synteza najwyższych cnót i zobowiązań żołnierskich. Honor nakazuje zawsze postępować zgodnie z zasadami służby i nigdy im się nie sprzeniewierzać. Człowiek honoru jest godny najwyższego szacunku i można na nim zawsze polegać. Honor żołnierski jest piękną zaletą charakteru, podnosi poczucie własnej wartości, utrwala wzajemne zaufanie między żołnierzami, jest czynnikiem integracji środowiska wojskowego, umacnia społeczny autorytet i prestiż wojska.*
>
> Dalej stwierdza się też, iż honor żołnierski nakazuje (...) *również uznawać i ściśle respektować obowiązujące normy moralne, przestrzegać reguł współżycia społecznego zarówno w służbie, jak i poza nią. Przejawia się w uczciwym, szlachetnym i prawym postępowaniu w każdej sytuacji, w trosce o dobre imię oddziału i całego wojska. Wyraża się w rycerskości i uczynności wobec wszystkich potrzebujących pomocy.*[4]

Godność obrońcy kraju, honor służenia pod sztandarami Polski i dobra sława żołnierza polskiego zobowiązują współczesne pokolenia żołnierskie — kadrę zawodową i żołnierzy zasadniczej służby wojskowej oraz żołnierzy rezerwy — do postępowania zgodnego z uświęconymi tradycją zasadami moralnymi i obyczajem.

[4] *Zasady etyki i obyczaje żołnierzy zawodowych LWP.* Warszawa 1983, s. 51—52.

2. FUNKCJE I ZADANIA LUDOWEGO WOJSKA POLSKIEGO

a) Ogólna charakterystyka

Zasady ustrojowe PRL określają charakter, funkcje i zadania naszej armii. Stanowią one wyznacznik motywacji do służby, żołnierskiego zaangażowania i postawy wojska. Ludowe Wojsko Polskie jest armią socjalistyczną i spełnia dwie podstawowe funkcje: zewnętrzną i wewnętrzną.

Wśród zadań wynikających z funkcji zewnętrznej najważniejsze polega na obronie niepodległości, suwerenności i integralności terytorialnej państwa. Ściśle z nią wiąże się ogromnie ważne zadanie wynikające z funkcji wewnętrznej — obrony ustroju socjalistycznego i zdobyczy rewolucji przed siłami imperializmu i rewanżyzmu oraz przed wrogami klasowymi. Należy tu szczególnie podkreślić fakt, że w warunkach socjalizmu istnieje nierozdzielna jedność interesów narodowych i klasowych. Owa jedność zadań opiera się na ideologii marksizmu-leninizmu, stąd też przyjęto i realizowano w ostatnich latach w Polsce hasło, które głosiło, że socjalizmu bronić będziemy jak niepodległości kraju.

Z istoty ustroju socjalistycznego wynika obronny, pokojowy charakter ludowego Wojska Polskiego, którego powołaniem jest bronić interesów narodowych oraz ogólnoludzkich przed siłami agresji i wojny. Realia obecnej sytuacji międzynarodowej, ich geneza i rozwój wskazują wyraźnie na to, że dzięki równowadze sił, dzięki potędze i niezawodności obronnej państw zespolonych w bratniej koalicji — Układzie Warszawskim można było uniknąć kolejnej wojny światowej. Układ ten, którego główną siłę stanowi Armia Radziecka, służy obronie całej wspólnoty, obronie pokoju światowego, a także obronie interesów narodowych poszczególnych państw-członków. Ludowe Wojsko Polskie stanowi znaczące pod względem liczebnym i jakościowym ogniwo Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego i jest z nimi ściśle związane wspólnymi planami przeciwstawienia się ewentualnej agresji.

Wśród zadań wynikających z funkcji wewnętrznych wyróżniają

się świadczenia armii socjalistycznej na rzecz społeczeństwa i państwa.

Przez wszystkie lata pokojowego budownictwa w naszym kraju żołnierz obecny jest wszędzie, gdzie niezbędna jest ofiarność i sprawna organizacja; gdzie rozwiązywane są kluczowe sprawy środowiska i całego społeczeństwa. Wojsko angażuje coraz bardziej swój potencjał wychowawczy, organizacyjny, swoją techniczną bazę i sprzęt w działania na rzecz gospodarki narodowej, co przynosi wymierne korzyści społeczeństwu i państwu.

Szczególną formą pełnienia funkcji wewnętrznej ludowego Wojska Polskiego jest integrujące oddziaływanie ideowo-wychowawcze zarówno na własne szeregi, jak i na całe społeczeństwo, zwłaszcza na młode pokolenie. Upowszechniając treści patriotyczno-obronne na gruncie szkoły, uczelni, za pośrednictwem organizacji społecznych i młodzieżowych wojsko współtworzy świadomość społeczną narodu. Formy tego oddziaływania są rozszerzane i doskonalone, coraz bogatsze w treści i atrakcyjniejsze w wyrazie.

Wprowadzenie stanu wojennego w Polsce 13 grudnia 1981 stanowi niewątpliwie wydarzenie znamienne, które nakazuje szerzej spojrzeć na funkcje ludowego Wojska Polskiego jako socjalistycznej siły zbrojnej. Niezależnie od takich czy innych ocen nie ulega dziś wątpliwości fakt, że wraz z wprowadzeniem stanu wojennego żołnierz ludowego Wojska Polskiego wystąpił w nowej, nieznanej przedtem roli, a siły zbrojne przyjęły funkcje ratowania państwa, zapobiegania wojnie domowej i wykonywania kontrolnych zadań w systemie politycznym i gospodarczym państwa.

W przemówieniu radiowym i telewizyjnym wygłoszonym 13 grudnia 1981 roku przewodniczący Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego mówił między innymi: *Żołnierz polski wiernie służył i służy ojczyźnie. Zawsze na pierwszej linii, w każdej społecznej potrzebie. Również dziś z honorem spełni swój obowiązek.*

Nasz żołnierz ma czyste ręce, nie zna prywaty, lecz twardą służbę. Nie ma innego celu niż dobro narodu.

O sile, gotowości bojowej i zwartości armii decyduje szereg różnych czynników, a przede wszystkim: uzbrojenie i wyposażenie, struktura organizacyjna, postawa ideowa, wyszkolenie i zdyscyplinowanie żołnierzy.

Są to zatem czynniki obiektywne i subiektywne, materialne i niematerialne. Nas interesować będą te z nich, które mają charakter subiektywny, niematerialny, w znacznej mierze zależny od nas samych. Należą do nich zwłaszcza te, które determinują stan moralno-polityczny żołnierzy, a więc ich postawy ideowe, aktywność, świadomość polityczną i poziom zdyscyplinowania. Nauka wojenna uznaje, iż świadomość celów i zadań jest siłą motoryczną każdego sukcesu. Rozwijaniu tej świadomości służy cały szeroko pojęty proces wychowawczy, który w ramach specyficznej struktury organizacyjnej wojska kształtuje ideowopolityczne i moralne oblicze sił zbrojnych.

Wojsko jako instytucja stanowi specyficzną organizację społeczną, nieporównywalną z organizmami cywilnymi. Działa na odrębnych zasadach i według sobie tylko właściwych norm. Istniejąca w wojsku struktura określa w sposób zdecydowanie bardziej kategoryczny i jednoznaczny miejsce, rolę, uprawnienia i obowiązki każdego żołnierza. Wzgląd optymalnej efektywności działania narzuca zasadę, iż wola przełożonego jest dla podwładnych prawem, od przestrzegania którego nie można się uchylić. Wszelkie kontakty wzajemne między przełożonymi a podwładnymi, zwane w socjologii kontaktami formalnymi, a dotyczące spraw służbowych, przebiegają w ściśle oznaczony regulaminami sposób, z zachowaniem określonych form i zwrotów, a system uprawnień jest relacją niesymetryczną z tendencją do rozszerzania się ich zakresu w miarę wstępowania na coraz wyższe szczeble służbowej hierarchii. Specyficzną cechę wojska stanowi to, że dla wymuszenia posłuchu ustawodawstwo wojskowe przewiduje stosowanie przymusu w zakresie daleko szerszym niż w innych systemach społecznych.

Wojsko jest więc instytucją społeczną o profilu wyjątkowym. Charakter i specyfika wykonywanych przez grupy ludzi (pododdziały i oddziały) zadań determinują ich wewnętrzną strukturę w sposób rzadko znajdujący odpowiedniki w innych organiza-

cjach społecznych. Trzeba sobie zdawać sprawę z tego, że wojsko jako społeczność ludzka przygotowująca się do realizacji trudnego zadania, jakim jest prowadzenie wojny, musi być tak przygotowane, aby jego działanie przynosiło maksymalne efekty.

Teoretyczna analiza systemu działania armii pozwala sformułować kilka istotnych, specyficznych cech, które wyróżniają tę instytucję spośród innych. Do cech szczególnie charakterystycznych zalicza się następujące:

- armia stanowi organizację o przewadze więzi formalnej nad więzią personalną;
- armia stanowi instytucję o strukturze hierarchicznej;
- armia jest środowiskiem społecznym o własnym systemie uwarstwienia;
- armia jest grupą bojową zorganizowaną dla zwycięskiej walki.[5]

Właściwości owe wynikają w prostej linii ze spełnianych przez siły zbrojne funkcji i zadań. Im też podporządkowana jest struktura organizacyjna armii, system szkolenia i wychowania. Wszystko to stwarza określoną sytuację, która w zasadzie ułatwia kierowanie ludźmi w armii i sprzyja kształtowaniu określonych postaw oraz świadomości. Wojsko jako instytucja społeczna ma duże możliwości wywierania wpływu wychowawczego przez specyficzny tok życia, służby, pracy i szkolenia.

Organizacyjno-formalne aspekty życia i działania żołnierzy wpływają w sposób zasadniczy na kształtowanie ich osobowości, stwarzają ów specyficzny klimat, w którym odbywają się wszelkie procesy życia i działania poszczególnych ludzi, większych grup i całych sił zbrojnych. Przestrzeganie ustalonego ładu i porządku, jednolitości wyglądu zewnętrznego, określony ściśle sposób zachowania grupowego i jednostkowego, konieczność podporządkowania się przepisom i normom zawartym w postanowieniach regulaminów wojskowych — niejako automatycznie powodują kształtowanie się odpowiednich nawyków oraz postaw. Regulaminowy porządek, konieczność systematycznego wykonywania czynności przewidzianych w programie dnia, znajomość obowiązków i uprawnień oraz konieczność ścisłego ich respek-

[5] J. J. Wiatr, *Socjologia wojska*. Warszawa 1982, s. 28 i nast.

towania, organizacja szkolenia oraz służby — oto tylko niektóre elementy decydujące o efektywności przygotowania sił zbrojnych do wykonywania oczekujących je na wypadek wojny zadań.

Stałe uczestnictwo żołnierza w tego rodzaju życiu grupowym powoduje, że pod wpływem systemu wychowawczego oraz życia i działania w określonych układach społecznych i strukturach organizacyjnych wytwarzają się w nim trwałe nawyki, przyzwyczajenia, postawy, występują także bardziej złożone reakcje w jego świadomości. Jest więc sprawą wszystkich przełożonych, zwłaszcza wykonujących funkcje bezpośrednich wychowawców żołnierzy (dowódców drużyn, plutonów i kompanii), wykorzystywać te specyficzne właściwości organizacyjne życia wojska w maksymalnym stopniu w celu osiągnięcia pozytywnych efektów wychowawczych.

b) Wychowawcza rola symboli państwowych i wojskowych oraz przysięgi wojskowej

Każda większa zorganizowana zbiorowość społeczna, a zatem i każdy naród, posiada rozwiniętą symbolikę. Uosabia ona zbiór szczególnych wartości przekazywanych z pokolenia na pokolenie, które otaczane są kultem i czcią oraz podlegają specjalnej ochronie. Stosunek do symboli narodowych jest w świadomości społecznej miarą patriotyzmu i szlachetnych uczuć, stanowi czynnik motywacyjny gotowości do poświęceń w obronie tych wartości nawet za cenę własnego życia. Symbole te, służące integracji wewnętrznej narodu, wyrażają takie najwyższe wartości, jak: suwerenność, niepodległość, wolność.

Do symboli podstawowych należą: godło państwowe, barwy narodowe, hymn państwowy, sztandar wojskowy. Symbolikę ściśle wojskową odzwierciedla ceremoniał wojskowy, w którym poczesne miejsce zajmuje przysięga wojskowa.

Będąc potwierdzeniem wierności idei niezawisłości narodowej i państwowej, ciągłości historycznej, trwałości narodowej tradycji, symbole, o których mowa, odgrywają wielką rolę wychowawczą, a w stanach zagrożenia państwa czy bytu narodowego — mo-

bilizują społeczeństwo do największych wysiłków i poświęceń z ofiarą krwi i życia włącznie.

Dzieje naszego narodu są pełne przykładów bohaterstwa Polaków, którzy w imię najszczytniejszych idei, w obronie najdroższych narodowych symboli walczyli, zwyciężali lub ginęli. W imię ich pamięci i w imię ochrony drogich każdemu Polakowi wartości — symbole traktuje się jak narodową relikwię, której szargać nie wolno. Każdy, kto plami lub lekceważy symbole narodowe i państwowe, zasługuje na potępienie i podlega karze. W tym miejscu przypomnieć trzeba, że symbole narodowe i państwowe podlegają szczególnej ochronie państwa. Potwierdza to *Konstytucja PRL* oraz stosowne przepisy prawne.

Godło państwowe Polski — Orzeł Biały należy do najstarszych symboli narodowych. Znak Orła Białego, jako godło dynastii piastowskiej, przyjęty został na przełomie XII i XIII wieku.

Symbolem Zjednoczonej Korony Królestwa Polskiego stał się za Przemysława II i Władysława Łokietka. Jako herb narodowy Polaków i godło państwowe figurował od najdawniejszych czasów na chorągwiach i sztandarach bojowych polskich jednostek wojskowych.

Orzeł Biały, umieszczany zawsze w czerwonym tle, wielokrotnie zmieniał swe kształty i formę. Na przykład za czasów pierwszych Piastów przedstawiano go bez korony, później w koronie, będącej symbolem królewskiego majestatu. Od momentu rozpoczęcia walki o republikę i ideały demokratyczne wielokrotnie podejmowane były próby „zdejmowania" korony. Tak np. Joachim Lelewel, Edward Dembowski, Józef Bem, Romuald Traugutt, a także Józef Piłsudski nosili orły bez korony. W czasie drugiej wojny światowej walcząca o demokratyczną Polskę lewica społeczna i jej żołnierze (ludowe Wojsko Polskie) przyjęli za godło piastowskiego Orła Białego bez korony.

Od najdawniejszych czasów za barwy narodowe Polaków uważa się biel i czerwień. Biało-czerwona jest nasza flaga państwowa, potwierdzająca, jako symbol, fakt istnienia państwa polskiego, jego suwerenność i niepodległość.

Barwy narodowe wiążą się z wszystkimi ważnymi wydarzeniami

w życiu narodu. Pierwszym aktem sankcjonującym formalnie biało-czerwoną barwę jako narodową dla Polski była ustawa sejmowa w okresie powstania listopadowego podjęta 7 lutego 1831 roku. *Pod tą barwą biało-czerwoną* — głosiła ustawa — *winni łączyć się Polacy w walce o wolność Ojczyzny.*

Mazurek Dąbrowskiego, będący obecnie naszym hymnem narodowym, nie był pierwszą pieśnią śpiewaną przez Polaków w momentach uroczystych, ważnych dla narodu i państwa.

Pierwszą pieśnią o tym charakterze była *Bogurodzica* (niedzielna pieśń religijna ludu polskiego z okresu średniowiecza), którą śpiewało rycerstwo polskie w bitwie pod Grunwaldem. W okresie późniejszym, w dobie Oświecenia, funkcję hymnu narodowego pełniła pieśń napisana w 1774 roku przez Ignacego Krasickiego *O miłości Ojczyzny,* będąca pierwotnie hymnem Szkoły Rycerskiej.

Napisany przez Józefa Wybickiego w 1797 roku *Mazurek Dąbrowskiego* był pierwotnie hymnem Legionów Polskich we Włoszech. Przez całe dziesięciolecia XIX i w początkach XX wieku towarzyszył on Polakom w ich walkach o niepodległość Ojczyzny jako pieśń narodowa. Za hymn państwowy uznany został dopiero w 1926 roku

Zgodnie z tradycją oraz ceremoniałem państwowym i wojskowym hymn narodowy wykonywany jest w szczególnych momentach i okolicznościach; podkreśla, a zarazem tworzy nastrój podniosły, symbolizuje poczucie więzi narodowej, miłości Ojczyźnie oraz gotowość do poświęceń w imię obrony doniosłych dla narodu spraw.

Treść i forma przysięgi żołnierskiej na przestrzeni dziejów podlegały zmianom. Przysięga, określana dawniej mianem ślubowania, znana była już za czasów panowania pierwszych Piastów i wiązała się z ceremonią pasowania na rycerza.

Aktu pasowania oraz przyjęcia ślubowania dokonywał zwykle książę lub nawet sam król. Istotę ślubowania stanowiło dochowanie wierności władcy i jego chorągwi. Fakt wierności królowi, chorągwi i ideałom rycerskim (takim jak honor, męstwo, posłuszeństwo) wiązał się w początkach państwowości z przynależnością do określonej klasy. Wraz z upływem czasu ślubowanie

przybierało charakter bardziej ogólny, narodowy, aby stać się współcześnie przysięgą na wierność Ojczyźnie.

Przysięga — jak dowodzi historia — składana była także narodowi przez władców i przywódców. Do najbardziej znanych ślubowań należy niewątpliwie przysięga Tadeusza Kościuszki na Rynku Krakowskim w roku 1794. Oświadczył on narodowi, że powierzonej mu władzy *na niczyj prywatny ucisk nie użyje, lecz jedynie dla obrony całości granic, odzyskania samowładności i ugruntowania powszechnej wolności.*

Współcześnie należy już do tradycji ślubowanie narodowi i jego przedstawicielom składane przez funkcjonariuszy państwowych, posłów, z głowami państwa włącznie.

Żołnierz, służąc bezinteresownie narodowi i jego najdonioślejszym sprawom, składa przysięgę. Rota przysięgi wojskowej ulega zmianom i odzwierciedla procesy przeobrażeń społeczno-politycznych oraz ideały, które na danym etapie życia społecznego i państwowego są uznawane za słuszne i najważniejsze. W Rocie wymienia się obok głównych ideałów, którym żołnierz powinien pozostać wierny, także podstawowe cnoty żołnierskie i główne powinności wojska wobec narodu i władz państwowych.

Przysięga stanowi zatem uroczyste przyrzeczenie, wypowiadane zwykle w sytuacjach ustalonych zwyczajowo lub prawnie, będące zapewnieniem prawdziwości tego, co się z całą powagą i odpowiedzialnością stwierdza. Przysięga jest też rozumiana jako wieczysty akt ślubowania Ojczyźnie na sztandar bojowy jednostki wojskowej; jest moralnym i prawnym zobowiązaniem każdego żołnierza do wzorowego pełnienia służby wojskowej.

Sztandary wojskowe, określane mianem chorągwi, występowały już u zarania naszej państwowości — za czasów pierwszych Piastów. Początkowo służyły jako znaki rozpoznawcze bojowych oddziałów rycerskich. Zawsze jednak oddawano im cześć i szacunek, a walka w ich obronie była podstawowym obowiązkiem każdego wojownika. W wieku XVIII chorągwie i sztandary przestały w zasadzie pełnić funkcje znaków rozpoznawczych, uzyskując znaczenie symboliczne. Stawały się więc przede wszystkim godłem oddziału i symbolem przynależności do niego.

Do tradycji przeszło i utrwaliło się umieszczanie na sztandarach haseł-idei, takich np. jak: „Żywią i bronią" — w czasie Insurekcji Kościuszkowskiej; „Za waszą wolność i naszą" — w czasie Wiosny Ludów; „Honor i Ojczyzna", „Za Polskę — wolność i lud" — w czasie drugiej wojny światowej.

Wobec sztandaru jednostki żołnierz ślubuje służyć Ojczyźnie. Jest sprawą wielkiej wagi, by w jego świadomości ukształtowało się przeświadczenie, że najwyższym honorowym obowiązkiem jest strzec sztandaru, w każdych okolicznościach, jako wartości symbolizującej Ojczyznę i jej dobro.

> Ceremonie wojskowe mają wielowiekową tradycję. Współczesny ceremoniał, adaptując się do współczesnych warunków życia wojska, potwierdza ciągłość historyczną najlepszych tradycji żołnierskiego zachowania, służy utrwalaniu żołnierskich więzi i zespala wojsko w służbie narodowi.

Ceremoniał w życiu wojska odgrywa doniosłą rolę organizacyjną i wychowawczą. Znajduje on odbicie nie tylko w tak ważnych aktach, jak: przysięga wojskowa, powitanie poborowych czy pożegnanie rezerwistów, ale w każdym niemal dniu żołnierskiej służby podkreśla jej patriotyczny i ogólnospołeczny charakter; odwołuje się do wartości utrwalonych wielowiekową tradycją życia i walki żołnierskich pokoleń. Uczy więc poważania dla państwa, dla idei postępowych, ważnych dla całego narodu, szacunku dla symboli państwowych i wojskowych; umacnia zasady żołnierskiego współżycia, poczucie porządku, estetyki, a także zachowania się wobec środowisk cywilnych. Jest źródłem utrwalania autorytetu wojska w społeczeństwie.

Wielkie możliwości oddziaływania na uczucia, wyobraźnię i na postawę żołnierzy, jakie zawierają w sobie: godło państwowe barwy narodowe, hymn i sztandary, przysięga i ceremonie wojskowe, wskazują na potrzebę rozwijania na ich podstawie pracy wychowawczej z żołnierzami. Kształtując wśród młodych ludzi, powoływanych do odbycia służby wojskowej, poczucie czci i szacunku dla symboli narodowych, państwowych i wojskowych tworzymy podatny grunt dla rozwoju uczuć patriotycznych. Służy to również umacnianiu zwartości ideowej i bojowej jednostek wojskowych.

c) Znaczenie dokumentów normatywnych w systemie wychowania żołnierzy

Zachowanie i postępowanie żołnierzy ludowego Wojska Polskiego regulowane jest zarówno przez normy zawarte w odpowiednich regulaminach i przepisach, jak też przez normy ukształtowane w środowisku wojskowym.

Normy zachowania i postępowania żołnierzy LWP, ujęte w regulaminach i przepisach wojskowych, określają obowiązki służbowe i uprawnienia żołnierzy. Można nawet stwierdzić, że zdecydowana większość spraw związanych z funkcjonowaniem takiej instytucji, jaką jest wojsko, regulowanych jest odpowiednimi przepisami zawartymi w regulaminach. Do podstawowych tego typu dokumentów normatywnych należą: *Regulamin służby wewnętrznej, Regulamin dyscyplinarny, Regulamin służby garnizonowej i wartowniczej, Regulamin musztry, Regulamin służby okrętowej* i inne.

Drugą, odrębną grupę norm zachowania i postępowania obowiązujących żołnierzy LWP stanowią zasady etyki zawodowej oraz obyczajów. Przez długi czas były to normy niepisane, wynikające z ogólnoludzkich zasad etyki, naszych wojskowych tradycji historycznych oraz zasad moralności wypracowanych przez ideowo-moralne nakazy nauki marksistowsko-leninowskiej. Normy te zostały ujęte i opracowane w takich dokumentach, jak: *Zasady etyki i obyczaje żołnierzy zawodowych ludowego Wojska Polskiego* oraz w pewnym stopniu *Ceremoniał wojskowy* i odnośne punkty regulaminów.

Ta grupa norm odwołuje się do ocen i opinii organizacji polityczno-społecznych działających w danym środowisku wojskowym — instancji Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, a także ciał społecznych funkcjonujących na zasadzie koleżeństwa, takich jak np. koleżeńskie sądy honorowe.

Podkreślić należy, że zarówno normy wymienione w pierwszej, jak i w drugiej grupie formułowane są w tym samym celu, a mianowicie: aby ich przestrzeganie pomogło w ukształtowaniu zespołu pozytywnych cech osobowych, jakimi powinni się legi-

tymować żołnierze LWP[6]. Chociaż obie grupy dokumentów mają na względzie osiągnięcie tego samego celu, to każdy z nich odwołuje się do innej motywacji postępowania.

Regulamin i prawo uzasadnia potrzebę szacunku i posłuchu względami funkcjonalnymi (zachowania spoistości struktury danej jednostki, zapewnienia sprawności i skuteczności działań). Etyka odwołuje się do takich wartości, jak: dobro człowieka, dobro ogólne, obyczaj zaś uzasadnia owe zachowania tradycją, społecznie uznawanymi zasadami współżycia itp. Regulaminy obwarowują swe normy sankcjami prawnymi, natomiast etyka i obyczaj odwołują się do opinii społecznej, do poczucia dobra i zła.

Wszystkie one służą utrwalaniu różnymi sposobami tego, co jest słuszne, godne i co służy sprawie najważniejszej — umacnianiu ideowopolitycznej zwartości, podnoszeniu poziomu moralnego oraz potęgowaniu siły i gotowości bojowej socjalistycznej armii. Chodzi też o to — co jest ideałem socjalizmu — by nakazy prawa, regulaminu i innych postanowień normatywnych, jako zgodne z wymogami ideowymi, moralnymi i obyczajowymi stawały się coraz bardziej nakazem wewnętrznym, by tym samym redukować do minimum elementy przymusu. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że specyfika zadań armii i struktura jej układów społecznych nie mogą tego przymusu całkowicie wyeliminować.

Sądzić należy, że tak długo, jak długo istnieć będzie wojsko, obowiązywać będzie w jego życiu wewnętrznym system norm i zasad prawno-regulaminowych, działających na zasadzie ustalonego regulatora zachowań i postępowania żołnierzy. Rzecz jednak w tym, że wraz z rozwojem kulturalnym i moralnym żołnierzy możliwe jest przesuwanie akcentów na motywy świadomościowe, co pozwoli w mniejszym stopniu odwoływać się do sankcji prawa. Chodzi tu więc o utrwalanie przeświadczenia żołnierzy, że tak trzeba, tak się godzi, bo to jest słuszne i niezbędne, a nie dlatego, że tak jest zapisane, nakazane, że za to można ponieść karę.

[6] Cechy te wymienione zostały w poprzednim podrozdziale.

Przedstawione przepisy regulujące życie żołnierskie, jak też wzbogacające motywację działań żołnierskich zbiory zasad etycznych i obyczajowych mają więc wielkie znaczenie wychowawcze. Normy i zasady ujęte w dokumentach wojskowych regulują niemal wszystkie dziedziny życia i funkcjonowania jednostek ludzkich, pododdziałów i oddziałów, i już to samo wyznacza im ogromną rangę w kształtowaniu nawyków i zachowań żołnierzy. Odwołując się do świadomości, a także określonych sankcji wpływają one na tok życia wojskowego, zarówno w czasie pokoju, jak i wojny.

Obowiązujące w naszych siłach zbrojnych regulaminy i dokumenty etyczno-obyczajowe odwołują się do treści humanistycznych, akcentują ideały socjalizmu we współżyciu międzyludzkim, a przede wszystkim bazują na motywacjach patriotycznych. Wszystko to służy realizacji najważniejszych zadań ludowego Wojska Polskiego. Szczególną rolę w tworzeniu właściwego klimatu na rzecz upowszechniania i egzekwowania norm i zasad określonych w obowiązujących siły zbrojne ustaleniach regulaminowych i etyczno-obyczajowych odgrywają przełożeni wszystkich szczebli — podoficerowie, chorążowie i oficerowie. Od nich w dużej mierze zależy, na ile prawo i regulamin będą zarazem stanowiły dla żołnierza regułę etyczną i obyczajową.

d) Dyscyplina wojskowa

Dyscyplinę wojskową w Ustawie Sejmu PRL z 30 czerwca 1977 roku określa się jako ścisłe podporządkowanie się każdego żołnierza zasadom przedstawionym w regulaminach i innych przepisach wojskowych oraz rozkazach przełożonych.

Z kolei w *Regulaminie dyscyplinarnym Sił Zbrojnych PRL* tak definiuje się dyscyplinę wojskową: (...) *jest to ścisłe podporządkowanie się każdego żołnierza zasadom postępowania określonym w regulaminach i innych przepisach wojskowych oraz rozkazom i poleceniom przełożonych, a w sytuacjach szczególnych przewidzianych w regulaminach — także starszych.*[7]

[7] *Regulamin dyscyplinarny Sił Zbrojnych PRL*. Warszawa 1977, s. 7.

W literaturze fachowej wyróżnia się dość zgodnie trzy komponenty dyscypliny, a mianowicie: świadomość, przymus i działania nawykowe. Doświadczenia historyczne w zakresie utrzymania i utrwalania dyscypliny wojskowej wskazują, że oparcie dyscypliny wojska tylko na jednym z wymienionych czynników nigdy nie prowadziło do pożądanych skutków. Doświadczenie to dowodzi również, że historycznie zmieniały się poglądy na istotę i sposoby utrzymania dyscypliny wojskowej. Tak np. w starożytności dyscyplina opierała się głównie na rozkazodawczej władzy wodza, a zasadniczym sposobem jej utrzymania było stosowanie surowych kar. Za nieposłuszeństwo, za zaniedbania w służbie karano często śmiercią, za lżejsze przewinienia karą chłosty, zmniejszeniem żołdu, pogorszeniem wyżywienia, przeniesieniem do gorszego oddziału itp. Surowy rygor panujący w rzymskich legionach zakładał stosowanie kary nawet w wypadku odniesienia sukcesu, jeśli był skutkiem postępowania niezgodnego z intencją rozkazu wodza.

W okresie średniowiecza dyscyplina wojskowa opierała się na posłuszeństwie bądź to rozkazom przywódców plemiennych i rodowych, bądź feudała (wojewody, księcia, króla). Rycerstwo średniowieczne zajmujące się uprawą roli nie było wszakże skłonne do podporządkowania się twardym rygorom dyscypliny wojskowej. Toteż wojska rycerskie odznaczały się niedostatecznym zdyscyplinowaniem. W armiach średniowiecza nie dbano o dokładność i szybkość wykonywania zadań, co było jednym ze źródeł słabości wojsk.

W czasach nowszych nastąpił nawrót do twardej dyscypliny wojskowej. Szczytowym jej osiągnięciem w XVIII stuleciu był rygor armii pruskiej za czasów Fryderyka II. Dyscyplina wojskowa oparta na przymusie charakteryzowała się zautomatyzowaniem czynności żołnierzy i ślepym posłuszeństwem. Jej fundamentalną regułą była zasada: żołnierz powinien się bać bardziej kija kaprala aniżeli kul wroga. Przeciwieństwem owego „pruskiego drylu" była karność rewolucyjnej armii francuskiej, której dowódcy odwoływali się głównie do świadomej ofiarności ludu. Doświadczenia historyczne wskazują jednak na istotne niedociągnięcia obydwu tych systemów dyscyplinarnych. Zarówno

bowiem strach i wymuszone posłuszeństwo jak i samo poczucie odpowiedzialności nie mogą być podstawą dyscypliny.

Oparcie dyscypliny wyłącznie na świadomości pozwalało na utrzymanie ładu, posłuszeństwa i sprawnej organizacji tylko przez krótki okres uniesienia rewolucyjnego i wielkiego zrywu. Doświadczenia walk rewolucyjnych także i w okresie Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej w Rosji wskazują, że nie można w dowodzeniu znaczną liczebnie armią obejść się bez elementów przymusu.

Uznając zatem czynnik przymusu za ważny dla stanu dyscypliny wojskowej w armii socjalistycznej, trzeba zarazem podkreślić nie mniejsze znaczenie czynnika świadomości. Żołnierz armii robotniczo-chłopskiej, armii służącej interesom narodu mając świadomość, że niesubordynacja, naruszenie postanowień regulaminów bądź nierespektowanie rozkazów pociąga za sobą armii robotniczo-chłopskiej, armii służącej interesom narodu, z celów, zadań i funkcji żołnierskiej służby oraz wynikających z niej konieczności.

W *Regulaminie dyscyplinarnym* stwierdza się, że: *Podstawą dyscypliny wojskowej jest miłość Ojczyzny, wierność Narodowi i ustrojowi socjalistycznemu, świadomość potrzeby jak najlepszego służenia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, poczucie osobistej odpowiedzialności za powierzony obowiązek obrony kraju, szczególna cześć i przywiązanie do symboli Państwa Polskiego i jego Sił Zbrojnych, zwłaszcza godła, flagi, hymnu, sztandaru jednostki i bandery wojennej.*[8] Oznacza to, że żołnierz powinien się podporządkować dyscyplinie wojskowej świadomie, w głębokim przekonaniu, że w ogromnej mierze decyduje ona o sile, zwartości i sprawności działania oraz gotowości bojowej wojska, że wysoka dyscyplina i dobra organizacja są konieczne dla skutecznej realizacji zadań.

Dyscyplinę wojskową w naszych warunkach ustrojowych uznać można za świadomy, obywatelski obowiązek wolnego człowieka, rozumiejącego sytuację, potrzeby i warunki społeczno-polityczne, mającego rozwinięte poczucie odpowiedzialności za losy kraju i przyszłość narodu.

[8] *Tamże*, s. 8.

Zarówno obowiązujący w naszym kraju system wychowawczy, jak też stosowne przepisy w odniesieniu do dyscypliny wojskowej preferują więc elementy świadomości. Jak już wspomniano w poprzednim podrozdziale — istnieje zauważalna tendencja do stopniowego łagodzenia bądź znoszenia przepisów i zasad zakładających środki administracyjne i formalne na rzecz bodźców wyzwalających motywacje pozytywne przez czynniki świadomościowe. Te zasady legły u podstaw znowelizowanych regulaminów wojskowych, głównie *Regulaminu dyscyplinarnego*, w którym zredukowano środki przymusu na rzecz rozszerzenia środków pozytywnego oddziaływania.

Obserwacja życia wojska i jego funkcjonowania w różnych warunkach społeczno-ustrojowych i cywilizacyjnych pozwala wnioskować, że w karności wojskowej, w ścisłym przestrzeganiu wojskowego regulaminu, rozkazów i przepisów potwierdza się w sposób elementarny świadomość i moralność wojskowa rozkazodawców i wykonawców.

Zasada dyscypliny świadomej oraz potrzeba rozumienia rozkazów nie oznaczają jednak, że każdy rozkaz, każde polecenie muszą być poprzedzone komentarzem bądź wyjaśnieniem. Nie jest to w wojsku ani możliwe, ani konieczne. Po prostu nie ma na to warunków, a z punktu widzenia sprawności działania byłoby to wręcz dysfunkcjonalne. Zasadą jest więc, że żołnierze muszą mieć świadomość ogólnego celu działania, rozumieć i akceptować ideę, której służą, oraz aprobować ogólnie sens czynności, które wykonują zgodnie z przepisami regulaminów. Ich świadome i rozumne działanie, zakładające przecież inicjatywę i samodzielność w określonych granicach, musi i powinno opierać się na zaufaniu do przełożonych, na przeświadczeniu, że cele, do których zmierza działalność wojska i o które w razie konieczności przyszłoby im walczyć, są słuszne, ważne, niezbędne.

Dyscyplina, którą urzeczywistniamy w ludowym Wojsku Polskim, polega więc na konieczności podporządkowania się określonym nakazom i rygorom w imię świadomej realizacji ważnych zadań ogólnych. Jej podstawą jest pozytywne nastawienie psychiczne żołnierzy do podporządkowania się obowiązującym przepisom i rozkazom, bez większych oporów wewnętrz-

nych. Cechą dyscypliny świadomej jest psychiczna gotowość, ale zarazem i bezwzględne posłuszeństwo w respektowaniu przepisów i poleceń — jest karność.

Armia socjalistyczna stanowi siłę zbrojną powołaną do osiągania sprawiedliwych celów. Toteż z jej charakteru, jej ducha wewnętrznego wynika niejako aktywność postaw żołnierzy. Powinni oni być takimi wykonawcami rozkazów, by zadania wypełnić jak najlepiej. Zakłada to przejawianie własnej inwencji i pomysłowości, zawsze jednak w zgodzie z określonymi normami i przepisami, także wówczas, gdy dany żołnierz pozostaje poza kontrolą.

Zasady dyscypliny wojskowej wypływają głównie z potrzeby bezwzględnej dyspozycyjności wojska, jego karności i organizacyjnej zwartości. Uznając tezę, że dyscyplina stanowi jeden z najważniejszych czynników gotowości bojowej armii, zasadne jest i logiczne twierdzenie o potrzebie i konieczności rezygnacji z pewnych osobistych przyzwyczajeń, nawyków i skłonności, a nawet swobód obywatelskich poszczególnych żołnierzy na rzecz umacniania siły i zwartości bojowej pododdziałów i oddziałów.

Dyscyplina może przybierać różne formy. Może to być postać nakazu, normy, reguły postępowania narzuconych człowiekowi pod presją, jak też może wynikać z zasad organizacji wewnętrznej, z tradycji, z utrwalonej cechy osobowości, z określonego nawyku, czy wreszcie sposobu manifestowania życia. Chodzi naturalnie o to, by w naszej armii, w naszych warunkach społeczno-politycznych wynikała ona (dyscyplina) z uświadomionej konieczności, by stanowiła integralną cechę osobowości obywatela-żołnierza i była świadomie respektowana.

Zróżnicowane, wielce odpowiedzialne i często szybko zmieniające się zadania, które wykonuje wojsko podczas wojny i w czasie pokoju, mogą być jedynie wówczas pomyślnie realizowane, kiedy wszystkich żołnierzy cechuje wysokie poczucie odpowiedzialnego i zdyscyplinowanego działania. Świadome zdyscyplinowanie żołnierzy jest warunkiem koniecznym w procesie obsługiwania wysoce skomplikowanego sprzętu bojowego. Niewykonanie bowiem lub niepoprawne wykonanie czynności przez jednego żołnierza funkcyjnego w zespole obsługującym system może

spowodować skuteczne zakłócenie tego systemu. Przestrzeganie zasad dyscypliny stanowi wreszcie gwarancję ładu i porządku oraz wzajemnego poszanowania i koleżeństwa w życiu wojskowym, stwarzając podstawy do solidarnego i rzetelnego współdziałania żołnierzy wszystkich służb, rodzajów wojsk i stopni wojskowych.

W naszych siłach zbrojnych proces kształtowania i doskonalenia dyscypliny rozwijany jest zgodnie z założeniami ustrojowymi socjalistycznego państwa, wzorcami kulturowymi, tradycjami, ideologią marksistowsko-leninowską i socjalistycznymi ideałami wychowawczymi. Na postawę żołnierza, jego zdyscyplinowanie **wpływa wiele czynników.** Umiejętne sterowanie nimi oraz pobudzanie ich oddziaływań stanowi istotę wysiłków podejmowanych na rzecz podnoszenia dyscypliny wojska zarówno jako całości, jak i pojedynczych żołnierzy.

Kształtowanie dyscypliny wśród żołnierzy dokonuje się w procesach dowodzenia, wychowania i szkolenia. Na jej poziom wpływa zatem: autorytet przełożonych, praktyka dyscyplinarna, działalność społeczno-polityczna oraz ogólne warunki życia i służby.

W procesach tych występuje wiele elementów, które są ze sobą powiązane, uzupełniają się i tworzą spójny system. Stąd też za naczelną regułę należy uznać kompleksowość oddziaływań, przeciwdziałanie jednostronności lub fetyszyzowaniu jednego z czynników lub środków. Z uwagi na ścisłą współzależność czynników i sposobów oddziaływania na stan dyscypliny niekiedy trudno jest nawet metodami eksperymentalnymi określić siłę wpływu poszczególnych czynników bądź sposobów kształtowania dyscypliny na jej poziom. Stąd też istnieją trudności w klasyfikowaniu i określaniu czynników oraz środków dyscyplinowania. Podane niżej czynniki, a także, nieco dalej, metody mają więc tę wadę, że nie zawsze są z punktu widzenia poprawności klasyfikacji rozdzielne i jednoznacznie określone. Wynika to po prostu stąd, że występują one raz jako czynniki, zasady, reguły, a w innym układzie są po prostu środkami lub metodami.

Mając na względzie powyższe ograniczenia dokonajmy przeglądu tych czynników, które niejako determinują procesy zwią-

zane z utrzymaniem i utrwalaniem świadomej dyscypliny w ludowym Wojsku Polskim. Należą do nich:

- pobudzanie żołnierzy do sumiennego i ofiarnego działania przez podnoszenie ich świadomości — odwoływanie się do wartości ideowo-moralnych. Jest to podstawowy, o ile nie najważniejszy czynnik sprzyjający utrzymaniu dyscypliny na wysokim poziomie;
- stwarzanie organizacyjnych i formalnych barier dla przewinień dyscyplinarnych. Szeroko rozumiana działalność profilaktyczna jest więc czynnikiem przeciwdziałającym naruszaniu dyscypliny oraz sprzyjającym wdrażaniu nawyków do ładu, porządku, respektu dla przepisów i praworządnego działania;
- styl działania dowódców wszystkich szczebli, a zwłaszcza bezpośrednich wychowawców żołnierzy zasadniczej służby wojskowej. Ich kwalifikacje i umiejętności fachowe, organizacyjne oraz wychowawcze przesądzają nader często o poziomie zdyscyplinowania żołnierzy. Przełożony wpływa na podwładnych przez oddziaływania zamierzone, świadome, jak też pośrednio — własnym przykładem, postawą, zachowaniem się;
- stwarzanie w pododdziałach i oddziałach atmosfery sprzyjającej rozwojowi świadomej dyscypliny przez oddziaływanie organizacji partyjnych i młodzieżowych na panujące w danym układzie stosunki wzajemne pomiędzy żołnierzami, pomiędzy podwładnymi i przełożonymi, starszymi i młodszymi. Atmosferę sprzyjającą podnoszeniu dyscypliny tworzy rozwój różnorodnych form działalności kulturalnej i wszelkiej innej, służącej pomnażaniu wspólnych sukcesów oraz likwidowaniu w zarodku konfliktów destrukcyjnie działających na społeczność żołnierską itp.;
- przejawianie przez przełożonych troski o zaspokojenie potrzeb socjalno-bytowych, kulturalnych oraz rekreacyjnych;
- poziom kultury osobistej podwładnych i przełożonych.

Reasumując powyższe rozważania dotyczące uzależnienia poziomu dyscypliny w naszych siłach zbrojnych od określonych czynników można stwierdzić, że do zasadniczych z nich należą: zaangażowana postawa społeczno-polityczna; stała i pryncypialna wymagalność wobec siebie i podwładnych; dawanie osobistego przykładu sumienności i rzetelności w wykonywaniu obowiązków

służbowych, odwagi, wytrwałości i kultury postępowania; wytwarzanie atmosfery nienaruszalności dyscypliny; utrzymywanie regulaminowych stosunków pomiędzy żołnierzami oraz zespalanie kolektywów żołnierskich do należytego wykonywania zadań służbowych, przy wykorzystaniu sił społecznego oddziaływania.[9]

Wśród wielu metod wychowawczych sprzyjających umacnianiu dyscypliny można wyróżnić **metody oddziaływania** bezpośredniego i oddziaływania pośredniego. Do pierwszej grupy zalicza się zwykle: przekonywanie, ćwiczenie, przykład osobisty, system wyróżnień i kar. Do grupy drugiej pedagodzy wojskowi zaliczają: tok życia wojskowego, regulowany ściśle określonym porządkiem dnia; regulaminową organizację szkolenia i służby w pododdziałach; ceremoniał wojskowy; wpływ organizacji społecznych i oddziaływanie kolektywu (opinii zbiorowej).

Kluczowym problemem praktyki dyscyplinarnej (operowania bodźcami) jest uniwersalna i najczęściej stosowana metoda: kar i nagród. Nowoczesna, zorientowana na wartości ideowe i humanistyczne pedagogika preferuje właśnie bodźce pozytywne, zalecając stopniowe odchodzenie od sankcji negatywnych. Tego rodzaju tendencja występuje, jak wspomniano, dość wyraźnie w systemie wychowawczym naszego wojska, zwłaszcza w systemie umacniania dyscypliny.

Stosowanie bodźców pozytywnych bądź negatywnych zakłada potrzebę, a nawet wymóg uwzględniania wypróbowanych i sprawdzonych w praktyce życia wojskowego zasad. Nagradzać należy tylko za rzeczywiste osiągnięcia, za szczególny wysiłek żołnierzy włożony w wykonywanie obowiązków służbowych. Wielkość trudu żołnierza należy oceniać na tle całej grupy (pododdziału), biorąc pod uwagę indywidualne możliwości. Powinno się przy tym zasięgać opinii lub rady reprezentantów kolektywu.

Wyróżnienie musi być stosowne do zasługi. Jeśli nagroda jest rażąco niska w stosunku do wysiłku i osiągnięć w służbie (do rangi czynu), to nie wpłynie zachęcająco i motywująco na przeja-

[9] Por.: *Regulamin dyscyplinarny*, *op. cit.*, s. 9.

wianie ofiarności w dalszych działaniach. Jeśli natomiast wyróżnienie będzie zbyt wysokie w stosunku do czynu nagradzanego, to może spowodować wytworzenie się opinii o możliwości łatwego jego uzyskania, działając demobilizująco.

Wyróżnienia należy stosować z umiarem. Nadużywanie wyróżnień prowadzi do deprecjonowania i obniżania ich rangi oraz roli wychowawczej.

W wypadkach wątpliwych nie należy nagradzać. Jest dowiedzione, że nagroda nie zasłużona nie budzi wewnętrznej potrzeby zwiększenia wysiłku. Jeśli wyróżnienie stanowi rzeczywisty akt sprawiedliwości i jest w opinii środowiska adekwatne do zasługi, to utwierdza ono danego żołnierza w przekonaniu, że postępuje on właściwie. Wpływa też jednocześnie korzystnie na ugruntowanie się dobrej atmosfery i zaufania do przełożonego.

Rozważając zasady stosowania bodźców pozytywnych w procesie dyscyplinowania żołnierzy należy pamiętać o tym, że każdy człowiek w określonym stopniu zabiega o dobrą opinię, pragnie być wyróżniany i zapewnić sobie poważanie w gronie kolegów. Przełożony jest więc obowiązany wykorzystać tę cechę osobowości żołnierza i podkreślać w swojej działalności dowódczej, że troszczy się o każdego podwładnego, że dostrzega wysiłek i wielkość żołnierskiego trudu, widzi osiągnięcia i sprawiedliwie je ocenia.

Praktyka dyscyplinarna przewiduje konieczność posługiwania się także bodźcami negatywnymi, a więc przewidzianymi regulaminem karami. Sposób wymierzania kar i postępowania w przypadku przewinień dyscyplinarnych określono w *Regulaminie dyscyplinarnym*. Mimo to istnieją pewne sformułowane na podstawie teorii i doświadczeń praktyków zasady, które powinno się uwzględniać w operowaniu karami.

Karać należy tylko wtedy, gdy żołnierz istotnie naruszył dyscyplinę wojskową i dokonał wykroczenia.

Kara nie może być wymierzona bez gruntownego zbadania przyczyn i okoliczności przewinienia. Dążyć trzeba do tego, by wykazać szkodliwość czynu, jego negatywne skutki i wytworzyć w danym żołnierzu poczucie winy.

Kara powinna być proporcjonalna do wagi i charakteru wykroczenia, jego społecznej szkodliwości.

Wymierzanie najsurowszej nawet kary nie może stanowić usprawiedliwienia dla niewłaściwego, niezgodnego z regulaminem traktowania żołnierza. Nie należy stosować kar zbiorowych, nawet wtedy, gdy przełożony nie może ustalić sprawcy przewinienia.

Wymierzając karę za przewinienie dyscyplinarne trzeba mieć na uwadze skutek wychowawczy, jaki kara ta może wywrzeć na danym żołnierzu i na jego otoczeniu. Bezwzględnie należy respektować zasadę stopniowania kar. Pamiętać też trzeba o tym, że nadużywanie kar prowadzi dość szybko do ich zdeprecjonowania w opinii danego środowiska.

Obowiązkiem każdego przełożonego jest konsekwentne i stałe egzekwowanie od podwładnych należytego przestrzegania wymogów dyscypliny wojskowej. Przełożony nie ma prawa przejść obojętnie obok faktu czy zjawiska naruszenia regulaminu lub zasad żołnierskiego obowiązku. Jego działanie musi być wielostronne, ściśle powiązane z całokształtem życia wojskowego i oparte na respektowaniu zasad żołnierskiej etyki i socjalistycznych stosunków międzyludzkich. Przełożony musi być wymagający, zdecydowany wobec uchybień i złej woli, powinien stanowić wzór obiektywizmu i sprawiedliwości w ocenach, a co za tym idzie — w nagradzaniu i karaniu.

Poza omówionymi wyżej zasadami, które powinno się respektować, aby sprostać wymaganiom praktyki dyscyplinarnej, każdy przełożony powinien dążyć do:

- utrzymania bezpośrednich więzi z podwładnymi, godzić umiejętnie funkcję przełożonego ze stosunkiem koleżeńskim w służbie, a zwłaszcza poza służbą;
- w miarę szybko i dokładnie poznać każdego podwładnego, jego biografię i główne cechy osobowości;
- organizować działania profilaktyczno-wychowawcze dla przeciwdziałania wykroczeniom dyscyplinarnym stosownie do swych możliwości i potrzeb;
- dokonywać systematycznie oceny i kontroli prowadzonej przez siebie działalności wychowawczej dla utrwalania dyscypliny (przykład osobisty traktować trzeba jako najważniejszą metodę działania w celu zdyscyplinowania podwładnych).

Troszcząc się o dyscyplinę trzeba pamiętać, że nie jest ona celem samym w sobie. Jest ona środkiem do celu. Toteż nie wolno zapominać o nadrzędności zasady poszanowania człowieka przez okazywanie mu życzliwości, zrozumienia i zaufania.

3. SZKOLENIE REZERW

a) Ogólna charakterystyka

Szkolenie rezerw osobowych, zwłaszcza oficerskich, dla potrzeb sił zbrojnych stanowi ważny element doskonalenia systemu obronnego kraju.

Dowodzą tego doświadczenia wojen światowych i innych konfliktów zbrojnych, w których armie okresu pokojowego i ich kadra zawodowa stanowiły jedynie podstawę do mobilizacyjnego rozwinięcia wojska. Istnieje zatem konieczność posiadania dobrze wyszkolonych rezerw kadrowych już w okresie pokoju.

Każde państwo ma odpowiedni do swoich warunków i potrzeb model szkolenia rezerw kadrowych.

W Polsce Ludowej szkolenie rezerw ma swoje bogate tradycje. W pierwszych latach powojennych rezerwę kadry oficerskiej stanowili zdemobilizowani w związku z zakończeniem wojny żołnierze zawodowi.

W okresie późniejszym przyjęto zasadę rekrutowania oficerów rezerwy spośród absolwentów szkół wyższych. W tym celu powstały na wyższych uczelniach cywilnych studia wojskowe. Ich absolwenci odbywali krótkie przeszkolenie w jednostkach wojskowych, a następnie kilkakrotne szkolenie w rezerwie.

Po pewnym czasie ten system szkolenia, wobec dynamicznego rozwoju sił zbrojnych i sztuki wojennej, okazał się niedostateczny, nie mógł bowiem zapewnić wymaganego od oficera rezerwy przygotowania praktycznego. Dotyczy to w szczególności nabycia niezbędnych umiejętności i nawyków w zakresie dowodzenia zespołami ludzkimi sprzężonymi z nowoczesną techniką wojskową. Stąd też w 1973 roku dokonano kolejnej reorganizacji systemu

szkolenia rezerw. Istotą jej było skrócenie czasu szkolenia w studium wojskowym z jego reorientacją na problematykę teoretyczną. Jednocześnie wprowadzono zasadę odbywania 12-miesięcznego przeszkolenia wojskowego, ukierunkowanego głównie na umiejętności praktyczne. System ten, obowiązujący do dzisiaj, był kilkakrotnie modyfikowany.

> Obecnie w myśl znowelizowanej *Ustawy o powszechnym obowiązku obrony PRL* do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego powoływani są wszyscy absolwenci szkół wyższych zdolni do służby wojskowej.

W pierwszym etapie — jako studenci — odbywają oni szkolenie w ramach studium wojskowego wyższej uczelni. Następnie — jako absolwenci — powoływani są na 4-miesięczne szkolenie w szkołach podchorążych rezerwy (SPR) oraz odbywają 8-miesięczną praktykę na określonych stanowiskach w jednostkach wojskowych.

Dla porównania podajemy krótką charakterystykę rozwiązań tego problemu w wybranych państwach socjalistycznych i kapitalistycznych:

1. W Związku Radzieckim obowiązuje zróżnicowany system odbywania przez studentów służby wojskowej. Studenci uczelni, na których istnieją studia wojskowe (głównie techniczne i medyczne), będąc na piątym roku odbywają trzymiesięczne przeszkolenie w jednostkach wojskowych o zbliżonych profilach szkolenia. Po przeszkoleniu otrzymują stopnie oficerskie i są powoływani do służby okresowej na dwa lata.

Absolwenci uczelni, na których nie ma studiów wojskowych, powoływani są do jednostek szkolnych na okres półroczny w celu odbycia przeszkolenia, po czym odbywają półtoraroczną praktykę w Marynarce Wojennej i roczną w pozostałych rodzajach wojsk. Pod koniec służby odbywają przeszkolenie w zgrupowaniach, następnie po złożeniu egzaminu mogą otrzymać pierwszy stopień oficerski i są przenoszeni do rezerwy.

2. W Niemieckiej Republice Demokratycznej wszyscy kandydaci do szkół wyższych odbywają w pełnym wymiarze w trybie obowiązkowym zasadniczą służbę wojskową. Następnie już w czasie studiów obowiązuje ich szkolenie o charakterze obron-

nym oraz przeszkolenie na obozach wojskowych, po odbyciu którego mogą otrzymać tytuł podchorążego. Otrzymanie stopnia oficerskiego następuje po trzymiesięcznym przeszkoleniu wojskowym w ramach ćwiczeń w rezerwie.

3. W Węgierskiej Republice Ludowej mężczyźni podejmujący studia wyższe odbywają służbę wojskową w dwóch etapach, a mianowicie: 11 miesięcy przed rozpoczęciem studiów w jednostkach wojskowych oraz 3—6 miesięcy po ukończeniu studiów w ramach tzw. szkolenia oficerskiego.

4. W Ludowej Republice Bułgarii mężczyźni, którzy ukończyli 18 lat życia, po złożeniu egzaminu wstępnego do szkoły wyższej powoływani są na dwa lata do zasadniczej służby wojskowej. Natomiast mężczyźni, którzy rozpoczęli naukę w szkole wyższej przed ukończeniem 18 roku życia, odbywają w pełnym wymiarze służbę wojskową bezpośrednio po ukończeniu studiów. W czasie tej służby są oni przeszkalani w szkołach oficerów rezerwy (do 12 miesięcy), a pozostałe 12 miesięcy stanowi praktyka w jednostkach wojskowych.

5. W Czechosłowackiej Republice Socjalistycznej wszyscy studenci odbywają przeszkolenie wojskowe w wymiarze 8 godzin miesięcznie. W okresie wakacji odbywają przeszkolenia na dwumiesięcznych obozach wojskowych dwukrotnie w czasie studiów. Absolwenci wyższych uczelni w trybie obowiązkowym powoływani są następnie do rocznej służby wojskowej.

6. W Republice Federalnej Niemiec kandydaci do wyższych uczelni obowiązani są odbyć zasadniczą służbę wojskową przed rozpoczęciem nauki, o ile nie uzyskają odroczenia. Nie dotyczy to kandydatów na studia medyczne, którzy odbywają służbę wojskową po ich ukończeniu.

Odroczenie nie jest równoznaczne ze zwolnieniem z obowiązku odbycia służby wojskowej. Może je uzyskać poborowy na własną prośbę do 28 roku życia. Jeżeli warunki uzasadniające odroczenie przestały istnieć, wówczas następuje powołanie do odbycia służby wojskowej w pełnym wymiarze. Jeżeli natomiast warunki takie przestaną istnieć po przekroczeniu przez zainteresowanego 28 roku życia, wówczas jest on powoływany tylko na ćwiczenia rezerwy.

7. W Danii absolwenci szkół wyższych podlegają obowiązkowi odbycia 10-miesięcznej zasadniczej służby wojskowej, a lekarze i stomatolodzy służby 13-miesięcznej.

Wszyscy kandydaci na oficerów rezerwy odbywają 12-miesięczne przeszkolenie oraz 10-miesięczną praktykę.

8. W Holandii studenci nie są szkoleni w ramach studiów wojskowych. W czasie pobierania nauki prowadzone są jedynie wykłady dotyczące zadań i organizacji sił zbrojnych oraz oceny sytuacji wojskowo-politycznej.

Absolwenci szkół wyższych obowiązani są do odbycia 14-miesięcznego przeszkolenia wojskowego. Natomiast ci absolwenci, którzy mają zostać podoficerami rezerwy, odbywają przeszkolenia w wymiarze 18-miesięcznym. Kandydaci na oficerów rezerwy są szkoleni wojskowo przez 21 miesięcy.

9. W Belgii, zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem, wszyscy mężczyźni podlegają obowiązkowi służby wojskowej.

Absolwenci wyższych uczelni są powoływani do odbycia zasadniczej służby wojskowej na ogólnych zasadach. Po jej zakończeniu nie otrzymują stopni oficerskich. Jeżeli absolwent wyraża chęć zostania oficerem rezerwy, przechodzi dłuższe przeszkolenie wojskowe.

Z przytoczonych wyżej zasad i form szkolenia wojskowego absolwentów uczelni cywilnych oraz szkolenia rezerw dowódczych i specjalistycznych wynika, że w poszczególnych krajach realizowane jest ono odmiennie, odpowiednio do warunków demograficznych i ekonomicznych, tradycji oraz potrzeb sił zbrojnych danego państwa.

b) Służba wojskowa studentów i absolwentów wyższych uczelni cywilnych

Studenci i studentki cywilnych szkół wyższych podlegają obowiązkowemu szkoleniu wojskowemu lub obronnemu. Studenci studiów dziennych uznani za zdolnych do służby wojskowej podlegają obowiązkowi odbywania zajęć wojskowych w czasie trwania studiów. Studenci uznani za czasowo lub trwale niezdol-

nych do służby wojskowej, jak również studentki szkół wyższych — podlegają obowiązkowi odbywania szkolenia obronnego.

Szkolenie wojskowe prowadzone jest w ramach studiów wojskowych przygotowujących studentów do odbycia przeszkolenia wojskowego w szkołach podchorążych rezerwy oraz praktyki w jednostkach wojskowych.

Służba wojskowa studentów i absolwentów szkół wyższych polega na odbywaniu:

- przeszkolenia wojskowego w czasie wolnym od zajęć albo po ukończeniu ostatniego roku nauki (dotyczy to uczelni medycznych i artystycznych);
- zajęć wojskowych prowadzonych w ramach studium wojskowego w wymiarze 180 godzin w ciągu 2—4 semestrów dla studentów zakwalifikowanych i przeznaczonych do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego po ukończeniu ostatniego roku nauki.

W zależności od możliwości szkoły wyższej, zajęcia wojskowe mogą być prowadzone systemem jednodniowym raz w tygodniu lub w innej formie, zapewniającej pełną realizację programu szkolenia.

Zajęcia wojskowe w szkołach wyższych nadzorowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Główny Komitet Kultury Fizycznej i Sportu stanowią pierwszy etap szkolenia studentów jako kandydatów na oficerów rezerwy oraz przygotowują ich do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego.

Studenci akademii medycznych zakwalifikowani do odbycia krótkotrwałego przeszkolenia wojskowego szkolą się według programu obejmującego 330 godzin w ciągu 4 semestrów.

Studenci i absolwenci szkół morskich nie podlegający obowiązkowi odbycia przeszkolenia wojskowego szkolą się według 500-godzinnego programu w ciągu 7—8 semestrów.

Zajęcia wojskowe na uczelniach nadzorowanych przez Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej oraz Zarząd Gospodarki Morskiej obejmują dwa etapy:

- pierwszy etap — szkolenie ogólnowojskowe;
- drugi etap — szkolenie specjalistyczne.

Studenci, którzy ukończyli pierwszy etap szkolenia, składają przysięgę wojskową i uzyskują tytuł podchorążego.

Krótkotrwałe przeszkolenie wojskowe (do trzech miesięcy) polega na praktycznym szkoleniu specjalistycznym w jednostkach wojskowych (absolwenci akademii medycznych).

Program szkolenia w ramach studium wojskowego obejmuje następujące przedmioty: podstawy polityki obronnej PRL; wybrane problemy teorii i praktyki wojskowej, nauki wojennej, doktryn wojennych i sztuki wojennej; wybrane zagadnienia z zakresu uzbrojenia i techniki wojskowej; wybrane zagadnienia organizacyjno-prawne.

Jednym z istotnych zadań szkolenia wojskowego i patriotyczno-obronnego młodzieży akademickiej jest: wdrażanie jej do wypełniania obywatelskiego obowiązku obrony Ojczyzny, zaszczepienie nawyków wewnętrznej i zewnętrznej dyscypliny, kształtowanie postawy zgodnej z zasadami i normami wychowania wojskowego oraz wyposażenie w określony zasób wiedzy wojskowej i umiejętności, aby, gdy zajdzie tego potrzeba, młodzież ta zdolna była do wykonania stawianych jej zadań.

Studenci szkół wyższych, którzy ukończyli zajęcia wojskowe, składają egzamin. W razie niezłożenia egzaminu lub niezaliczenia roku zajęć wojskowych, stosuje się zasady przewidziane w regulaminie studiów w odniesieniu do innych przedmiotów obowiązkowych.

Po zakończeniu zajęć wojskowych studenci podlegają opiniowaniu służbowemu. Treść opinii powinna odzwierciedlać postawę społeczną, predyspozycje dowódcze i dydaktyczne, cechy osobowe, poziom nabytej wiedzy wojskowej i zawodowej oraz zdolności organizatorskie. W końcowej części opinii podaje się wnioski do objęcia określonych stanowisk w czasie długotrwałego przeszkolenia wojskowego.

Przed zakończeniem ostatniego roku studiów, studenci zdolni do służby wojskowej podlegają kwalifikowaniu do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego. Kwalifikowania dokonuje komisja, w której skład wchodzą: kierownik studium wojskowego (przewodniczący), przedstawiciele szkoły wyższej wyznaczeni przez rektora, przedstawiciele komitetu uczelnianego

PZPR oraz oficerowie — konsultanci ze sztabu okręgu wojskowego lub wojewódzkiego sztabu wojskowego i innych zainteresowanych organów wojskowych.

Zasadniczymi kryteriami kwalifikowania jest postawa ideowo-moralna studenta, przydatność nabytej wiedzy zawodowej w służbie wojskowej poparte opinią służbową oraz jego aktualny stan zdrowia, odpowiadający wymogom określonym dla poszczególnych rodzajów wojsk i służb.

W toku kwalifikowania komisja:

- ustala przydatność studentów do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego według wymogów określonych dla poszczególnych kierunków szkolenia oraz do zajmowania odpowiednich stanowisk służbowych;
- przeznacza imiennie studentów w liczbie ustalonej rozdzielnikiem sztabu właściwego okręgu wojskowego do poszczególnych szkół podchorążych rezerwy;
- rozpatruje raporty złożone przez studentów do kierownika studium wojskowego w sprawach dotyczących przesunięcia terminu odbycia przeszkolenia wojskowego.

Kierownik studium wojskowego sporządza imienne wykazy studentów zdolnych do służby wojskowej i przesyła do wojskowych komend uzupełnień, które doręczają karty powołania z podaniem terminu i miejsca stawienia się na przeszkolenie wojskowe.

Powołanie absolwenta na przeszkolenie wojskowe może nastąpić nie później niż w ciągu 18 miesięcy od zakończenia studiów. Jeżeli jednak powołanie w tym terminie nie mogło nastąpić z przyczyn występujących po stronie absolwenta, niezależnych od organów wojskowych, to można go powołać na przeszkolenie do końca roku kalendarzowego, w którym kończy 28 lat życia.

Długotrwałe przeszkolenie wojskowe (do dwunastu miesięcy) polega na:

- szkoleniu w szkołach podchorążych rezerwy (4 miesiące, a w służbach kwatermistrzowskich 2 miesiące);
- odbyciu 8-miesięcznej lub 10-miesięcznej praktyki w jednostkach wojskowych, w czasie której absolwenci szkół podchorążych rezerwy pełnią służbę na określonych stanowiskach.

Studenci i absolwenci szkół wyższych, przeznaczeni do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego, podlegają wojskowemu obowiązkowi meldunkowemu oraz obowiązkowi uzyskiwania zezwoleń na pobyt czasowy za granicą.

Kierownik studium wojskowego po zakwalifikowaniu studentów i absolwentów do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego informuje ich o postępowaniu w sprawach:

- wojskowego obowiązku meldunkowego oraz uzyskiwania zezwoleń na pobyt czasowy za granicą;
- udzielania odroczeń długotrwałego przeszkolenia wojskowego ze względu na konieczność sprawowania bezpośredniej opieki nad członkiem rodziny lub prowadzenia gospodarstwa rolnego, jak również w sprawach uznawania za jedynego żywiciela rodziny.

Studium wojskowe jako jednostka organizacyjna szkoły wyższej ma na celu przygotowanie patriotyczno-obronne studentów. Realizowany w ramach studium program szkolenia z zakresu polityki obronnej, wiedzy wojskowej i przygotowania obronnego stanowi podstawę do kształtowania świadomości politycznej studentów, utrwalania ich postaw patriotycznych oraz kształtowania poczucia więzi internacjonalistycznych z innymi narodami.

Angażowanie studentów w sprawy obronności kraju wymaga współdziałania studium wojskowego z organami kolegialnymi i władzami uczelni, organizacjami społeczno-politycznymi i paramilitarnymi. Ponadto studium wojskowe współdziała z takimi instytucjami spoza uczelni, jak:

- wyższe szkoły oficerskie;
- jednostki wojskowe;
- Towarzystwo Wiedzy Obronnej;
- zakłady pracy, z którymi uczelnia utrzymuje kontakty.

W stosunku do młodzieży akademickiej studia wojskowe spełniają podstawową funkcję w procesie edukacji wojskowej przyszłego oficera, chorążego i podoficera rezerwy.

Wychowanie polityczno-obronne studentów realizowane w ramach studium wojskowego zmierza do:

- kształtowania i rozwijania ideowych, zaangażowanych postaw

studentów przez umacnianie poczucia świadomości patriotycznej i obywatelskiej oraz honoru i godności żołnierskiej;

- pogłębiania świadomości politycznej młodzieży akademickiej polegającej przede wszystkim na upowszechnianiu obiektywnej oceny realiów sytuacji międzynarodowej, zwłaszcza w dziedzinie polityczno-militarnej;
- wyrabiania w studentach przesłanek do kształtowania cech dowódczych i organizatorskich, takich jak: odwaga, opanowanie, silna wola, samodzielność, inicjatywa oraz umiejętność prowadzenia pracy wychowawczej i instruktorsko-metodycznej z podwładnymi;
- kształtowania świadomej dyscypliny jako nieodzownego warunku sprawnego funkcjonowania procesu dydaktycznego, kolektywnego wykonywania zadań w studium wojskowym, a później w SPR i jednostce wojskowej;
- przygotowania młodzieży akademickiej pod względem ideowopolitycznym, merytorycznym i psychicznym do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego;
- przygotowania absolwentów wyższych uczelni cywilnych do odbycia służby w jednostkach wojskowych; do pełnienia określonych funkcji dowódczych, politycznych, społecznych w wojsku i w instytucjach cywilnych.

Szkoły podchorążych rezerwy (SPR) organizuje się w ramach wyższych szkół wojskowych i wojskowych ośrodków szkolenia. Absolwentów wyższych uczelni powoływanych do odbycia przeszkolenia wojskowego kieruje się na podstawie kart powołania do odpowiednich szkół i ośrodków szkolenia o programach opracowanych zgodnie z potrzebami wojska i zbliżonych do kierunku ich dotychczasowych studiów.

Po wcieleniu do szkół podchorążych rezerwy i jednostek wojskowych uzyskują oni tytuł podchorążego.

Zasadniczym celem kształcenia wojskowego w SPR jest przygotowanie podchorążych do pełnienia funkcji na określonych stanowiskach służbowych w jednostkach wojskowych.

W procesie długotrwałego przeszkolenia wojskowego podchorążowie winni uzyskać odpowiednie przygotowanie do dowodzenia i kierowania pododdziałami, do prowadzenia pracy

partyjno-politycznej i ideowo-wychowawczej oraz szkolenia żołnierzy we właściwym im rodzaju wojsk i służb. Kształcenie w SPR w zmodyfikowanym systemie odbywa się w dwóch etapach.

Pierwszy etap, trwający 1 miesiąc, obejmuje szkolenie podstawowe żołnierza. Podchorążowie uczą się wówczas działania w składzie drużyny, obsługiwania broni strzeleckiej, strzelania, działania w trudnych warunkach terenowych. W działalności wychowawczej jest to okres adaptacji podchorążych do warunków służby wojskowej. Zapoznają się oni z zasadami i normami zawartymi w regulaminach, przepisach wojskowych oraz uczą się ścisłego ich przestrzegania. Okres ten kończy się złożeniem przysięgi wojskowej.

W drugim etapie, trwającym 3 miesiące, odbywa się szkolenie dowódczo-metodyczne z zakresu drużyny i plutonu. W okresie tym podchorążowie uczą się dowodzenia drużyną i plutonem w różnych sytuacjach bojowych, zapoznają się z techniką bojową i zasadami jej wykorzystania na polu walki, prowadzą zajęcia wychowawcze oraz szkoleniowe z żołnierzami w roli instruktorów. W okresie tym kształtuje się w nich takie cechy dowódcze, jak: samodzielność, inicjatywa, umiejętność podejmowania szybkich i właściwych decyzji. Metodyczne przygotowanie do pełnienia obowiązków na stanowisku dowódczym następuje podczas praktyki w jednostkach wojskowych.

Podchorążych szkolonych na stanowiska zastępców dowódców kompanii do spraw politycznych i instruktorów politycznych batalionów uczy się, oprócz przedmiotów ogólnowojskowych, szczególnie zasad i metodyki działalności partyjno-politycznej i ideowo-wychowawczej, organizacji i prowadzenia różnych form pracy propagandowej, szkolenia politycznego i pracy kulturalno-oświatowej.

W procesie szkolenia i wychowania podchorążych w SPR doniosłą rolę odgrywa praca partyjno-polityczna i ideowo-wychowawcza, której cele, zadania i kierunki zawierają uchwały i wytyczne Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, rozkazy i zarządzenia ministra obrony narodowej

i szefa Głównego Zarządu Politycznego WP oraz szczegółowe dokumenty normatywne Głównego Zarządu Politycznego WP.

Działalność SPR określona jest szczegółowo w programach i planach szkolenia. W programie szkolenia przewiduje się realizację następujących działów przedmiotowych: 1) szkolenie polityczne, 2) szkolenie ogólnowojskowe, 3) szkolenie specjalistyczne. W poszczególnych szkołach oficerów rezerwy (w zależności od profilu szkolenia) różne są proporcje czasowe między wymienionymi działami przedmiotowymi. W SPR przy Centrum Szkolenia Oficerów Politycznych, szkolących oficerów politycznych, szczególnie rozbudowany jest dział przedmiotów społeczno-politycznych. W SPR przygotowujących oficerów rezerwy dla wojsk technicznych bardzo szeroko uwzględnia się dyscypliny naukowe mieszczące się w dziale trzecim — szkolenia specjalistycznego, natomiast w SPR przygotowujących dowódców ogólnowojskowych dominują przedmioty działu drugiego. Podobne są natomiast we wszystkich szkołach oficerów rezerwy metody kształcenia. Zwraca się uwagę przede wszystkim na zajęcia praktyczne, kształtowanie określonych umiejętności oraz przyswajanie tych elementów wiedzy teoretycznej, które są niezbędne współczesnemu dowódcy.

Po zakończeniu szkolenia w szkole podchorążych rezerwy podchorążowie zdają egzamin i otrzymują świadectwo ukończenia tej szkoły. Absolwentów SPR w zależności od ich postawy ideowo-moralnej, wyników uzyskanych na egzaminie oraz posiadanych kwalifikacji zawodowych i predyspozycji psychofizycznych, jak również opinii służbowych — kieruje się do odbycia praktyki w jednostkach wojskowych na przeznaczonych dla nich stanowiskach: oficerów, chorążych lub podoficerów zawodowych, albo podoficerów zasadniczej służby wojskowej.

Podchorążowie, którzy zdali egzamin, kierowani są do jednostek wojskowych w celu odbycia 8- lub 10-miesięcznej **praktyki** na stanowiskach przeznaczonych dla absolwentów szkół podchorążych rezerwy.

Praktyka w jednostkach wojskowych polega na pełnieniu służby na określonych stanowiskach, a jednocześnie stanowi dalszy etap szkolenia podchorążych, które powinno zapewnić nabycie przez nich umiejętności w zakresie prowadzenia pracy

wychowawczej, organizowania i kierowania działalnością określonych zespołów osobowych oraz właściwej eksploatacji sprzętu i prawidłowego posługiwania się nowoczesną techniką wojskową, jak również uzyskanie pełnych kwalifikacji wymaganych od przyszłych oficerów rezerwy.

W procesie przystosowania podchorążych rezerwy do warunków i specyfiki życia wojskowego należy zapoznać ich z całokształtem działalności jednostki wojskowej, z zadaniami bieżącymi i wynikającymi z tych zadań obowiązkami oraz kryteriami oceny ich pracy i zasadami stosowania wyróżnień. Organizuje się obowiązkowe przeszkolenie instruktorsko-metodyczne i zapewnia odpowiednie warunki oraz pomoc w przygotowaniu się do zajęć i wykonywaniu innych obowiązków służbowych.

Nowo przybyli podchorążowie są włączani do grup szkolenia kadry zawodowej i biorą udział na równi z nią we wszystkich przedsięwzięciach służbowych, politycznych i kulturalnych organizowanych dla żołnierzy zawodowych jednostki. Przez cały okres pobytu na praktyce przełożeni dokonują wnikliwej oceny działalności służbowej podchorążych i podejmują odpowiednie decyzje dla zapewnienia pełnego osiągania celów praktyki.

Podchorążych, którzy w okresie odbywania praktyki rażąco zaniedbują swoje obowiązki służbowe lub utracą wymagane walory polityczne czy moralne, można pozbawić tytułu podchorążego; decyzję o pozbawieniu tego tytułu podejmuje dowódca okręgu wojskowego (rodzaju sił zbrojnych).

Do podstawowych obowiązków podchorążych odbywających praktykę w jednostkach należy:

- wykonywanie wyznaczonych na zajmowanych stanowiskach zadań i odpowiedzialność za dyscyplinę oraz wyszkolenie powierzonego pododdziału;
- prowadzenie z podwładnymi szkolenia ogólnowojskowego, ideowopolitycznego i wojskowo-specjalistycznego, informacji politycznych, jak również pracy kulturalno-oświatowej i upowszechnianie sportu;
- uczestniczenie w szkoleniu (instruktorsko-metodycznym, politycznym) oraz samokształceniu w czasie przygotowania do zajęć programowych z podwładnymi;

● udział w ćwiczeniach, odprawach służbowych, naradach i innych zamierzeniach dowództwa jednostki;

● pełnienie służb dyżurnych i kontrolnych w jednostce zgodnie z obowiązującymi zasadami.

Aby wywiązać się ze wszystkich tych obowiązków, podchorążowie odbywający praktykę w jednostkach muszą odznaczać się znajomością problematyki życia wojskowego oraz zaangażowaniem i poczuciem odpowiedzialności.

Podchorążowie SPR w okresie praktyki w jednostkach mogą pełnić obowiązki dowódców pododdziałów, oficerów politycznych lub służb technicznych, będąc jednocześnie przełożonymi, a zarazem wychowawcami żołnierzy. Są oni w pełni odpowiedzialni za realizację zadań ideowo-wychowawczych i szkoleniowych.

Ogólne cele i zadania wychowawczej i szkoleniowej działalności w wojsku, jej treści i kierunki wynikają z socjalistycznego charakteru naszej armii. Do obowiązków dowódcy (przełożonego), zgodnie z postanowieniami regulaminu, należy kształtowanie ideowych postaw żołnierzy, wpajanie im i utrwalanie świadomości socjalistycznej, patriotyzmu i internacjonalizmu, a jednocześnie nieprzejednanych postaw wobec sił wrogich socjalizmowi oraz psychicznej odporności na wszelkie przejawy dywersji politycznej i ideologicznej; kształtowanie poczucia pełnej odpowiedzialności za gotowość do obrony socjalistycznej Ojczyzny.

Obowiązkiem dowódców jest zapewnienie pełnej gotowości bojowej dowodzonych przez nich pododdziałów przez: egzekwowanie ścisłego przestrzegania postanowień regulaminów i rozkazów oraz systematyczne doskonalenie umiejętności we władaniu bronią, a także posługiwaniu się sprzętem bojowym i technicznym.

Pełna realizacja założeń organizacyjnych i szkoleniowo-wychowawczych praktyki podchorążych w jednostkach wojskowych uwarunkowana jest wszechstronną znajomością środowiska wojskowego.

Przez znajomość środowiska wojskowego należy rozumieć: wszechstronną, dokładną znajomość podwładnych, poziomu ich świadomości ideowopolitycznej, postaw moralnych, wiedzy i umiejętności oraz predyspozycji psychicznych i fizycznych. Niezbędna

jest również dokładna znajomość regulaminowego trybu życia, systemu podległości i przełożeństwa, wzorców zachowania i działalności oraz systemu kontroli społecznej — obowiązujących w wojsku — i ścisłe ich przestrzeganie.

Szczególna rola w systemie wychowania i szkolenia w wojsku przypada organizacjom młodzieżowym i kolektywom żołnierskim. O roli i pozycji ZSMP świadczy m.in. fakt, że organizacja ta działa we wszystkich pododdziałach naszego wojska, aktywizując środowisko żołnierskie, rozwijając ruch przodownictwa i współzawodnictwa, aktywnie uczestnicząc w działalności społeczno-politycznej i kulturalno-oświatowej. Dowódca pododdziału powinien inspirować udział w pracy organizacji młodzieżowej, uczyć rozwiązywania problemów wychowawczych i szkoleniowych w kolektywie żołnierskim.

Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że podchorążowie w czasie praktyki w jednostkach wojskowych zapewniają należyte wyszkolenie podległych im żołnierzy i że obok doskonalenia swych kwalifikacji oraz wzbogacania wiedzy i umiejętności wojskowych oddziałują pozytywnie na stan osobowy jednostek, kształtują właściwe postawy i poglądy swych podwładnych oraz podnoszą poziom ich wiedzy i umiejętności wojskowych.

c) Uprawnienia osób objętych długotrwałym przeszkoleniem wojskowym

Absolwenci wyższych uczelni cywilnych, odbywający długotrwałe przeszkolenie wojskowe, korzystają z szeregu uprawnień, które zapewniają im odpowiednie warunki socjalno-bytowe, sprzyjają utrzymywaniu kontaktów z najbliższymi oraz stwarzają możliwości awansu społecznego i startu zawodowego po ukończeniu przeszkolenia wojskowego. Odpowiednimi uprawnieniami objęto także na okres przeszkolenia wojskowego podchorążych członków rodzin będących na ich utrzymaniu.

Na warunki socjalno-bytowe podchorążych składają się głównie: uposażenie pieniężne, wyżywienie, umundurowanie, zakwaterowanie oraz wojskowa pomoc lekarska.

Uposażenie pieniężne osób objętych długotrwałym przeszkoleniem wojskowym uzależnione jest od posiadanego stopnia wojskowego, okresu szkolenia oraz zakresu wykonywanych obowiązków i wyników osiąganych w pracy służbowej. Uposażenie według stopnia wojskowego jest stałe dla poszczególnych stopni. Oprócz tego podchorążowie podczas szkolenia w SPR mogą otrzymywać dodatki funkcyjne.

Podchorążym odbywającym praktykę w jednostkach powietrznodesantowych i szkolonym na skoczków spadochronowych (także po uzyskaniu kwalifikacji skoczka spadochronowego), będącym w eskadrach i kluczach lotniczych na określonych stanowiskach, przysługuje odpowiednio zwiększony dodatek funkcyjny. Wyżej także premiowani mogą być absolwenci SPR, którzy odbywają praktykę na odpowiednich stanowiskach w szkołach i kompaniach podchorążych rezerwy.

Ponadto podchorążowie odbywający praktykę mogą otrzymywać inne dodatki, związane z charakterem pełnionych obowiązków służbowych, np.: saperski, za służbę na morzu, za nurkowanie, za skoki ze spadochronem, za klasę kwalifikacyjną specjalisty wojskowego itp.

Podchorążowie mogą także, w wypadku uzyskania szczególnych osiągnięć w służbie, otrzymywać nagrody uznaniowe, np.: za ukończenie SPR z lokatą I, II i III. W przypadkach losowych udziela się podchorążym zapomóg.

Zarówno wszelkie dodatki, jak i ich wysokość mają charakter uznaniowy. Decyzje o ich przyznawaniu i wysokości podejmuje właściwy komendant lub dowódca jednostki wojskowej, biorąc pod uwagę zakres obowiązków podchorążego, stopień ponoszonej odpowiedzialności, poziom dyscypliny oraz uzyskiwane na zajmowanym stanowisku służbowym wyniki szkoleniowo-wychowawcze.

Absolwentom szkół wyższych, którzy odbyli z wynikiem pomyślnym przeszkolenie wojskowe trwające dłużej niż 3 miesiące (potwierdzone odpowiednim zaświadczeniem wydanym przez jednostkę), albo zostali zwolnieni z tego przeszkolenia ze względu na stan zdrowia przed jego zakończeniem, wypłaca się przy zwolnieniu ze służby odprawę w wysokości jednomiesięcznego uposażenia zasadniczego, przysługującego żołnierzowi zawodowe-

mu w odpowiednim stopniu wojskowym (bez wysługi lat) i według stanowiska służbowego w stawce typowej dla tego stopnia.

W okresie odbywania długotrwałego przeszkolenia wojskowego podchorążowie otrzymują bezpłatne wyżywienie: podczas pobytu w SPR zorganizowanych przy wyższych szkołach oficerskich i ośrodkach wojskowych oraz podczas przebywania na praktykach — w naturze plus równoważnik pieniężny na pokrycie kosztów utrzymania. Równoważnik wypłacany jest z góry, co miesiąc. Podchorążowie w okresie szkolenia w SPR korzystają z wyżywienia w stołówkach żołnierskich, natomiast w okresie praktyki w jednostkach wojskowych — w oddzielnych jadalniach lub przy wydzielonych stolikach stołówek żołnierskich.

Absolwenci SPR odbywający praktyki w jednostkach powietrznodesantowych i lotniczych mają uprawnienia do korzystania z wyżywienia według podwyższonych norm.

Podchorążych odbywających długotrwałe przeszkolenie wojskowe wyposaża się w odpowiednie mundury, zarówno ćwiczebne jak i wyjściowe, oraz w niezbędne przybory i środki do utrzymania higieny, konserwacji umundurowania i obuwia.

Podczas szkolenia w SPR podchorążych kwateruje się w wydzielonych budynkach (kondygnacjach) lub ich częściach, wyposażonych w sprzęt zgodnie z wymogami regulaminowymi. Dla absolwentów SPR przydziela się z zasady pomieszczenia w budynku koszarowym, poza pododdziałem. Pewną część podchorążych, odbywających praktyki w jednostkach wojskowych i pełniących określone funkcje, kwateruje się w wydzielonych izbach żołnierskich w rejonie pododdziału.

Absolwentom szkół wyższych odbywających długotrwałe przeszkolenie wojskowe przysługuje wojskowa pomoc lekarska w zakresie:

- badań i obserwacji lekarskiej, profilaktyki oraz leczenia ambulatoryjnego lub zakładowego;
- dostarczania leków i materiałów opatrunkowych;
- bezpłatnego otrzymywania przedmiotów ortopedycznych i środków pomocniczych.

Członkowie rodzin podchorążych będący na ich wyłącznym

utrzymaniu korzystają z opieki lekarskiej w ramach społecznej służby zdrowia.

Podchorążym uznanym za jedynych żywicieli rodzin przysługuje zasiłek miesięczny na utrzymanie rodziny, przyznawany i wypłacany przez terenowe organa administracji państwowej stopnia podstawowego (gminy, miasta, dzielnicy), w miejscu stałego pobytu podchorążych lub osób uprawnionych. Zasiłek miesięczny wynosi dla pierwszej osoby uprawnionej 100% kwoty najniższego wynagrodzenia zasadniczego za pełny miesięczny wymiar pracy (dla drugiej 85%, a dla trzeciej i każdej następnej 75%).

Szczegółowe zasady oraz tryb uznawania żołnierzy za jedynych żywicieli rodzin i wypłaty zasiłku zawarte są w rozporządzeniu Rady Ministrów z 7 września 1979 roku w sprawie udzielania odroczeń zasadniczej służby wojskowej oraz uznawania poborowych za jedynych żywicieli, a także w sprawie szczegółowych uprawnień żołnierzy i osób spełniających zastępczo obowiązek służby wojskowej oraz członków ich rodzin (teksty rozporządzeń zamieszczone są w *Dzienniku Ustaw* z 20 lutego 1981 r. nr 3 poz. 16 i 17).

Ważne jest, aby studenci zapoznani zostali z tymi przepisami przed stawieniem się do odbycia długotrwałego przeszkolenia wojskowego, w celu zebrania niezbędnych dokumentów usprawniających w okresie służby wojskowej proces uznawania podchorążych przez terenowe organa administracji państwowej za jedynych żywicieli rodzin i wypłacania im z tego tytułu zasiłków pieniężnych.

Podchorążym odbywającym długotrwałe przeszkolenie wojskowe, uznanym za jedynych żywicieli rodzin, ich współmałżonkom, a także podchorążym samotnym w wypadku wystąpienia z uzasadnionym wnioskiem terenowy organ administracji państwowej stopnia podstawowego pokrywa należności z tytułu najmu zajmowanego lokalu (kwaterunkowego lub typu lokatorskiego), a także bieżące opłaty eksploatacyjne z tytułu zajmowania spółdzielczego lokalu mieszkalnego typu własnościowego. Uwarunkowane to jest jednak złożeniem oświadczenia, iż posiadany lokal nie zostanie oddany do bezpłatnego użytkowania lub podnajęty innym osobom. Na wniosek powyższych osób na okres

odbywania przeszkolenia zawiesza się także opłaty oraz oprocentowania pożyczki uzyskanej z zakładowego funduszu mieszkaniowego i kredytów na uzupełnienie wkładu własnego do spółdzielni budownictwa mieszkaniowego lub inwestycyjnego, przyznanego na nabycie zajmowanego spółdzielczego lokalu mieszkalnego typu własnościowego.

Decyzje w tej sprawie podejmuje zakład pracy lub oddział banku, które udzieliły pożyczki lub kredytu (Zarządzenie ministra finansów z 18 maja 1981 roku w sprawie zasad i trybu przekazywania należności mieszkaniowych oraz opłat eksploatacyjnych żołnierzom uznanym za jedynych żywicieli rodzin i żołnierzom samotnym oraz zawieszenia sprawy niektórych pożyczek i kredytów — *Monitor Polski* z 29 maja 1981 r. nr 1 poz. 100).

Poza wymienionymi już uprawnieniami finansowymi podchorążym korzystającym z urlopu w drodze wyróżnienia okresowego, okolicznościowego oraz podchorążym żonatym przysługuje bezpłatny bilet na przejazd koleją lub autobusem PKS do wskazanego miejsca pobytu i z powrotem.

Podchorążowie odbywający długotrwałe przeszkolenie wojskowe mają prawo do rozwijania swoich zainteresowań poznawczych przez uczestniczenie w działalności organizacji i stowarzyszeń naukowych prowadzących działalność na terenie jednostki wojskowej, w której pełnią służbę.

Mogą również w stosownym zakresie korzystać z bazy szkoleniowo-naukowej oraz obiektów kulturalnych, sportowych i socjalnych będących w dyspozycji szkół, ośrodków szkolenia i jednostek wojskowych.

W okresie przeszkolenia wojskowego podchorążowie mają prawo korzystania z urlopów:

- okresowego — w wymiarze 10 dni, którego udziela się bezpośrednio po upływie 6 miesięcy przeszkolenia wojskowego;
- w drodze wyróżnienia — w wymiarze i na zasadach określonych w *Regulaminie dyscyplinarnym Sił Zbrojnych PRL;*
- okolicznościowego — do 5 dni; udziela się go podchorążym w razie śmierci lub ciężkiej choroby członków rodziny (żony, dziecka, rodziców lub opiekunów, rodzeństwa), jak również

w innych przypadkach uzasadnionych ważnymi względami osobistymi lub rodzinnymi. Podstawą do udzielenia takiego urlopu jest dokument (pisemne zawiadomienie) stwierdzający zaistnienie wypadku (śmierci, choroby), potwierdzony przez właściwy organ władzy terenowej lub zakład społecznej służby zdrowia;

- zdrowotnego — na zasadach i w trybie określonym w przepisach o wojskowych komisjach lekarskich;
- w celu odwiedzenia rodziny — podchorążowie żonaci, odbywający praktykę w jednostkach wojskowych — w wymiarze 3 dni w okresie każdych 2 miesięcy praktyki. Urlopów udziela się jednorazowo po raz pierwszy po odbyciu co najmniej 2 miesięcy praktyki w jednostce wojskowej. Urlop ten przysługuje także podchorążym żonatym, odbywającym służbę w kompaniach podchorążych rezerwy, po upływie co najmniej 4 miesięcy przeszkolenia wojskowego.

d) Szczególne uprawnienia absolwentów objętych długotrwałym szkoleniem wojskowym po zwolnieniu do rezerwy

> Z oceny funkcjonowania obecnego systemu odbywania długotrwałego przeszkolenia wojskowego przez absolwentów szkół wyższych wynika, że jego uczestnicy stanowią nie tylko wartościową kadrę rezerwową wojska, lecz również zbiorowość charakteryzującą się wszechstronnym przygotowaniem do pracy w gospodarce narodowej. Niezaprzeczalną korzyścią społeczną służby wojskowej jest rozwój szeregu wartościowych cech osobowych absolwentów wyższych uczelni oraz zdobycie przez nich wielu umiejętności i nawyków potrzebnych w pracy zawodowej, działalności politycznej i społecznej.

Dla zapewnienia podchorążym odbywającym długotrwałe przeszkolenie wojskowe jak najlepszych warunków startu życiowego i zawodowego postanowiono zgodnie z decyzją kierownictwa partii i rządu nadać im szczególne uprawnienia. Zostały one określone w Rozporządzeniu Rady Ministrów z 7 września 1979 roku w sprawie szczególnych uprawnień żołnierzy i osób spełnia-

jących zastępczo obowiązek służby wojskowej oraz członków ich rodzin. Powyższe rozporządzenie jest wyrazem uznania dla absolwentów wyższych uczelni, którzy sumiennie spełniają obowiązek służby wojskowej. Zgodnie z postanowieniami tego dokumentu absolwentom, którzy ukończyli z wynikiem pomyślnym długotrwałe przeszkolenie wojskowe albo zostali zwolnieni z tego przeszkolenia przed jego odbyciem (w szczególnych przypadkach), przysługują następujące uprawnienia:

- zwolnienie od odbywania wstępnego stażu pracy obowiązującego absolwentów szkół wyższych;
- wynagrodzenie na zasadach dotyczących pracowników po zakończeniu zastępczego stażu pracy;
- zaliczenie czasu odbywania przeszkolenia wojskowego do okresu pracy przewidzianego w ustawie o zatrudnieniu absolwentów szkół wyższych;
- zaliczenie czasu odbywania przeszkolenia wojskowego do okresu oczekiwania na mieszkanie w spółdzielni mieszkaniowej, jeżeli absolwent posiada studencką książeczkę mieszkaniową.

Ponadto w rozporządzeniu zapewnia się szczególne uprawnienia absolwentom odbywającym długotrwałe przeszkolenie wojskowe, którzy wyróżnili się w czasie służby wojskowej. Tym, którzy kończą szkolenie z pierwszą lokatą, a za okres praktyki w jednostce wojskowej uzyskali wyróżniającą opinię, przysługuje prawo do otrzymania mieszkania na zasadach ustalonych w przepisach w sprawie studenckich książeczek mieszkaniowych dla absolwentów szkół wyższych posiadających dyplom ukończenia studiów z wyróżnieniem. Wszystkim absolwentom 12-miesięcznego przeszkolenia osiągającym bardzo dobre wyniki w nauce, a w czasie praktyki wzorowo wywiązującym się z obowiązków służbowych, właściwy organ wojskowy wystawia do zakładu pracy opinię ze specjalną rekomendacją. Opinia ta powinna być brana pod uwagę przez zakład pracy przy awansowaniu absolwenta w pierwszej kolejności na wyższe stanowisko — w miarę wykazywania się konkretnymi osiągnięciami zawodowymi. W przypadku uzyskania przez podchorążego opinii wybitnie uzdolnionego organizatora oraz potwierdzenia się tych uzdolnień w pracy zawodowej w rozporządzeniu zaleca się zakładowi pracy wcześniejsze niż

wynika to z taryfikatora zatrudnienie go na stanowisku kierowniczym lub, co ma wielkie znaczenie, zaliczenie go do rezerwy kadrowej.

Powyższe ustalenia zapewniają absolwentom szkół wyższych nabycie w trakcie służby wojskowej takich samych uprawnień społeczno-zawodowych jak w pracy zawodowej w cywilu, a ponadto pełną możliwość awansu wojskowego.

*

W systemie obronnym państwa, w prowadzonej polityce obronnej istotną rolę odgrywa przygotowywanie rezerwowej kadry oficerskiej. Szkolenie tej kadry i mobilizacyjne przygotowanie stanowi ważne zadanie obronne państwa. Obowiązujący obecnie system przeszkalania rezerw oficerskich oparty na szkoleniu w studium wojskowym uczelni i szkoleniu absolwentów tych uczelni w wojsku jest w świetle naszych i obcych doświadczeń systemem racjonalnym. Spełnia on wymogi nowoczesnego kształcenia podchorążych rezerwy, zapewnia też zaspokajanie osobistych potrzeb i aspiracji kandydatów na oficerów. Przyznane i honorowane szczególne uprawnienia absolwentów wyższych uczelni zapewniają im możliwość przygotowania się do roli przełożonego i wychowawcy w siłach zbrojnych.

LITERATURA

Ustawa o powszechnym obowiązku obrony PRL. W: *Dziennik Ustaw* 1984 nr 7.
Regulamin służby wewnętrznej Sił Zbrojnych PRL. Warszawa 1977.
Regulamin dyscyplinarny Sił Zbrojnych PRL. Warszawa 1977.
Ceremoniał wojskowy. Warszawa 1978.
Zasady etyki i obyczaje żołnierzy zawodowych LWP. Warszawa 1983.
Armia a osobowość, red. M. Michalik. Warszawa 1980.
Historyczny rodowód ceremoniału wojskowego, red. L. Ratajczyk. Warszawa 1982.
Kaczmarek J., Staciwa C., Zapolski S., *Doktryna wojenna.* Warszawa 1982.
Kwiatkowski S., *Poradnik praktyki dyscyplinarnej dowódcy pododdziału.* Warszawa 1978.
Russocki S., Kuczyński K. S., Willoume J., *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej.* Zarys dziejów. Warszawa 1970.
Staciwa C., *Problemy umacniania bezpieczeństwa i obronności Polski w założeniach programowych oraz praktycznej działalności partii.* Warszawa 1979, s. 19—31.

ZAGADNIENIA DO DYSKUSJI

1. *Powinności i zadania obywateli w umacnianiu potencjału obronnego PRL.*
2. *Charakterystyka obowiązków i powinności żołnierza LWP.*
3. *Walory moralno-bojowe żołnierzy LWP.*
4. *Wychowawcze walory „Zasad etyki i obyczajów żołnierzy zawodowych LWP" oraz „Ceremoniału wojskowego".*
5. *Symbole państwowe i wojskowe; ich rola i znaczenie w życiu i procesach wychowawczych wojska.*
6. *Wychowawcze aspekty przysięgi wojskowej.*
7. *Regulaminy wojskowe podstawą dyscypliny oraz życia i szkolenia wojska.*
8. *Rola wyróżnień i kar w procesie szkoleniowo-wychowawczym. Zasady stosowania wyróżnień i kar w praktyce dyscyplinarnej.*
9. *Istota i znaczenie dyscypliny wojskowej.*
10. *Znowelizowany system kształcenia oficerów rezerwy.*
11. *Zasadnicze cele i założenia organizacyjne pracy ideowo-wychowawczej w systemie kształcenia rezerw kadrowych.*
12. *Główne zadania wychowawczo-szkoleniowe w szkołach podchorążych rezerwy i praktyk w jednostkach wojskowych.*
13. *Rola studium wojskowego w kształtowaniu patriotyczno-obronnych postaw studentów.*
14. *Uprawnienia przysługujące podchorążym z tytułu odbywania przeszkolenia wojskowego.*
15. *Świadomość polityczna młodzieży akademickiej a obowiązek obrony państwa.*

Rozdział drugi

PRAWO KARNE PRL. WYBRANE PROBLEMY PRAWA KARNEGO POWSZECHNEGO I WOJSKOWEGO

1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

a) Pojęcie prawa karnego i jego podział

Prawo karne stanowi zespół norm, które określają czyny społecznie niebezpieczne z punktu widzenia ważnych interesów klas rządzących i zasady odpowiedzialności za nie oraz kary wraz z innymi środkami przymusu grożące za ich popełnienie, stosowane wobec sprawców takich czynów.

Prawo karne w przeciwieństwie do innych dziedzin prawa nie ma wyodrębnionego zespołu stosunków społecznych, które by regulowało, lecz przenika różne sfery życia społecznego normowane przez prawo, tworząc zespół norm określających nieprzekraczalne granice zachowania się. W ten sposób prawo karne wiąże się treścią swoich unormowań z pozostałymi dziedzinami prawa, wspierając je karami za naruszenie ustanowionych zakazów.

Podstawową funkcją prawa karnego jest walka z przestępstwami realizowana przez ustanawianie zagrożeń karnych za przestępstwa oraz stosowanie i wykonanie środków karnych.

Prawo karne w rozumieniu najszerszym można podzielić na:

1) prawo karne materialne
   a) powszechne,
   b) wyspecjalizowane dziedziny prawa karnego (np. prawo karne wojskowe, prawo karne skarbowe),
2) prawo karne formalne (procesowe).

Z prawa karnego (materialnego i procesowego) wyodrębnił

się nowy dział — prawo karne wykonawcze, zajmujące się wykonywaniem wyroków skazujących. Częścią prawa karnego wykonawczego jest prawo penitencjarne, regulujące problematykę odbywania kary pozbawienia wolności.

Wreszcie dziedziną prawa karnego w szerszym znaczeniu jest prawo o wykroczeniach (tzw. prawo karno-administracyjne), czyli o czynach zabronionych pod groźbą kary, ale nie zaliczonych do przestępstw ze względu na ich stosunkowo mniejszy stopień społecznego niebezpieczeństwa i w związku z tym zagrożonych karami łagodniejszymi niż przestępstwa.

b) Źródła prawa karnego

Zakres prawa karnego materialnego obejmują przepisy kodeksu karnego (k.k.) z 1969 roku oraz unormowania karne pozostające poza tym kodeksem. Kodeks karny jest podstawowym źródłem prawa karnego materialnego. Kodeks ten dzieli się na trzy części: ogólną (art. 1—121), szczególną (art. 122—288) i wojskową (art. 289—331).

Część ogólna kodeksu karnego zawiera przepisy normujące zasady odpowiedzialności oraz katalog środków karnych i zasady ich orzekania. Przepisy te mają zastosowanie do wszystkich przestępstw przewidzianych w części szczególnej, wojskowej oraz w ustawie karnej skarbowej, jeżeli tam nie ma przepisów odmiennych, a także do wszystkich innych przestępstw spoza kodeksu karnego.

Część szczególna kodeksu karnego określa odrębne (poszczególne) rodzaje przestępstw, natomiast część wojskowa k.k. i przepisy ustawy karnej skarbowej zawierają pewne unormowania ogólne modyfikujące niektóre unormowania ogólne k.k. oraz określają rodzaje przestępstw wojskowych i skarbowych.

Prawo karne (formalne) procesowe sformułowane w **kodeksie postępowania karnego (k.p.k.)** normuje działalność zmierzającą do ujawnienia przestępstwa, wykrycia sprawcy przestępstwa, zebrania dowodów przestępstwa, zapewnienia gwarancji procesowych w osądzeniu i zastosowaniu środków karnych k.p.k.

(dział XIV), zawiera też odrębne przepisy postępowania przed sądami wojskowymi.

Prawo karne wykonawcze wyraża się w normach **kodeksu karnego wykonawczego (k.k.w.).** Kodeks ten normuje zasady wykonania orzeczonych przez sądy środków karnych, jak również kar orzekanych za wykroczenia, kar porządkowych, kosztów sądowych i zasądzonych roszczeń cywilnych.

Prawo o wykroczeniach obejmuje **kodeks wykroczeń (k.w.)** i **kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (k.p.w.).** Oba te kodeksy normują zasadę odpowiedzialności za wykroczenia, przy czym część ogólna k.w. wzorowana w pewnej mierze na części ogólnej k.k. ma swoje zastosowanie zarówno do wykroczeń określonych w części szczególnej, jak i do wykroczeń pozostających poza tym kodeksem w różnych aktach normatywnych, z wyjątkiem wykroczeń skarbowych, do których mają zastosowanie odpowiednie przepisy części ogólnej k.k.

c) Zakres obowiązywania ustawy karnej

Obowiązuje podstawowa zasada prawa karnego, że ustawa karna nie działa wstecz (*lex retro non agit*). Od tej zasady istnieje kilka wyjątków: a) jeżeli nowa ustawa nie wprowadza żadnych zmian na gorsze, b) jeżeli nowa ustawa jest względniejsza dla sprawcy (łagodniejsza) i c) jeżeli według nowej ustawy czyn, który był dotychczas przestępstwem, przestał je stanowić. Oprócz tych wyjątków ustawodawstwo polskie odstąpiło od zasady *lex retro non agit* ze względu na wyjątkowe wydarzenia drugiej wojny światowej, np. w dekrecie z 31 sierpnia 1944 roku o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy, winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego.

Wyróżnia się następujące zasady obowiązywania ustawy karnej: a) terytorialną, b) podmiotową, c) przedmiotową i d) represji wszechświatowej.

Zasada terytorialna oznacza, że moc obowiązująca polskiej ustawy karnej rozciąga się na wszystkie przestępstwa

popełnione na obszarze PRL, bez względu na obywatelstwo sprawcy przestępstwa. Do obszaru PRL zalicza się terytorium i przestrzeń powietrzną nad nim oraz akweny wewnętrzne i morskie wody terytorialne, jak również statki morskie i powietrzne.

Zasada p o d m i o t o w a, zwana zasadą narodowości podmiotowej (osobowej lub personalnej), oznacza, że ustawa karna polska obowiązuje w stosunku do każdego obywatela polskiego popełniającego przestępstwo za granicą.

Zasada p r z e d m i o t o w a, zwana również zasadą narodowości przedmiotowej (rzeczowa, realna), oznacza, że ustawa karna polska może być zastosowana wobec każdego, niezależnie od miejsca popełnienia przestępstwa i obywatelstwa sprawcy, w razie popełnienia przestępstwa przeciwko istotnym interesom politycznym lub gospodarczym PRL, co dotyczy najcięższych przestępstw, określonych w rozdziale XIX k.k.

Zasada r e p r e s j i w s z e c h ś w i a t o w e j, zwana zasadą uniwersalną, oznacza obowiązywanie polskiej ustawy karnej w odniesieniu do przestępstw ściganych na mocy umów międzynarodowych, co dotyczy takich przestępstw, jak np. handel niewolnikami, handel kobietami i dziećmi, uszkodzenie kabla podmorskiego, zanieczyszczenie morza olejami, piractwo, zbrodnie ludobójstwa.

Ukaranie za granicą nie zwalnia z odpowiedzialności karnej przed sądem polskim, który zalicza na poczet orzeczonej przez siebie kary karę wykonaną za granicą. Może powstać również sytuacja, że obywatel polski popełni za granicą czyn, który w Polsce jest przestępstwem, a za granicą nie jest, np. wielożeństwo. Wtedy ściganie następuje na wniosek prokuratora generalnego PRL. Z odpowiedzialnością karną cudzoziemców wiąże się zagadnienie e k s t r a d y c j i, czyli wydawania przez jedno państwo drugiemu państwu osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa lub osoby skazanej. W tej kwestii obowiązują dwie zasady: a) obywatela polskiego nie można wydać innemu państwu i b) cudzoziemca nie można wydać innemu państwu, jeżeli korzysta on z azylu, o którym mówi się w art. 88 *Konstytucji PRL.*

W odniesieniu do mocy obowiązującej ustawy karnej istotne znaczenie ma immunitet karny, który oznacza, że w stosunku do określonych osób następuje zawieszenie stosowania ustawy karnej, chyba że uprawniony organ udzieli na to zgody. W polskim ustawodawstwie immunitet przysługuje następującym osobom: 1) pracownikom przedstawicielstw dyplomatycznych i urzędów konsularnych państw obcych, 2) osobom wchodzącym w skład wojsk radzieckich czasowo stacjonujących w Polsce i ich rodzinom na obszarze stacjonowania tych wojsk, 3) posłom na Sejm, 4) sędziom, 5) prokuratorom i 6) pracownikom inspekcji Najwyższej Izby Kontroli.

d) Prawo karne wojskowe

W systematyce nauk prawnych prawo karne wojskowe stanowi wyspecjalizowany dział — dotyczący przestępstw będących naruszeniem szczególnych obowiązków obywateli w związku z pełnieniem służby wojskowej oraz godzących w gotowość bojową i dyscyplinę sił zbrojnych.

W odniesieniu do powszechnego prawa karnego materialnego skonstatować należy, że jego istnienie i stosowanie ma na celu zagwarantowanie nienaruszalności danego ustroju państwowego oraz porządku prawnego w szerokim znaczeniu tego pojęcia. Natomiast prawo karne wojskowe oprócz tych samych zadań ma dodatkowo na odcinku swojej specyfiki wojskowej chronić przed naruszeniami skierowanymi przeciwko mocy obronnej państwa, stałej gotowości bojowej wojsk, dyscyplinie wojskowej i porządkowi wojskowemu.

W prawie karnym wojskowym mają pełne zastosowanie zasady ogólne prawa karnego materialnego łącznie z tymi modyfikacjami, które występują jako specyficzne dla stosunków życia wojskowego, jak np. działanie na rozkaz czy wymuszanie posłuszeństwa dla wydanego rozkazu.

Dla bytu prawa karnego wojskowego nie jest najistotniejsze, czy jego unormowania pozostają w postaci wyodrębnionego kodeksu (jak w latach 1944—1969 — kodeks karny Wojska

Polskiego), czy stanowią, jak to jest obecnie, osobną część wojskową w kodeksie karnym, a ponadto niektóre unormowania zawarte są jeszcze w *Ustawie o powszechnym obowiązku obrony PRL (Dz. U.* 1984 nr 7 poz. 31).

Najogólniej można powiedzieć, że stosowanie prawa karnego wojskowego wyraża się w spełnianiu dwóch podstawowych funkcji: 1) ochronnej i 2) wychowawczej.

Funkcja ochronna polega na ukierunkowaniu jej na ochronę gotowości obronnej sił zbrojnych, dyscypliny wojskowej, odbywania służby wojskowej, toku pełnienia służby i zachowania porządku wojskowego. Zakres tej ochrony jest odpowiednio szerszy, gdy obejmuje sytuacje czasu wojny lub mobilizacji. Funkcja ta pełniona jest za pomocą ustanowionych przez państwo norm prawnych, które określają czyny społecznie niebezpieczne, zakazane lub nakazane oraz określają środki karne przewidziane za ich naruszenie.

Natomiast funkcja wychowawcza prawa karnego wojskowego wyraża się w tym, że zastosowanie środka karnego za czyn zawiniony nie jest celem samym w sobie, lecz ma na względzie wychowanie zarówno samego sprawcy jak i jego środowiska, by nie nastąpiło ponowne naruszenie prawa, skoro przestrzeganie obowiązuje każdego adresata normy prawnej.

2. OGÓLNE ZASADY PRAWA KARNEGO

a) Przestępstwo

Przestępstwo stanowi czyn społecznie niebezpieczny o znamionach ustawowych, bezprawny, zawiniony i zagrożony karą sądową przewidzianą w ustawie.

To określenie przestępstwa odpowiada treści art. 1 k.k., który brzmi: *Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuszcza się czynu społecznie niebezpiecznego, zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia.*

Dzięki użytemu określeniu: *społeczne niebezpieczeństwo czynu*

pojęcie przestępstwa dotyka materialnej jego istoty, a bez niego definicja miałaby charakter czysto formalny. Zwrócić należy koniecznie uwagę na użyte w art. 1 k.k. słowo *tylko*, które pozwala stwierdzić na zasadzie rozumowania *a contrario*, że wszystkie inne czyny nie zabronione przez ustawę karną nie stanowią przestępstw. Sformułowanie to wyklucza możliwość analogii w prawie karnym, a całość przepisu prowadzi do wniosku, że nie ma przestępstwa ani kary sądowej bez wyraźnego przewidywania ich przez ustawę.

♦ Społeczne niebezpieczeństwo czynu

Społeczne niebezpieczeństwo czynu jest charakterystyką społeczno-polityczną czynu w dwóch aspektach: a) przedmiotowym, gdy dotyczy to szkodliwości społecznej konkretnego czynu i b) podmiotowym, gdy chodzi o osobowe cechy sprawcy czynu.

Stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu w sposób abstrakcyjny znajduje swoje odzwierciedlenie w ustawowym zagrożeniu karą. Czyny, których społeczne niebezpieczeństwo jest znikome, przestają być przestępstwami (art. 26 k.k.), chociażby spełniały wszystkie pozostałe formalnie wymagane przez prawo elementy: znamiona ustawowe oraz były bezprawne i zabronione przez ustawę pod groźbą kary sądowej.

Ocena stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu (czy jest ono znikome czy wyższe) należy do organów wymiaru sprawiedliwości i ścigania w zależności od konkretnych okoliczności danej sprawy.

● Znikome społeczne niebezpieczeństwo czynu oznacza, że w wypadkach jego zachodzenia, nawet przy spełnieniu wszystkich pozostałych znamion ustawowych przestępstwa, zaistnieją jedynie zewnętrzno-formalne cechy odpowiadające przestępstwu, lecz to jeszcze nie daje możliwości pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej, wtedy bowiem czyn taki nie stanowi przestępstwa (art. 26 k.k.).

W wypadku zaistnienia znikomego społecznego niebezpieczeństwa czynu postępowanie karne ulega umorzeniu, co jednak nie wyłącza możliwości pociągnięcia do innego rodzaju odpowiedzial-

ności, np. dyscyplinarnej przed organem państwowym, instytucją albo organizacją społeczną w zakresie ich właściwości.

● Nieznaczne społeczne niebezpieczeństwo czynu jest wyższe od znikomego, ale znajduje się na takim poziomie, że jeszcze nie jest znaczne, wobec czego w takim wypadku przy zaistnieniu przesłanek pozytywnej prognozy, które by pozwalały przypuszczać, że sprawca będzie przestrzegał porządku prawnego, a w szczególności nie popełni ponownie przestępstwa, można postępowanie karne warunkowo umorzyć bez potrzeby orzekania o winie i karze (art. 27 k.k.). Obok tych przesłanek merytorycznych wymagane jest jeszcze spełnienie przesłanki formalnej, która oznacza, że przestępstwo oceniane w tym trybie może być zagrożone co najwyżej karą pozbawienia wolności do lat 3, a w stosunku do żołnierzy za przestępstwa, mające dolne zagrożenie karą 3 miesięcy pozbawienia wolności (art. 292 § 3 k.k.). Warunkowe umorzenie postępowania karnego może być uzależnione od zapewnienia poprawy lub poręczenia udzielonego przez organizację społeczną, do której sprawca należy, lub kolektywu, w jakim pracuje, odbywa służbę lub się uczy, albo przez osobę godną zaufania. Nadto w razie warunkowego umorzenia postępowania karnego można zobowiązać sprawcę do: a) naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przestępstwem, b) przeproszenia pokrzywdzonego i c) wykonania określonych prac lub świadczeń na cele społeczne (w wymiarze do 20 godzin). Warunkowe umorzenie następuje na okres od jednego roku do 2 lat. Jest to okres próby i jeżeli w tym czasie sprawca uchyla się od wykonania nałożonych obowiązków, narusza rażąco porządek prawny albo dopuszcza się przestępstwa, następuje wznowienie umorzonego postępowania karnego, natomiast w razie pomyślnego upływu okresu próby umorzone postępowanie przeistacza się z warunkowego w trwałe.

♦ Ustawowe znamiona przestępstwa

Ustawowe znamiona przestępstwa stanowią: 1) przedmiot przestępstwa, 2) przedmiotowa strona przestępstwa, 3) podmiot przestępstwa i 4) podmiotowa strona przestępstwa.

Aby czyn mógł być uznany za przestępstwo, wszystkie te znamiona muszą występować łącznie. Brak jakiegokolwiek z tych znamion wyklucza przestępstwo.

■ **Przedmiot przestępstwa** oznacza dobro chronione przez prawo. Przedmiot przestępstwa może być określony: a) ogólnie, b) rodzajowo i c) bezpośrednio. W najogólniejszym sensie każde przestępstwo godzi w ustrój państwa lub obowiązujący porządek prawny, wobec czego przedmiotem ogólnym przestępstwa są stosunki społeczne dogodne dla państwa. Dobra ogólne chronione przez prawo są w zasadzie następujące: podstawowe interesy państwa, życie i zdrowie ludzkie, mienie, wolność, godność i cześć. Przedmiot rodzajowy oznacza dobro wspólne dla pewnej kategorii (grupy) unormowań i według tego kryterium określone są zazwyczaj rodzaje przestępstw, ujmowane w rozdziałach kodeksu karnego, jak np. u nas w części szczególnej k.k. przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (rozdz. XXI) oraz przestępstwa przeciwko mieniu (rozdział XXIX). Natomiast przedmiot bezpośredni przestępstwa oznacza dobro, określone abstrakcyjnie już w poszczególnych typach przestępstw, jak np. zagarnięcie mienia społecznego (art. 199 k.k.) albo kradzież cudzego mienia ruchomego (art. 203 k.k.).

■ **Przedmiotowa strona przestępstwa** obejmuje: a) czyn sprawcy, b) przedmiot wykonawczy czynu, c) środki, d) okoliczności modalne czynu i e) skutek.

● Czyn sprawcy przestępstwa obejmuje pewne zachowanie się, chociaż nie każde (nie są czynem np. nie kontrolowane odruchy, mimo że są one zachowaniem się).

Pojęcie czynu oznacza psychicznie kierowaną przez sprawcę aktywność jego woli w postaci bądź to kompleksu zewnętrznych ruchów fizycznych (działanie), bądź to w postaci zahamowanych ruchów zewnętrznych (zaniechanie). Zatem działanie i zaniechanie są dwoma postaciami czynu. Natomiast nie jest czynem przestępnym wymuszone na człowieku jego działanie lub zaniechanie, spełnione pod wpływem groźby fizycznej lub psychicznej.

● Przedmiot wykonawczy czynu, nazywany także przedmiotem czynności wykonawczej czynu, oznacza, przeciwko komu lub czemu skierowany jest czyn w sposób skonkretyzowany, jak np.

człowiek, ciało ludzkie, rzecz, określone zachowanie się lub psychika człowieka. Przedmiot wykonawczy czynu różni się od przedmiotu ochrony swoją konkretyzacją, co można zilustrować następującym przykładem: przedmiotem ochrony przy przestępstwie zabójstwa z art. 148 k.k. jest życie człowieka określone abstrakcyjnie, czyli każdego człowieka, natomiast przedmiotem wykonawczym (czynności wykonawczej) czynu jest konkretny człowiek i jego ciało.

● Środki przestępstwa oznaczają przedmioty lub metody, za pomocą których sprawca popełnia przestępstwo. Środki przestępstwa mogą być bardzo różne, jak np. broń palna lub inne niebezpieczne narzędzia (art. 210 § 2 k.k.), przemoc lub groźba bezprawna albo podstęp (art. 168 k.k.).

● Okoliczności modalne to miejsce, czas i sposób popełnienia czynu.

● Skutek przestępstwa stanowi następstwo przyczynowo-skutkowe czynu przestępnego. Skutek określony w ustawie karnej może oznaczać zmiany: a) fizyczne w przedmiocie czynu i b) miejsce położenia przedmiotu czynu. Nie każde przestępstwo musi mieć skutek; są przestępstwa, których zaistnienie nie zależy od skutku, a wystarczy samo spełnienie czynu przestępnego.

■ **Podmiot przestępstwa** oznacza zawsze tylko osobę fizyczną, tylko człowiek bowiem może być sprawcą przestępstwa, a nie mogą nim być osoby prawne, zwierzęta ani zjawiska przyrody.

Podmioty przestępstwa dzieli się na: a) ogólne (powszechne) i b) indywidualne.

Podmiot ogólny określony jest zaimkiem *kto*, natomiast indywidualny — użyciem rzeczowników, jak np. *matka, funkcjonariusz publiczny, żołnierz,* albo opisowo, np. *kto, pełniąc funkcję w jednostce gospodarki uspołecznionej...*

Właściwościami każdego podmiotu przestępstwa są: wiek sprawcy i jego poczytalność. Pełną odpowiedzialność karną ponosi osoba mająca ukończony 17 rok życia, natomiast nieletni, który ukończył 16 rok życia, może odpowiadać karnie tylko za najcięższe przestępstwa: zabójstwo (art. 148 § 1 k.k.), zgwałcenie (art. 168 § 2 k.k.), rozbój (art. 210 § 2 k.k.), zbrodnię przeciwko

bezpieczeństwu powszechnemu (art. 136 § 1, 138 § 1 k.k.) i przestępstwo ciężkiego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia (art. 155 § 1 k.k.). W stosunku do sprawcy w wieku 17—18 lat sąd może stosować zamiast kary sądowej środki wychowawcze lub poprawcze przewidziane dla nieletnich. Poczytalność sprawcy czynu oznacza taki jego stan psychiczny, który pozwala mu dysponować zdolnością rozpoznania znaczenia czynu i pokierowania swoim postępowaniem.

■ **Strona podmiotowa przestępstwa** oznacza istnienie winy w popełnieniu przestępstwa. Wina jest to zarzucalna ze stanowiska ustawy karnej decyzja woli sprawcy czynu w warunkach, w których można od niego wymagać zgodnego z prawem sposobu podejmowania decyzji i zachowania się.

Odróżnia się następujące rodzaje winy: 1) umyślną, 2) nieumyślną i 3) kombinowaną (umyślno-nieumyślną).

Wina umyślna występuje w dwóch formach: a) z zamiarem bezpośrednim (dolus directus) lub b) z zamiarem ewentualnym (dolus eventualis). Wina umyślna z zamiarem bezpośrednim zachodzi wtedy, gdy sprawca ma zamiar popełnienia przestępstwa, czyli chce je popełnić i popełnia. Wina umyślna z zamiarem ewentualnym polega na tym, że sprawca, dokonując czynu przewiduje możliwość popełnienia tym czynem przestępstwa i godzi się na to.

Wina nieumyślna występuje w dwóch następujących formach: a) lekkomyślności i b) niedbalstwa. Wina nieumyślna w formie lekkomyślności zachodzi wtedy, gdy sprawca przewiduje możliwość popełnienia czynu zabronionego, lecz bezpodstawnie przypuszcza, że tego uniknie. Wina nieumyślna w formie niedbalstwa zachodzi wtedy, gdy sprawca nie przewiduje możliwości popełnienia czynu zabronionego, chociaż powinien (ma obowiązek) i może przewidzieć.

Wina kombinowana (umyślno-nieumyślna) zachodzi w zasadzie przy przestępstwach skutkowych, naruszających albo narażających na niebezpieczeństwo jakieś dobro prawne wtedy, gdy dokonanie czynu przestępnego jest umyślne, a następstwo (skutek) wynikło z winy nieumyślnej. Ilustracją tego może być przestępstwo wypadku drogowego z art. 145 § 1 k.k., gdy kierowca

prowadzący pojazd mechaniczny umyślnie narusza zasady bezpieczeństwa w ruchu lądowym i nieumyślnie powoduje uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia innej osoby albo poważną szkodę w mieniu.

♦ Okoliczności wyłączające przestępność czynu

Okolicznościami wyłączającymi przestępność i karność czynu są: 1) brak czynu, 2) brak zakazu karnego, 3) kontratypy i 4) okoliczności wyłączające winę lub ją umniejszające.

■ **Brak czynu** zachodzi w sytuacji przymusu bezwzględnego, przy czym oddziaływanie na ciało człowieka może być bezpośrednie lub pośrednie. Przymus bezpośredni wyłącza czyn, a więc powoduje brak przestępstwa. Od przymusu bezpośredniego należy odróżnić działanie człowieka w warunkach tzw. przymusu psychicznego, gdyż w tym wypadku czyn jest, lecz nie może być przestępstwem, jeżeli odpowiada warunkom stanu wyższej konieczności, o którym będzie mowa dalej.

■ **Brak zakazu karnego** czyni dany czyn niekaralnym, ponieważ jedynie czyny zagrożone karą w ustawie karnej są przestępstwami.

■ **Kontratypy** w prawie karnym są okolicznościami, które mimo to, że czyn wykazuje ustawowe znamiona czynu zabronionego przez ustawę pod groźbą kary, wyłączają jednak przedmiotową szkodliwość czynu, a więc jego bezprawność, i legalizują czyn. Rodzaje kontratypów są następujące: a) obrona konieczna, b) wyższa konieczność, c) działanie w ostatecznej potrzebie, d) sytuacje dozwolone w innych gałęziach prawa, e) szczególne sytuacje konfliktowe w prawie karnym, f) przerwanie ciąży, g) działanie w obronie uzasadnionego interesu, h) szczególne obowiązki i uprawnienia, i) zgoda pokrzywdzonego, czynności lecznicze i inne zabiegi nielecznicze, k) dopuszczalne ryzyko.

● Obrona konieczna określona została w artykule 22 § 1 k.k., który stanowi: *Nie popełnia przestępstwa, kto w obronie koniecznej odpiera bezpośredni bezprawny zamach na jakiekolwiek dobro społeczne lub jakiekolwiek dobro jednostki.* Dobro zaatakowane musi być dobrem prawnym, wobec czego zamach na takie dobro

jest bezprawny. Bezpośredniość zamachu oznacza, że odpieranie zamachu musi być aktualne, współczesne do zamachu, przy czym odpieranie to jest czynne i konieczne, podjęte samorzutnie lub na wezwanie. Mogą zachodzić sytuacje przekroczenia granic obrony koniecznej w razie: a) niewspółmiernego do niebezpieczeństwa zamachu sposobu obrony (eksces intensywny) i b) gdy obrona była przedwczesna lub spóźniona (eksces ekstensywny). W tych wypadkach zachodzi karalność czynu, z tym że sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

● Wyższa konieczność oznacza zgodnie z art. 23 k.k. następującą sytuację: *Nie popełnia przestępstwa, kto działa w celu uchylenia bezpośredniego niebezpieczeństwa grożącego dobru społecznemu lub jakiemukolwiek dobru jednostki, jeżeli niebezpieczeństwa nie można inaczej uniknąć, a dobro poświęcone nie przedstawia wartości oczywiście większej niż dobro ratowane.* Również w razie przekroczenia granic wyższej konieczności, co polegać może na niewspółczesności, innej możliwości uchylenia zagrożenia lub niezachowania warunku proporcji dóbr, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

● *Nie popełnia przestępstwa żołnierz* — stwierdza się w art. 291 § 1 k.k. — *gdy w wypadku nieposłuszeństwa lub oporu stosuje środki niezbędne do wymuszenia posłuchu dla rozkazu, do którego wydania był uprawniony, a w sytuacji bojowej nawet używa broni przeciwko żołnierzowi, który odmawia posłuszeństwa, porzuca broń lub samowolnie opuszcza stanowisko, jeżeli okoliczności wymagają natychmiastowego przeciwdziałania, a inne środki nie są wystarczające.* W razie przekroczenia granic ostatecznej potrzeby sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

● Działanie w obronie uzasadnionego interesu oznacza, że nie ma przestępstwa zniesławienia z art. 178 k.k., jeżeli zarzut uczyniony niepublicznie jest prawdziwy albo sprawca działał w przeświadczeniu opartym na uzasadnionych podstawach, że zarzut jest prawdziwy, natomiast zarzut czyniony publicznie musi być prawdziwy i uczyniony w obronie społecznie uzasadnionego

interesu (art. 179 k.k.). Przepisy te określają prawo do uczciwej krytyki podjętej w interesie społecznym albo przynajmniej w przekonaniu należycie uzasadnionego interesu społecznego.

Podobne działanie w uzasadnionym interesie społecznym stanowi obowiązek lekarza do zachowania w tajemnicy wszystkiego, o czym się dowie w związku z wykonywaniem zawodu (art. 14 ust. 1 ustawy z 28 października 1950 roku o zawodzie lekarza; *Dz.U.* nr 50 poz. 458).

● Zgoda pokrzywdzonego dotyczy przede wszystkim tych przestępstw, gdzie przepisy używają określeń *wbrew woli* osoby zainteresowanej albo gdy w sposób dorozumiany wymagany jest brakiem zgody pokrzywdzonego (np. przywłaszczenie sobie cudzego mienia ruchomego za zgodą właściciela nie może stanowić naruszenia sfery własności). Trzeba jednak zaznaczyć, że zgoda osoby zainteresowanej nie zawsze ma wpływ na uchylenie karalności czynu, np. zabójstwo człowieka nawet *na jego żądanie i pod wpływem współczucia dla niego* pozostaje przestępstwem z art. 150 k.k.

● Dopuszczalne ryzyko oznacza nowatorstwo w gospodarce, które powinno spełniać warunki działania w celu przysporzenia korzyści gospodarce, przeprowadzenia prac naukowo-badawczych albo eksperymentów technicznych lub ekonomicznych, które według aktualnego stanu wiedzy są dopuszczalne, i prawdopodobieństwo korzyści poważnie przekracza prawdopodobieństwo mogącej wyniknąć szkody.

■ **Okoliczności wyłączające lub umniejszające winę** są istotne dla stanu przestępstwa, ponieważ nie ma przestępstwa bez winy. Okolicznościami takimi są: a) niepoczytalność, b) ograniczona poczytalność, c) błąd, d) rozkaz i e) okoliczności obniżające winę.

● Niepoczytalność jest stanem osoby, która z powodu niedorozwoju umysłowego, choroby psychicznej lub innego zakłócenia czynności psychicznych nie mogła w chwili czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swym postępowaniem (art. 25 § 1 k.k.). Nie znosi poczytalności zaburzenie wywołane nadużyciem alkoholu lub innych środków odurzających, gdy sprawca wprawił się

w ten stan wiedząc lub przewidując, że nastąpi wyłączenie lub ograniczenie poczytalności.

● Ograniczona poczytalność zachodzi wtedy, gdy w chwili popełnienia przestępstwa zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania postępowaniem była w znacznym stopniu ograniczona. Wtedy sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary (art. 25 § 2 k.k.).

● Błąd jest faktem rozbieżności między obiektywną rzeczywistością a jej odbiciem w świadomości człowieka. Zestawienie tej rozbieżności z obiektywną rzeczywistością prowadzi do tego, że owa niezgodność może być w dwóch postaciach, a mianowicie w nadmiarze wyobrażenia (urojenie) lub w pewnej nieznajomości rzeczywistości (nieświadomość).

Rozróżnia się dwa rodzaje błędu: a) błąd co do ustawowych znamion przestępstwa, czyli błąd co do okoliczności czynu (faktu), zwany błędem faktycznym i b) błąd co do prawa, czyli błąd prawny.

Błąd co do faktu może być niezawiniony, gdy sprawca nie mógł przewidzieć (uświadomić sobie) błędu i wtedy zupełnie nie ponosi odpowiedzialności karnej, natomiast w wypadku błędu zawinionego, gdy sprawca mógł przewidzieć swój błąd, odpowiada za przestępstwo nieumyślne, chociaż przestępstwo jest umyślne.

Błąd co do prawa w postaci urojenia nie pociąga za sobą odpowiedzialności karnej, skoro obiektywnie nie ma takiego przestępstwa, które sobie sprawca uroił. Natomiast błąd prawny w postaci nieświadomości nie zwalnia z odpowiedzialności karnej (ignorantia iuris nocet), chyba że w wyjątkowych wypadkach sprawca wręcz nie miał możliwości zapoznania się z nowymi przepisami karnymi, co może stanowić podstawę do nadzwyczajnego złagodzenia kary przez sąd orzekający.

● Rozkaz oznacza polecenie określonego działania lub zaniechania, wydane służbowo żołnierzowi przez przełożonego lub uprawnionego żołnierza starszego stopniem. Wykonawca rozkazu nie ponosi odpowiedzialności za jego następstwa, chyba że wiedział albo co najmniej godził się na to, iż wykonując rozkaz popełnia przestępstwo (art. 290 k.k.). Rozkaz, którego treścią jest

przestępstwo, nie jest wiążący, a rozkazodawca i wykonawca takiego przestępnego rozkazu ponoszą odpowiedzialność karną.

● Okoliczności obniżające winę były już wspomniane wyżej, gdy wskazywano przypadki możliwości stosowania przez sąd nadzwyczajnego złagodzenia kary, wobec czego nadmienić należy, że tego rodzaju przypadków w prawie karnym jest znacznie więcej, a spośród nich przykładowo podać należy: odpowiedzialność nieletniego sprawcy po ukończeniu 16 roku życia (art. 9 k.k.), silne wzburzenie (art. 148 § 2 k.k.), działanie pod wpływem współczucia (art. 150 k.k.) i inne.

♦ Formy popełnienia przestępstwa

Rozpatrując formę popełnienia przestępstwa ma się na uwadze wszystkie czynności towarzyszące czynowi przestępnemu. Określenie to poszerza krąg karalności.

Formy popełnienia przestępstwa wyrażają się:
1. w stadiach (etapach) przeddokonania w postaci —
   a) usiłowania,
   b) przygotowania;
2. w postaciach zjawiskowych, polegających na:
   a) podżeganiu,
   b) pomocnictwie,
   c) współdziałaniu przestępczym.

■ **Usiłowanie** zachodzi, gdy sprawca w zamiarze (w celu) popełnienia czynu zabronionego swoim zachowaniem się zmierza bezpośrednio ku jego dokonaniu, które jednakże nie następuje (art. 11 § 1 k.k.). Usiłowanie jest stanem zatrzymania się tuż przed dokonaniem przestępstwa. Niemożliwe jest usiłowanie przestępstwa nieumyślnego, ponieważ brak w nim zamiaru (celu). W odniesieniu jednakże do przestępstw umyślnych możliwe jest usiłowanie zarówno w wyniku działania, jak i zaniechania. Ilustrację tych zróżnicowań stanowią przykłady: 1) w razie skierowania broni do człowieka w celu jego zabójstwa, gdy broń ta została wytrącona nawet przed oddaniem strzału, czyn stanowi usiłowanie wynikające z działania; 2) gdy matka nie karmi no-

worodka w zamiarze zamorzenia go głodem, a sąsiedzi przeszkodzą w tym, czyn będzie stanowił usiłowanie z zaniechania.

Usiłowanie nieudolne obejmuje sytuacje tego rodzaju, gdy od początku są skażone takim błędem w postępowaniu sprawcy, że w żadnym razie nie mogłyby doprowadzić do dokonania. Usiłowanie nieudolne zachodzi ze względu na: a) brak przedmiotu nadającego się do dokonania na nim przestępstwa; b) użycie środka nie nadającego się do wykonania zamierzonego skutku.

Odpowiedzialność karna za usiłowanie jest taka sama jak za dokonanie danego przestępstwa. W wypadku jednak usiłowania nieudolnego sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet od kary uwolnić. Natomiast nie podlega karze za usiłowanie ten, kto dobrowolnie odstąpił od czynu albo wyraził czynny żal w ten sposób, że zapobiegł skutkowi przestępnemu, a jeżeli wyrażenie czynnego żalu miało miejsce w postaci starań zapobieżenia skutkowi przestępstwa, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

■ **Przygotowanie** jest wcześniejszym etapem od usiłowania, a więc jest jeszcze bardziej odległe od dokonania niż usiłowanie. Przesłankami wystąpienia przygotowania są: a) działanie w celu popełnienia przestępstwa i b) takie sposoby działania, które polegają na nabywaniu lub przysposabianiu środków i warunków albo na wejściu w porozumienie z inną osobą w celu popełnienia przestępstwa. Karalność przygotowania jest jak za dokonanie przestępstwa, z tym wszakże, że nie w odniesieniu do każdego przestępstwa, a jedynie do najgroźniejszych i nielicznych przestępstw, gdy ustawa wyraźnie ustanawia odpowiedzialność karną za przygotowanie. Dotyczy to następujących przestępstw: przeciwko niektórym podstawowym interesom PRL (art. 122—124, 126 i 127 k.k.), przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu (art. 136—140 k.k.), fałszowania pieniędzy lub papierów wartościowych (art. 227 § 3 k.k.) i niektórych przestępstw wojskowych (art. 304, 306, 309, 311 i 312 k.k.). Odstąpienie od przygotowania w zwykłej postaci nie zwalnia od odpowiedzialności; jedynie czynny żal wyrażający się w zniszczeniu środków lub zapobiegnięciu możliwości skorzystania z nich w przyszłości powoduje zniesienie odpowiedzialności za przygotowanie.

■ **Podżeganie** i pomocnictwo w polskim ustawodawstwie mają swoistą konstrukcję prawną, co polega na tym, że są to czyny przestępne niezależne od odpowiedzialności karnej głównego sprawcy, podżegacz i pomocnik popełniają bowiem własne przestępstwa.

Podżeganie oznacza działanie przedsięwzięte w celu nakłonienia innej osoby do tego, żeby popełniła przestępstwo. Podżeganie stanowi oddziaływanie na psychikę innej osoby, żeby ta popełniła przestępstwo. Sposób oddziaływania jest obojętny, ale zawsze umyślny, podżeganie bowiem nie może być nieumyślne.

■ **Pomocnictwo** polega na ułatwieniu innej osobie popełnienia przestępstwa. Sposób pomocnictwa określony został przykładowo jako: a) dostarczenie środków, b) udzielenie rady lub informacji i c) w inny sposób. Pomocnictwo może być realizowane zarówno przez działanie, jak i przez zaniechanie, jeżeli w tym ostatnim wypadku na pomocniku spoczywał obowiązek przeszkodzenia popełnieniu przestępstwa (np. strażnik udaje, że nie widzi kradzieży z ochranianego przez niego magazynu).

Odpowiedzialność podżegacza i pomocnika jest taka jak za dokonanie danego przestępstwa i to nawet gdyby sprawca główny nie ponosił za swój czyn odpowiedzialności karnej, np. z powodu niepoczytalności. Jeżeli jednak sprawca główny nie usiłował dokonać przestępstwa, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia w stosunku do podżegacza lub pomocnika.

■ **Współdziałanie przestępcze** przejawiać się może w następujących postaciach: a) porozumienia przestępczego w celu popełnienia przestępstwa, b) związku przestępczego (spisku, bandy) i c) zbiegowiska publicznego.

● Porozumienie przestępcze obejmuje co najmniej dwie osoby współdziałające, które uprzednio przed dokonaniem przestępstwa uzgodnią zamiar wspólnego jego popełnienia.

● Związek przestępczy (spisek, banda) obejmuje co najmniej trzy osoby, przy czym w zależności od celów ich działania odróżnia się: związki tajne (art. 278 § 1 k.k.), związki zbrodnicze, czyli mające na celu popełnienie przestępstwa (art. 276 § 1 k.k.) i związki zbrojne (art. 276 § 2 k.k.).

W związkach przestępczych odpowiedzialność ponoszą wszyscy w zależności od stopnia udziału w przestępstwie i spełnionej funkcji.

b) Środki karne

Celami stawianymi przez państwo do osiągnięcia za pomocą środków karnych są: 1) prewencja ogólna (generalna) — zapobieganie odstraszające w stosunku do ogółu danego społeczeństwa i 2) prewencja szczególna (specjalna) — oddziaływanie poprawcze i wychowawcze lub sama izolacja w odniesieniu do poszczególnego sprawcy przestępstwa. Cele te osiągane są w trzech płaszczyznach: a) zagrożenia karnego, b) stosowania środków karnych i c) wykonania środków karnych.

Środki karne w PRL obejmują: 1) kary sądowe, 2) środki ochronne i 3) środki zabezpieczające.

Kary sądowe są ujemnymi reakcjami państwa stosowanymi przez sądy za popełnienie przestępstwa. Poszczególne rodzaje kar sądowych spełniają swoiste dla nich funkcje w zależności od tego, na co są ukierunkowane. Na przykład kara śmierci spełnia funkcję eliminacyjną, kara pozbawienia wolności — izolacyjną, a prawidłowo zastosowana również funkcję poprawczą, kara ograniczenia wolności — dyscyplinującą.

Środki ochronne stanowią uzupełnienie resocjalizacyjne kary pozbawienia wolności stosowane wobec sprawców powracających do przestępstwa.

Środki zabezpieczające zastępują kary sądowe, gdy te nie mogą być orzekane; stosowane są one przez sąd w związku z popełnieniem przestępstwa oraz ukierunkowane są celowo na odseparowanie sprawcy od społeczeństwa.

System środków karnych oznacza pełny i uporządkowany katalog tych środków wraz z ustawowymi ich granicami, skalą zagrożeń i powiązaniami z tymi instytucjami prawa i zasadami, które określają karalność, orzekanie i wykonywanie środków karnych.

Katalog środków karnych w naszym ustawodawstwie jest wyraźnie zróżnicowany.

♦ Kary sądowe

Kary sądowe dzieli się na kary zasadnicze, które są orzekane samoistnie, i na kary dodatkowe — orzekane obok kar zasadniczych.

■ **Kary zasadnicze** są następujące: 1) kara śmierci, 2) kara 25 lat pozbawienia wolności, 3) kara pozbawienia wolności (w granicach od 3 miesięcy do 15 lat), 4) kara aresztu wojskowego (od 3 miesięcy do lat 2), 5) powszechna kara ograniczenia wolności (od 3 miesięcy do lat 2), 6) wojskowa kara ograniczenia wolności (od jednego miesiąca do jednego roku) i 7) grzywna (od 20 tys. zł do 5 mln zł).

■ **Karami dodatkowymi** są: a) pozbawienie praw publicznych, b) pozbawienie praw rodzicielskich lub oiekuńczych, c) zakaz zajmowania określonych stanowisk, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności, d) zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych, e) degradacja, f) obniżenie stopnia wojskowego, g) konfiskata mienia, h) przepadek rzeczy oraz i) podanie wyroku do publicznej wiadomości w szczególny sposób. Kary dodatkowe wymienione pod literami a—d orzekane są na okres od 1 roku do lat 10. Kary dodatkowe nie biegną w czasie odbywania kary pozbawienia wolności. Nadto istnieje nawiązka, orzekana na rzecz osoby lub instytucji społecznej.

Spośród kar zasadniczych na bliższe omówienie zasługuje kara ograniczenia wolności. Polega ona na tym, że w czasie jej odbywania skazany zostaje poddany następującym rygorom, które występują kumulatywnie: a) nie można bez zgody sądu zmieniać miejsca stałego zamieszkania (pobytu), b) jest obowiązany do wykonywania pracy wskazanej przez sąd, c) jest pozbawiony prawa sprawowania funkcji w organizacjach społecznych i d) ma obowiązek udzielania wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania tej kary. Oprócz tego w ramach obowiązku pracy, wymienionego pod literą b, sąd może nakazać wykonywanie nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele społeczne (publiczne) w wymiarze od 20 do 50 godzin w stosunku miesięcznym. Natomiast w stosunku do osoby zatrudnionej w uspołecznionym za-

kładzie sąd, zamiast obowiązku nieodpłatnej pracy, może orzec potrącenie od 10 do 25% wynagrodzenia za pracę na rzecz skarbu państwa albo na cel społeczny wskazany przez sąd; w okresie tej pracy skazany nie może rozwiązać stosunku pracy bez zgody sądu, jak również nie może mu być przyznane wyższe wynagrodzenie ani wyższe stanowisko. Skazany, który nie pozostaje w stosunku zatrudnienia, może być skierowany przez sąd do odpowiedniego zakładu pracy w celu wykonywania tam pracy z zastosowaniem wspomnianych rygorów i potrąceń części wynagrodzenia.

Oprócz tych ograniczeń przy wymiarze kary ograniczenia wolności sąd może zobowiązać skazanego do: a) naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przestępstwem, b) do przeproszenia pokrzywdzonego. Jeżeli skazany uchyla się od rygorów wykonywania kary ograniczenia wolności, sąd określa zastępczą karę grzywny, przyjmując 1 miesiąc ograniczenia wolności za równoważny grzywnie od 10 tys. do 30 tys. zł, a wyjątkowo — na zastępczą karę pozbawienia wolności w relacji 1 : 1.

Bliższego określenia wymagają również kary zasadnicze o charakterze wojskowym — kara aresztu wojskowego i wojskowa kara ograniczenia wolności.

Kara aresztu wojskowego (w granicach od 3 miesięcy do lat 2) może być orzeczona za przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 5 i to tylko w takim wypadku, gdy wymierzona kara nie byłaby surowsza niż 2 lata. Wtedy sąd może w stosunku do żołnierza lub osoby powołanej do pełnienia służby wojskowej orzec karę aresztu wojskowego, która wykonywana jest w odrębnie wyznaczonym do tego zakładzie karnym. W czasie jej odbywania skazany podlega szkoleniu wojskowemu i ma obowiązek pracy lub nauki oraz przestrzegania porządku w zakładzie.

Natomiast wojskowa kara ograniczenia wolności może być orzeczona w razie gdyby kara aresztu wojskowego nie przekraczała 6 miesięcy w stosunku do żołnierza zawodowego; trwa ona od 1 miesiąca do 1 roku. Polega zaś na tym, że w czasie jej odbywania w jednostce wojskowej skazany: 1) jest obowiązany do pozostawania w określonym miejscu i cza-

sie od zakończenia zajęć służbowych do capstrzyku przez 2 dni w tygodniu, a nadto w czasie od pobudki do capstrzyku w każdy dzień uznany za wolny od pracy; 2) jest pozbawiony prawa sprawowania funkcji w organizacjach społecznych działających w wojsku; 3) nie może być mianowany na wyższy stopień wojskowy ani wyznaczony na wyższe stanowisko służbowe; 4) nie może otrzymać urlopu wypoczynkowego.

Oprócz tych ograniczeń sąd wymierzając tę karę może: a) orzec potrącanie od 10 do 25% uposażenia na rzecz skarbu państwa albo na cel społeczny wskazany przez sąd; b) zobowiązać skazanego do naprawienia w całości albo w części szkody wyrządzonej przestępstwem; c) zobowiązać skazanego do przeproszenia pokrzywdzonego.

Spośród kar dodatkowych bliższego określenia wymaga kara pozbawienia praw publicznych. Obejmuje ona utratę czynnego i biernego prawa wyborczego do Sejmu i rad narodowych, utratę prawa do udziału w wymiarze sprawiedliwości oraz do pełnienia funkcji związanych ze szczególną odpowiedzialnością w organach i instytucjach państwowych oraz organizacjach społecznych, jak również utratę stopnia wojskowego i powrót do stopnia szeregowego. Pozbawienie praw publicznych obejmuje ponadto utratę orderów, odznaczeń i tytułów honorowych oraz utratę zdolności do ich uzyskania w okresie pozbawienia praw.

Natomiast kary dodatkowe o charakterze wojskowym są dwie: degradacja i obniżenie stopnia wojskowego.

Degradacja obejmuje utratę posiadanego stopnia wojskowego i powrót do stopnia szeregowego. Różni się ona od degradacji obostrzonej, wynikłej z pozbawienia praw publicznych, tym, że nie zawiera zakazu ponownego awansowania.

Natomiast kara obniżenia stopnia wojskowego obejmuje utratę posiadanego stopnia i powrót do stopnia bezpośrednio niższego w obrębie korpusu osobowego oficerów, chorążych lub podoficerów. Kara ta nie może być stosowana do osób, posiadających najniższy stopień w danym korpusie osobowym i przejścia do innego korpusu osobowego.

♦ Środki ochronne

Środki ochronne są następujące: 1) nadzór ochronny i 2) umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego.

● Nadzór ochronny orzekany jest na okres od 3 do 5 lat i biegnie dopiero po zwolnieniu skazanego z zakładu karnego w stosunku do sprawcy powracającego do przestępstwa. Nadzór ochronny obejmuje: a) zakaz zmiany miejsca pobytu bez zgody sądu, b) obowiązek stawienia się na wezwanie sądu i wykonywanie jego poleceń. Nadto sąd może zakazać pobytu w określonych miejscowościach lub wyznaczyć inne miejsce pobytu, a także ustanawiać i zmieniać odpowiednio polecenia, które mogą dotyczyć: a) łożenia na utrzymanie osoby najbliższej, b) wykonywania określonych prac na cele społeczne, c) wykonywania pracy zarobkowej, d) podjęcia nauki lub przygotowania do zawodu, e) poddania się leczeniu, f) powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach i g) innego stosownego postępowania, mogącego zapobiec ponownemu popełnieniu przestępstwa. Niezastosowanie się skazanego do wymagań nadzoru powoduje, że sąd zmienia ten środek kary na surowszy — umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego.

● Umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego może trwać do lat 5 bez bliższego określenia czasu, nie krócej niż 2 lata, a zwolnienie z tego ośrodka następuje, gdy sąd nabierze przekonania, że po zwolnieniu sprawca ponownie nie popełni przestępstwa.

♦ Środki zabezpieczające

Są one następujące:

1) leczenie polegające na umieszczeniu:
   a) w szpitalu psychiatrycznym,
   b) w innym zakładzie leczniczym,
   c) w zakładzie leczenia odwykowego;
2) prewencyjne, polegające na zastosowaniu kar dodatkowych:
   a) pozbawienia praw rodzicielskich lub opiekuńczych,

b) zakazu zajmowania określonych stanowisk, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności,
c) zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych,
d) przepadku rzeczy.

♦ Zasady wymiaru środków karnych

Podstawowe zasady wymiaru środków karnych w PRL są następujące: a) praworządność, b) równość wobec prawa, c) humanizm, d) swobodne uznanie sądu, e) indywidualizacja środków karnych, f) oznaczoność kar i względna nieoznaczoność środków zabezpieczających i g) możliwość oddziaływania za pomocą poleceń i wymagań probacyjnych.

Sądowy wymiar środków karnych obejmuje zarówno zwyczajny wymiar w granicach ustawowych zagrożeń, jak też modyfikacje w odniesieniu do zwyczajnego wymiaru, co przewidują następujące instytucje prawa: 1) nadzwyczajne złagodzenie kary, 2) nadzwyczajne obostrzenie kary, 3) warunkowe zawieszenie kary pozbawienia wolności, 4) warunkowe odroczenie wykonania kary, 5) wymiar kary łącznej, 6) warunkowe zwolnienie z odbycia części kary pozbawienia wolności. Oprócz tego zawężenie granic karalności i zasięgu skazania określają: a) przedawnienie, b) ułaskawienie, c) ułaskawienie i amnestia oraz d) zatarcie skazania.

● Nadzwyczajne złagodzenie kary oznacza, że w razie zaistnienia ustawowych przesłanek pozwalających na to sąd może wymierzyć karę poniżej dolnego zagrożenia ustawowego za dane przestępstwo albo karę łagodniejszego rodzaju, lub może odstąpić od orzeczenia kary dodatkowej, chociażby orzeczenie jej było obowiązkowe (art. 57 k.k.). Przesłanki ustawowe do zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary są różne i o wielu z nich była mowa przy okolicznościach wyłączających i umniejszających karalność czynów.

● Nadzwyczajne obostrzenie kary oznacza, że w trzech wypadkach przewidzianych w ustawie sąd obowiązany jest zastosować podwyższone granice zagrożenia karnego za dane przestępstwo

i wymierzyć karę w ramach podwyższonych zagrożeń: a) za przestępstwo o charakterze chuligańskim (art. 59 k.k.), b) za przestępstwo ciągłe (art. 58 k.k.) i c) za przestępstwo popełnione w warunkach recydywy specjalnej (art. 60 k.k.).

Charakter chuligański przestępstwa polega na tym, że czyn stanowi umyślny zamach na bezpieczeństwo powszechne, zdrowie, wolność, godność osobistą lub nietykalność człowieka, na przedstawiciela organu władzy lub administracji, albo na działalność instytucji państwowej lub społecznej, jak i na niszczeniu lub uszkodzeniu mienia, jeżeli sprawca działał publicznie oraz w rozumieniu powszechnym bez powodu lub z błahego powodu, okazując przez to rażące lekceważenie podstawowych zasad porządku prawnego.

W wypadku przestępstwa o charakterze chuligańskim i przestępstwa ciągłego obostrzenie oznacza podwyższenie dolnej granicy ustawowego zagrożenia o połowę, natomiast w razie recydywy specjalnej podwyższone zostają dolne granice ustawowe (dwukrotnie lub nawet trzykrotnie) oraz górne granice ustawowe (o połowę, lecz nie wyżej niż 15 lat pozbawienia wolności).

Przestępstwo ciągłe stanowi taki szereg popełnionych poszczególnych przestępstw, które łączy w jedną samoistną całość, traktowaną jako jedno przestępstwo zarówno ten sam rodzaj winy (umyślnej lub nieumyślnej), jak i bliskość czasowa poszczególnych czynów i podobny sposób ich wykonania oraz co najważniejsze — wykorzystanie trwałej sposobności przy czynach umyślnych albo popełnienie na tle trwałej sposobności czynów nieumyślnych.

Recydywa ogólna oznacza popełnienie ponownego przestępstwa po uprzednio już popełnionym.

Recydywa specjalna zachodzi w sytuacji, gdy sprawca, będąc skazany za przestępstwo umyślne na karę pozbawienia wolności, w ciągu 5 lat po odbyciu co najmniej 6 miesięcy kary pozbawienia wolności ponownie popełnia podobne umyślne przestępstwo.

Natomiast recydywa specjalna wielokrotna zachodzi wtedy, gdy sprawca był już dwukrotnie skazany w warunkach recydywy podstawowej, odbył łącznie przynajmniej jeden rok pozbawienia wolności oraz popełnił następnie przestępstwo w ciągu 5 lat po

odbyciu ostatniej kary i przestępstwo to jest umyślne, z chęci zysku albo o charakterze chuligańskim, będąc przy tym podobne do jednego chociażby z poprzednio popełnionych przestępstw.

● Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności stanowi szczególną formę wymiaru kary, polegającą na tym, że w chwili orzekania kary pozbawienia wolności do 2 lat sąd zawiesza warunkowo jej wykonanie na okres od 2 do 5 lat; gdy przestępstwo jest nieumyślne, może być zawieszona kara w wymiarze do 3 lat. W wypadku gdy sprawca jest młodociany, okres próby wynosi od 3 do 5 lat. Wszystkie te przesłanki są natury formalnej, natomiast do przesłanek ocennych należą właściwości i warunki osobiste sprawcy oraz dotychczasowy sposób jego życia, które uzasadniają przypuszczenie sądu, że sprawca pomimo niewykonania kary będzie przestrzegał porządku prawnego, a zwłaszcza nie popełni ponownie przestępstwa.

Ta pozytywna prognoza w zakresie prewencji indywidualnej przy braku przeciwwskazań prewencji generalnej daje podstawę sądowi do zastosowania instytucji warunkowego zawieszenia kary, przy czym okres próbny może być wypełniony poleceniami zobowiązującymi skazanego do stosownego zachowania się, podobnego do zachowań, które występują przy nadzorze ochronnym. Nadto sąd może przyjąć poręczenie od organizacji społecznej, instytucji lub osoby godnej zaufania albo może oddać skazanego pod nadzór wyznaczonej osoby, instytucji lub organizacji społecznej. W razie pomyślnego upływu okresu próby skazanie uważa się za niebyłe. Natomiast w razie nieudanej próby sąd zarządza wykonanie kary obligatoryjnie, jeżeli skazany popełnił w tym czasie nowe umyślne przestępstwo podobne do poprzedniego lub uchyla się od obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej zagarnięciem mienia społecznego, fakultatywnie zaś — w wypadkach popełnienia innego przestępstwa, nieuiszczenia grzywny albo uchylenia się od nałożonych obowiązków lub wymagań dozoru.

● Warunkowe odroczenie wykonania kary może być zastosowane wobec żołnierzy służby zasadniczej, a także osoby powołanej do pełnienia takiej służby, gdy kara nie przekracza 6 miesięcy pozbawienia wolności lub stanowi powszechną karę ograniczenia wolności; następuje to na czas do ukończenia służby. Jeżeli okres

odroczenia trwa co najmniej 6 miesięcy, a żołnierz w tym okresie szczególnie się wyróżnia, to sąd po wysłuchaniu opinii dowódcy jednostki lub opinii kolektywu żołnierskiego może zwolnić skazanego od odbywania odroczonej kary, co pociąga za sobą z mocy prawa zatarcie skazania. Natomiast w razie rażącego naruszenia przez żołnierza porządku prawnego lub zasad dyscypliny wojskowej w okresie odroczenia sąd może zarządzić wykonanie odroczonej kary.

● Wymiar kary łącznej jest ponownym orzekaniem nowej kary na podstawie kilku kar za przestępstwa popełnione przed datą orzekania o karze łącznej. Kara łączna nie może być niższa od najwyższej z poszczególnych kar, nie może przekraczać sumy kar ani górnej granicy ustawowej dla danego rodzaju kary, a więc nie jest to zwykła kumulacja — sumowanie kar, a jej złagodzone ukształtowanie.

● Warunkowe przedterminowe zwolnienie wyraża się w tym, że skazany odbywający karę pozbawienia wolności może być warunkowo zwolniony z części pozostałej do odbycia kary. Przesłanką formalną jest odbycie 2/3 kary, natomiast przesłankami merytorycznymi są właściwości i warunki osobiste, a zwłaszcza zachowanie się po popełnieniu przestępstwa i w czasie odbywania kary, uzasadniające przypuszczenie, że sprawca po zwolnieniu będzie przestrzegał porządku prawnego i nie popełni ponownie przestępstwa. Okres próby stanowi czas pozostały do odbycia reszty kary, lecz nie krótszy niż jeden rok i nie dłuższy niż 5 lat, przy czym w stosunku do młodocianego okres ten nie może upłynąć przed ukończeniem przez niego 21 roku życia.

Warunkowe zwolnienie ma elementy wspólne z warunkowym zawieszeniem, takie jak: a) poręczenie, b) nałożenie obowiązków na skazanego i c) oddanie pod dozór wyznaczonej osoby, instytucji lub organizacji społecznej. W razie udanej próby przy warunkowym zwolnieniu karę uważa się za odbytą w chwili wyjścia skazanego na wolność, natomiast w wypadku nieudanej próby sąd odwołuje warunkowe zwolnienie, a pobytu na wolności nie zalicza do odbycia reszty kary i nie można ponownie udzielić warunkowego zwolnienia.

● Przedawnienie jest zaniechaniem karania przestępcy z uwa-

gi na upływ czasu. Znane jest przedawnienie: 1) karalności przestępstwa i 2) wykonania kary.

Przedawnienie karalności przestępstwa wynosi: a) dla zbrodni (zagrożonej karą surowszą niż 3 lata pozbawienia wolności) — 20 lat, b) dla występku zagrożonego karą pozbawienia wolności powyżej 5 lat — 10 lat i c) dla pozostałych występków — 5 lat. Bieg przedawnienia karalności przestępstwa liczy się od chwili popełnienia przestępstwa. Przedawnienie nie biegnie w stosunku do sprawców zbrodni z dekretu z 31 sierpnia 1944 roku o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy oraz za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości.

Przedawnienie wykonania kary liczy się od daty uprawomocnienia wyroku i wynosi 25 lat dla kar powyżej 5 lat pozbawienia wolności lub surowszych, 15 lat dla kar do 6 lat pozbawienia wolności i 10 lat dla innych kar.

● Ułaskawienie i amnestia są aktami łaski; ułaskawienie jest indywidualnym aktem przysługującym Radzie Państwa, a amnestia jest aktem normatywnym w formie ustawy lub dekretu o zastosowaniu zbiorowej łaski. Amnestia zawiera darowanie kary, zmianę orzeczonej przez sąd kary na inną, łagodniejszą lub złagodzenie kary danego rodzaju. Amnestia może się łączyć z abolicją, która oznacza zaniechanie wszczęcia postępowania karnego o określone typy przestępstw. Akty łaski mogą być bezwarunkowe lub warunkowe, czyli uzależnione od określonego zachowania się osób, wobec których mają być stosowane.

● Zatarcie skazania polega na uznaniu skazania za niebyłe, co pociąga za sobą usunięcie danych o karalności z rejestru skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości. Zatarcie skazania może nastąpić: 1) z mocy prawa, 2) na podstawie decyzji sądu i 3) na podstawie ułaskawienia.

Zatarcie skazania z mocy prawa następuje w określonych sytuacjach: a) po upływie 6 miesięcy od pomyślnego zakończenia okresu próby z warunkowego zawieszenia wykonania kary, b) po 10 latach od wykonania lub darowania kary pozbawienia wolności albo przedawnienia jej wykonania, c) po 5 latach od wykonania, darowania lub przedawnienia danej kary ograniczenia wolności lub grzywny, albo samoistnie orzeczonej kary dodatkowej. Sądo-

we zatarcie skazania może nastąpić już po upływie 5 lat, jeśli orzeczona kara nie przekracza 2 lat pozbawienia wolności, a skazany w tym okresie przestrzegał porządku prawnego. Zatarcie skazania w drodze łaski może nastąpić niezależnie od jakichkolwiek przesłanek.

3. RODZAJE PRZESTĘPSTW

a) Kryteria systematyzacji przestępstw

Przestępstwa mogą być dzielone według różnych kryteriów. Najczęściej spotykane określenia przestępstw przedstawia niżej zamieszczone zestawienie.

Kryterium podziału	Nazwa (określenie) przestępstwa
1	2
1) z uwagi na zagrożenie karne	a) zbrodnia (o zagrożeniu karą od 3 lat pozbawienia wolności lub surowszą); b) występek (o zagrożeniu karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy, karą ograniczenia wolności albo grzywną);
2) z uwagi na przedmiot przestępstwa	a) przestępstwo powszechne; b) przestępstwo wojskowe; c) przestępstwo skarbowe;
3) z uwagi na okoliczności czynu	a) przestępstwo typu zasadniczego; b) przestępstwo kwalifikowane; c) przestępstwo uprzywilejowane;
4) z uwagi na rodzaj czynu	a) przestępstwo z działania; b) przestępstwo z zaniechania;
5) z uwagi na czas	a) przestępstwo jednochwilowe; b) przestępstwo trwałe;
6) z uwagi na sposób działania	a) przestępstwo pojedyncze; b) przestępstwo ciągłe;

1	2
7) z uwagi na skutek	a) przestępstwo skutkowe (materialne); b) przestępstwo bezskutkowe (formalne);
8) z uwagi na podmiot	a) przestępstwo powszechne; b) przestępstwo indywidualne;
9) z uwagi na rodzaj winy	a) przestępstwo umyślne; b) przestępstwo nieumyślne; c) przestępstwo umyślno-nieumyślne;
10) z uwagi na sposób ścigania karnego	a) przestępstwo ścigane z urzędu; b) przestępstwo wnioskowe; c) przestępstwo prywatno-skargowe;

b) Niektóre rodzaje przestępstw z części szczególnej kodeksu karnego

Przestępstwa przeciwko podstawowym interesom politycznym i gospodarczym PRL są zawarte w art. 122—135. W grupie przestępstw (najcięższych) znajdują się: 1) zdrada Ojczyzny (art. 122), 2) spisek przeciwko PRL (art. 123), 3) szpiegostwo (art. 124), 4) terror (art. 126), 5) sabotaż (art. 127) i 6) afera gospodarcza lub dewizowo-celna (art. 134 i 135). Najsurowsze zagrożenie karne przewidziane jest za zbrodnię zdrady Ojczyzny (od 10 lat pozbawienia wolności lub kara 25 lat pozbawienia wolności albo kara śmierci), przy czym do tego przestępstwa i czterech kolejnych po nim wymienionych karalne jest również przygotowanie.

● Zdradą Ojczyzny jest którykolwiek z następujących czynów: a) uczestnictwo obywatela polskiego w działalności obcego państwa lub zagranicznej organizacji mającej na celu pozbawienie niepodległości, oderwanie części terytorium, obalenie przemocą ustroju lub osłabienie mocy obronnej PRL, b) godzenie w podstawy bezpieczeństwa lub obronności PRL przez działanie na rzecz obcego wywiadu. Jeżeli działalność wymieniona pod literą b dokonywana jest przez sprawcę nie będącego obywatelem polskim, stanowi zbrodnię szpiegostwa z art. 124 k.k.

● Afera gospodarcza określona została jako zagarnięcie mienia społecznego o wielkiej wartości (ponad 600 tys. zł) na szkodę jednostki gospodarki uspołecznionej, nabywców lub dostawców w porozumieniu z innymi osobami i spowodowanie tym poważnych zakłóceń w funkcjonowaniu gospodarki narodowej. Zbrodnia ta jest zagrożona karą pozbawienia wolności od lat 8 lub karą 25 lat pozbawienia wolności, przy czym w stosunku do sprawcy kierującego aferą sąd może wymierzyć nawet karę śmierci.

● Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu obejmują przepisy art. 136—147 k.k. W tej grupie przestępstw znajdują się m.in. następujące: 1) katastrofa w komunikacji lub sprowadzenie bezpośredniego niebezpieczeństwa jej zaistnienia (art. 136 i 137), 2) sprowadzenie pożaru lub bezpośredniego niebezpieczeństwa jego powstania (art. 138 i 139), 3) sprowadzenie niebezpieczeństwa powszechnego dla życia, zdrowia ludzkiego albo mienia w znacznych rozmiarach (art. 140) i 4) wypadek drogowy (art. 145). Przestępstwa wymienione w pkt. 1—3 w swojej konstrukcji prawnej nastawione są na wyeksponowanie karalnego narażenia na niebezpieczeństwo i w tym wypadku (art. 137 i 140) mają już wkomponowane do ich określoności czynu elementy usiłowania; karalne jest również stadium przygotowania do przestępstw z art. 136—140. O treści przestępstwa wypadku drogowego wspomniano już wcześniej przy omawianiu istoty winy kombinowanej.

● Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu ujęte są w art. 148—164 k.k. W tej grupie najpoważniejsze są następujące: 1) umyślne zabójstwo człowieka (art. 148), 2) uszkodzenie ciała (art. 155—157) i udział w bójce lub pobiciu (art. 158, 159).

Uszkodzenia ciała są stopniowane w trojaki sposób: a) ciężkie uszkodzenie ciała (pozbawienie słuchu, mowy, inne ciężkie kalectwo albo naruszenie czynności narządu ciała na okres powyżej 7 dni) i c) lekkie uszkodzenie ciała (naruszenie narządu ciała na okres do 7 dni).

Udział w bójce lub pobiciu jest skonstruowany w ten sposób, że typ zasadniczy przestępstwa przewiduje jako skutek narażenie na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia, ciężkiego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia (art. 158 § 1). Kwalifikowane

postacie tego przestępstwa są dwojakiego rodzaju, gdy: a) nastąpi ciężkie uszkodzenie ciała lub ciężki rozstrój zdrowia (art. 158 § 2) lub b) nastąpi śmierć (art. 158 § 3).

● Przestępstwa przeciwko mieniu i przestępstwa gospodarcze określone są w art. 199—226 k.k. W tej grupie przestępstw występują m.in.: 1) zagarnięcie mienia społecznego (art. 199), 2) kradzież (art. 203), 3) oszustwo (art. 205), 4) rabunek (rozbój) — (art. 210 k.k.), 5) uszkodzenie mienia (art. 212), 6) samowolne użycie pojazdu mechanicznego (art. 214), 7) paserstwo (art. 215), 8) niegospodarność (art. 217), 9) niedobór (art. 218) i 10) spekulacja (art. 221—226).

Rozbój jest najcięższym przestępstwem w grupie przeciw mieniu, gdyż postać kwalifikowana tego czynu przy użyciu broni palnej lub innego niebezpiecznego narzędzia stanowi zbrodnię zagrożoną karą pozbawienia wolności od lat 5 lub karą śmierci.

Paserstwo oznacza nabywanie, przyjmowanie albo udzielanie pomocy w sprzedaży lub ukryciu rzeczy uzyskanej za pomocą czynu zabronionego w celu osiągnięcia korzyści majątkowej. Postać kwalifikowana tego przestępstwa zachodzi wtedy, gdy paser uczynił z tego rodzaju przestępstwa stałe źródło dochodu albo dopuszcza się przestępstwa w stosunku do mienia społecznego znacznej wartości.

● Odrębne kategorie przestępstw stanowią przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych i społecznych, wśród których znajdują się: czynna napaść na funkcjonariusza publicznego (art. 233 i 234), opór przeciwko czynności służbowej (art. 235), łapownictwo (art. 239 i 240), przekupstwo (art. 241—243) i płatna protekcja (art. 244).

● Osobno występują przestępstwa naruszenia tajemnicy państwowej i służbowej określone w art. 260—264 k.k.

● Wśród przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu znajdują się m.in. następujące: publiczne pochwalanie faszyzmu i wroga propaganda (art. 270 i 271), nawoływanie do waśni na tle różnic narodowościowych, rasowych lub wyznaniowych (art. 272—274), udział w zbiegowisku publicznym (art. 275) i zamachy na symbole państwowe i symbole międzynarodowego ruchu robotniczego (art. 284 i 285).

c) Przestępstwa wojskowe

Część wojskowa kodeksu karnego zawiera następujące rodzaje przestępstw:

1) przestępstwa przeciwko obowiązkowi pełnienia służby wojskowej, które obejmują — a) samowolne oddalenia (art. 303), b) dezercję (art. 304), c) odmowę pełnienia służby wojskowej (art. 305) i d) spowodowanie samouszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia albo symulacji (art. 306). W tej grupie przestępstw najcięższe stanowi dezercja;

2) przestępstwa przeciwko zasadom dyscypliny wojskowej, które obejmują — a) niewykonanie rozkazu (art. 309 i 310); b) czynną napaść na przełożonego (art. 311); c) użycie przemocy wobec przełożonego (art. 312); d) zniewagę przełożonego (art. 315) i e) naruszenie honoru i godności (art. 318). W tej grupie najpoważniejsze jest niewykonanie rozkazu w sytuacji bojowej z art. 310 zagrożone karą pozbawienia wolności od lat 5 lub karą śmierci. Karalne jest też przygotowanie do przestępstw z art. 309 i 311 k.k.;

3) przestępstwa przeciwko zasadom postępowania z podwładnymi, które obejmują — a) nadużycie uprawnień przez przełożonego lub starszego stopniem (art. 319), b) znieważenie podwładnego lub młodszego stopniem (art. 320) i c) uderzenie podwładnego lub młodszego stopniem (art. 321);

4) przestępstwa przeciwko zasadom obchodzenia się z uzbrojeniem i sprzętem wojskowym, które obejmują — a) nieostrożne obchodzenie się z bronią (art. 322) i b) spowodowanie wypadku w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym (art. 323 i 324);

5) przestępstwa przeciwko zasadom pełnienia służby, które obejmują — a) naruszenie toku służby (art. 325), b) złożenie nieprawidłowego meldunku (art. 326) i c) wprawienie się w stan niezdolności do pełnienia obowiązków służbowych (art. 327);

6) przestępstwa przeciwko mieniu wojskowemu, które obejmują — a) samowolne dysponowanie osobistym wyposażeniem

lub bronią (art. 328, 329), b) samowolne użycie wojskowego statku powietrznego lub wodnego albo pojazdu mechanicznego (art. 330) i c) nieumyślną utratę broni służbowej (art. 331).

Dezercja i samowolne oddalenie. Obowiązujące w Polsce unormowanie przestępstwa dezercji (art. 304) poprzedzone było wielokrotnymi zmianami, co do samej istoty tego przestępstwa (kryterium penalizacji), bądź to w aspekcie czynnika temporalnego, czyli okresu nieobecności żołnierza w służbie, bądź w aspekcie zamiaru sprawcy.

W obecnym swoim sformułowaniu pojęcie dezercji opiera się na kryterium trwałego zamiaru uchylenia się od służby wojskowej, podczas gdy kryterium temporalne (czasowe) leży u podstaw unormowania innego przestępstwa — samowolnego oddalenia (art. 303). W tym bowiem przestępstwie za podstawę odpowiedzialności karnej przyjmuje się nieobecność żołnierza służby zasadniczej w służbie przez okres powyżej dwóch dni kalendarzowych lub czternastu dni kalendarzowych albo nawet i do dwóch dni kalendarzowych przy uprzednim skazaniu sądowym za samowolne oddalenie lub po ukaraniu dyscyplinarnym w ciągu ostatnich 6 miesięcy za taki sam czyn. Nadmienić należy, że samowolne oddalenie nie ma zastosowania wobec żołnierzy służby okresowej i żołnierzy zawodowych, a jedynie do żołnierzy zasadniczej służby wojskowej.

Jeżeli chodzi o postacie kwalifikowane dezercji, to przewidziano je w zależności od następujących okoliczności: a) z zabraniem broni lub wspólnie z innym żołnierzem (art. 304 § 2) i b) w razie ucieczki za granicę lub uchylania się od powrotu do kraju z zagranicy (art. 304 § 3).

Natomiast postać kwalifikowaną przy dłuższym samowolnym oddaleniu powyżej 14 dni kalendarzowych stanowi dopuszczenie się tego przestępstwa połączone z zaborem broni (art. 303 § 4).

Z drugiej jednak strony w przypadkach dobrowolnego powrotu sprawcy dezercji lub samowolnego oddalenia w okresie nie dłuższym niż 14 dni kalendarzowych, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary (art. 308).

Dwie swoiste odmiany przestępstwa dezercji o postaciach uprzywilejowanych ze złagodzonymi nieco sankcjami karnymi

stanowią wyodrębnione jako osobne przestępstwa: uchylanie się od pełnienia służby wojskowej przez spowodowanie samouszkodzenia ciała lub symulację (art. 306 k.k.) i odmowa pełnienia służby wojskowej (art. 305 k.k.). Te uprzywilejowane postacie charakteryzują się jednak tym, że żołnierz jest obecny w służbie, a tylko czyny jego ukierunkowane są na uchylenie się od tej służby lub obowiązku z niej wynikającego, przy czym spowodowanie samouszkodzenia ciała obejmuje także rozstrój zdrowia i może być dokonane zarówno własnoręcznie, jak i przez dozwolenie, by kto inny to spowodował. Podstępny zabieg dla wprowadzenia w błąd organu wojskowego może przejawiać się w różnorodnych czynach zmierzających w tym kierunku, natomiast odmowa pełnienia służby wojskowej jest manifestacyjnym sprzeciwem spełniania jej lub obowiązku z niej wynikającego.

W odniesieniu do dezercji (z art. 304 k.k.) i spowodowania samouszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia w celu uchylania się od służby wojskowej lub wykonania obowiązku z niej wynikającego (art. 306 k.k.) poszerzona została odpowiedzialność karna, gdyż karalne jest nawet przygotowanie do tychże przestępstw (art. 307 k.k.).

Niewykonanie rozkazu. Jakkolwiek o problematyce odpowiedzialności karnej związanej z niewykonaniem rozkazu była już mowa przy omawianiu unormowań ogólnych, które dotyczą żołnierzy, to jednak tamte przepisy omawiano głównie od strony wyłączenia odpowiedzialności za wykonanie rozkazu, podczas gdy w przepisach dotyczących niewykonania rozkazu jest mowa o rozkazie od strony jego niewykonania (art. 309, 310, 313 i 314).

Przestępstwo niewykonania rozkazu obejmuje niewykonanie lub odmowę wykonania każdego konkretnie sformułowanego polecenia, które wyraża wolę rozkazodawcy w sprawach służbowych, jak również nawet wykonanie takiego polecenia, ale niezgodnie z jego treścią. Nie są przedmiotem niewykonania rozkazu polecenia, nawet w sprawach służbowych, które mają charakter ogólny lub są zawarte w przepisach, instrukcjach i regulaminach.

Podstawowa postać niewykonania rozkazu określona jest w art. 309 k.k. jako niewykonanie, odmowa wykonania rozkazu albo wykonanie niezgodnie z jego treścią. Natomiast postacie kwa-

lifikowane są następujące: a) w sytuacji bojowej (art. 310), b) przy użyciu czynnej napaści, przemocy lub groźby bezprawnej przeciwko przełożonemu (art. 311—312) i c) wspólnie z innymi żołnierzami lub w obecności zebranych żołnierzy (art. 313). Karalne jest również przygotowanie do niewykonania rozkazu zarówno w postaci podstawowej, jak i kwalifikowanej okolicznościami z art. 311 lub 312 w formie wejścia w porozumienie z innymi żołnierzami w celu popełnienia tego przestępstwa (art. 314).

Obowiązek wykonania rozkazu obejmuje spełnienie polecenia wydanego służbowo uprawnionego rozkazodawcę i to nawet polecenia bezprawnego, które przekracza zakres jego uprawnień z tym tylko zastrzeżeniem, że treścią polecenia nie może być przestępstwo. W tym bowiem ostatnim wypadku, jeżeli wykonawca rozkazu wie lub godzi się na to, iż wykonując rozkaz popełnia przestępstwo, ponosi on odpowiedzialność karną za sprawstwo tak samo jak rozkazodawca, żołnierz bowiem nie ma obowiązku wykonania rozkazu przestępnego, czyli takiego, którego treść stanowi przestępstwo. Przepis nie przewiduje szczególnych okoliczności, które by dawały w takim wypadku możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary. Wyjaśnienia wymaga także określenie *w sytuacji bojowej*, co oznacza zgodnie z doktryną prawa sytuację, w której jednostka wojskowa jest w danym momencie w działaniach bojowych.

Dyspozycja o niewykonaniu rozkazu nie ma zastosowania do sytuacji wyjątkowej, gdy rozkaz został wydany przez żołnierza obcego państwa. W pkt. 29 *Regulaminu służby wewnętrznej Sił Zbrojnych PRL* stwierdza się bowiem, że zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie wojny nie zachodzi żaden stosunek przełożeństwa lub podległości między żołnierzami PRL a żołnierzami innych armii, lecz w ramach Układu Warszawskiego stosunek ten może być czasowo ustanowiony. Znajduje to swoje odbicie w odniesieniu do żołnierzy PRL w Doraźnych Siłach Zbrojnych ONZ, gdyż pkt 12 *Regulaminu* tychże sił zbrojnych stanowi, że właściwy dowódca może sprawować uprawnienia rozkazodawcze tylko w trybie wykorzystania pośrednictwa dowódców narodowych kontyngentów wojskowych oraz oficerów tych kontyngentów oddelegowanych do sztabu dowódcy.

Przestępstwa przeciwko przełożonemu. Przestępstwa przeciwko przełożonemu są następujące: 1) czynna napaść (art. 311), 2) zmuszenie przełożonego (art. 312) i 3) znieważenie przełożonego (art. 315).

Pierwsze z tych przestępstw przewiduje odpowiedzialność karną za naruszenie nietykalności cielesnej i zdrowia przełożonego. Konstrukcja tego typu przestępstwa dotyczy jednak nie tylko skutkowego naruszenia tych dóbr, lecz obejmuje wszelkie działanie, podjęte w celu wyrządzenia krzywdy fizycznej, chociażby ten cel nie został osiągnięty przez sprawcę. Oznacza to, że ramami przestępstwa czynnej napaści objęte są także czynności wchodzące w zakres usiłowania, bez potrzeby odrębnego odwoływania się do przepisów części ogólnej k.k. o usiłowaniu (art. 11). Ma to swoje poważne reperkusje penalizacyjne, ponieważ wyeliminowana zostaje możliwość stosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary w przypadku usiłowania nieudolnego (art. 12), a to oznacza zarówno poszerzenie, jak i zaostrzenie penalizacji za tego rodzaju czyny. Nadto poszerzono zakres odpowiedzialności karnej na czynności przygotowawcze w postaci wejścia w porozumienie z innymi żołnierzami w celu popełnienia tego przestępstwa (art. 314), jak również przyrównanie do pozycji przełożonego każdego żołnierza starszego stopniem albo nawet równego stopniem w związku z pełnieniem przez nich obowiązków służbowych (art. 316). Objęto też ochroną karną żołnierza państwa sprzymierzonego (art. 317).

Kwalifikowane postacie tego przestępstwa występują jako: a) działanie w związku z pełnieniem przez przełożonego obowiązków służbowych (art. 311 § 2), b) przy użyciu broni lub innego niebezpiecznego narzędzia albo gdy z czynnej napaści wynikło uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia przełożonego (art. 311 § 3) i c) wspólnie z innymi żołnierzami lub w obecności zebranych żołnierzy (art. 313).

Drugie przestępstwo obejmuje (art. 312) użycie przemocy lub groźby bezprawnej, które są skierowane na przeszkodzenie przełożonemu w czynności służbowej albo na zmuszenie przełożonego do przedsięwzięcia lub zaniechania czynności służbowej. Zakres ochrony karnej za to przestępstwo poszerzony został także na

czynności przygotowawcze w postaci porozumienia z innymi żołnierzami w celu popełnienia tego przestępstwa (art. 314), jak również na żołnierza wysłanego na pomoc przełożonemu lub udzielającego pomocy przełożonemu (art. 312 § 2) oraz względem żołnierza państwa sprzymierzonego (art. 317).

Postać kwalifikowaną tego przestępstwa stanowi działanie wspólnie z innymi żołnierzami lub w obecności zebranych żołnierzy (art. 313).

Trzecie przestępstwo (art. 315) określa odpowiedzialność karną za zniewagę przełożonego albo za okazanie lekceważenia gestem, słowem lub w inny sposób. Przestępstwo to nie ma żadnej postaci kwalifikowanej, a jedynie jego zakres ochrony został poszerzony w odniesieniu do żołnierzy starszych stopniem lub równych stopniem, ale w związku z pełnieniem przez nich obowiązków służbowych (art. 316) oraz względem żołnierzy państwa sprzymierzonego (art. 317).

Przestępstwo uwłaczania honorowi wojska lub godności munduru. Przestępstwo z art. 318 k.k. określone zostało jako działanie, które ma charakter publiczny i polega na uwłaczaniu honorowi wojska lub godności munduru. Przestępstwo to ma zastosowanie tylko wówczas, gdy czyn jego nie wyczerpuje znamion innego przestępstwa wojskowego lub powszechnego, a więc spełnia funkcję subsydiarną.

Przestępstwo przeciwko podwładnym lub młodszym stopniem. W tej grupie przestępstw znajdują się: 1) nadużycie uprawnień (art. 319), 2) zniewaga (art. 320) i 3) naruszenie nietykalności cielesnej (art. 321).

Pierwsze przestępstwo obejmuje odpowiedzialność karną za nadużycie uprawnień w celu wyrządzenia dolegliwości podwładnemu lub młodszemu stopniem w każdej sytuacji, zarówno w służbie jak i poza służbą. Podobnie trzecie z wymienionych przestępstw — uderzenie lub naruszenie w inny sposób nietykalności cielesnej — może zachodzić w każdej sytuacji. Natomiast inaczej przedstawia się pod względem sytuacyjnym drugie z wymienionych przestępstw, ponieważ ochroną prawną przepis ten obejmuje podwładnych lub młodszych stopniem, którzy są w służ-

bie lub sam sprawca zniewagi jest w służbie, albo przestępstwo popełnione jest w obecności żołnierzy.

W tej kategorii przestępstw nie ma odpowiedzialności karnej za czyny tego samego rodzaju, gdy są one popełnione w stosunku do żołnierzy równych sobie stopniem i poza służbą. W takich wypadkach odpowiedzialność karna kształtuje się na zasadach obowiązujących w części szczególnej k.k., jak między wszystkimi obywatelami.

Przestępstwa przeciwko zasadom obchodzenia się z uzbrojeniem i sprzętem wojskowym. W tej grupie przestępstw występuje: 1) nieostrożne obchodzenie się z bronią (art. 322) i 2) spowodowanie wypadku w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym (art. 323, 324).

Nieostrożne obchodzenie się z bronią obejmuje wszelką broń wojskową, amunicję, materiały wybuchowe lub inne środki walki, gdy żołnierz nieostrożnie ich używa i przez to powoduje w sposób nieumyślny uszkodzenia ciała (ciężkie lub lekkie). Kwalifikowana postać tego przestępstwa zachodzi wtedy, gdy następstwem czynu jest śmierć człowieka.

Spowodowanie wypadku związanego z komunikacją lądową, wodną lub powietrzną zachodzi tylko wtedy, gdy żołnierz używa uzbrojonego pojazdu mechanicznego (naziemnego) albo okrętu lub powietrznego obiektu wojskowego oraz narusza zasady ruchu choćby nieumyślnie i powoduje także nieumyślne uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia innej osoby albo poważną szkodę w mieniu. Natomiast za spowodowanie wypadku w ruchu w innych sytuacjach żołnierz ponosi odpowiedzialność karną na zasadach przewidzianych w przepisach części szczególnej k.k., jak każdy inny obywatel.

Przestępstwa przeciwko zasadom pełnienia służby. Do tej grupy przestępstw należą: 1) naruszenie zasad pełnienia służby (art. 325), 2) składanie i przekazywanie nieprawdziwych meldunków (art. 326) i 3) wprawianie się w stan niezdolności do pełnienia obowiązków służbowych (art. 327).

Pierwszy z tych przepisów chroni prawidłowy tok pełnienia różnego rodzaju służb, jak: służba wartownicza, wewnętrzna, konwojowa czy dyżurna. Jest to przepis blankietowy, co ozna-

cza, że sam nie określa, na czym przestępne naruszenie polega, lecz odsyła do innych przepisów zarządzeń, regulaminów lub instrukcji, które regulują szczegółowo tok danej służby. W typie podstawowym nie jest wymagane zaistnienie jakichkolwiek szkodliwych następstw (art. 325 § 1). Dopiero postać kwalifikowana tego przestępstwa uzależnia surowszą karalność od zaistnienia szkody, której wyznaczona służba miała zapobiec (art. 325 § 2).

W drugim przepisie przestępstwem jest podawanie nieprawdy co do okoliczności mających znaczenie dla służby, przy czym może to być w raporcie (ustnym lub pisemnym), meldunku lub sprawozdaniu służbowym. Zaistnienie tego przestępstwa nie jest uzależnione od jakichkolwiek szkodliwych następstw, przy czym postaci podstawowej tego przestępstwa może dopuścić się każdy żołnierz (art. 326 § 1), a postaci kwalifikowanej — przełożony, który w drodze służbowej przekazuje taką fałszywą wiadomość bez sprostowania jej, mimo że wie o jej nieprawdziwości (art. 326 § 2).

Trzecie przestępstwo polega na wprawieniu się w stan niezdolności do pełnienia obowiązków służbowych i obejmuje sytuacje zarówno po wyznaczeniu na służbę, jak i w czasie pełnienia służby (art. 327). Do zakresu tego przestępstwa wchodzi wszelkie odurzenie się, co w zasadzie dotyczy każdego spożycia alkoholu lub nawet niewielkiej jego ilości, obniżającej sprawność psychomotoryczną, gdy wymagana jest pełna gotowość do podjęcia określonych działań; przepis ten może się odnosić również do zażywania narkotyków w wyżej określonych okolicznościach.

Przestępstwo to ma swój odpowiednik w powszechnych przepisach części szczególnej k.k. na płaszczyźnie tzw. trzeźwości zawodowej określonej w art. 147 k.k.

Przestępstwa przeciwko mieniu wojskowemu. Ta grupa przestępstw ukierunkowana jest na szczególny stosunek żołnierza w odniesieniu do niektórych kategorii mienia wojskowego niezależnie od powszechnie obowiązującej ochrony mienia społecznego, którego częścią składową jest wszelkie mienie wojskowe, wobec czego np. za zagarnięcie mienia wojskowego żołnierz odpowiada według przepisów części szczególnej k.k. (art. 199 i nast.). Natomiast omawiana grupa przestępstw obejmuje: 1) samowolne dy-

sponowanie przedmiotami osobistego wyposażenia (art. 328), 2) samowolne dysponowanie bronią lub jej zabór (art. 329), 3) samowolne użycie wojskowego statku powietrznego lub wodnego albo pojazdu mechanicznego (art. 330) i 4) dopuszczenie do utraty broni służbowej (art. 331).

Zakaz samowolnego dysponowania przedmiotami osobistego wyposażenia obejmuje wszystkie rzeczy wydane żołnierzowi do użytkowania przez niego, czyli osobistego ekwipunku (art. 328) oraz broni lub innych środków walki (art. 329 § 1), przy czym forma zadysponowania może być dowolna, jak np. zbycie, zastawienie, użyczenie, ukrycie itp. W odniesieniu do broni wojskowej lub innych środków walki wyodrębniona została postać kwalifikowana polegająca na samowolnym ich zaborze spod dyspozycji innych osób (art. 329 § 2).

Przestępstwo samowolnego użycia wojskowego statku powietrznego lub wodnego zachodzi w każdym wypadku, gdy nie ma to związku z celami służbowymi (art. 330 § 1). Natomiast samowolne użycie wojskowego pojazdu mechanicznego stanowi przestępstwo tylko wtedy, gdy następuje to z uszczerbkiem dla interesów służby lub w celu osiągnięcia korzyści majątkowej (art. 330 § 2).

Karalność za nieumyślne dopuszczenie do utraty broni służbowej różni się w istotny sposób od wyżej wspomnianych form samowolnego dysponowania bronią lub zaboru pod względem braku zamiaru umyślnego (art. 331). Ale formy utraty broni mogą być różnorodne, jak np. zagubienie, dopuszczenie do jej wykradzenia lub jakiegokolwiek innego zaboru, pozbawiającego jej posiadacza możliwości dysponowania nią.

d) Niektóre przestępstwa dotyczące obronności państwa

W ustawodawstwie polskim poza unormowaniami zawartymi w k.k. z 1969 roku istnieje grupa przestępstw w zakresie obronności PRL. Są one zamieszczone w *Ustawie o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 21 li-*

stopada 1967 roku (*Dz. U.* 1984 nr 7 poz. 31). Niektóre z nich pozostają w gestii (właściwości) sądownictwa wojskowego, a inne podlegają sądownictwu powszechnemu.

Sądom wojskowym podlegają trzy przestępstwa czasu pokoju, a mianowicie: a) przestępstwa niestawiennictwa poborowego do czynnej służby wojskowej lub zasadniczej służby w obronie cywilnej (art. 231, 232) i b) uporczywe niestawiennictwo do zastępczej służby poborowych albo na szkolenie lub ćwiczenia poborowych (art. 233). Natomiast do czasu mobilizacji lub wojny odnoszą się wszystkie przestępstwa z tej ustawy (art. 235 ust. 3 i art. 236—238).

W odniesieniu do przestępstwa niestawiennictwa poborowego do czynnej służby wojskowej lub zasadniczej służby w obronie cywilnej zwrócić należy uwagę na znajdujące się w art. 231 ust. 4 sformułowanie, które zawiera możliwość odstąpienia od karania i w swojej istocie zbliża się do treści art. 26 k.k., pozwala bowiem na wymierzenie kary dyscyplinarnej z pominięciem postępowania karnego, gdy poborowy spóźnia się do jednostki i spóźnienie to nie przekracza dwóch dni kalendarzowych. Przepis ten nie ma zastosowania do żołnierza rezerwy, który nie zgłasza się na ćwiczenia trwające jeden dzień, gdy niezgłoszenie się to jest złośliwe lub uporczywe. Wtedy bowiem ma zastosowanie art. 232.

Trzecie z kolei przestępstwo czasu pokoju (art. 233) określa karalność za uporczywe niezgłaszanie się lub uchylanie się od odbywania zastępczej służby poborowych albo szkolenia poborowych lub osób powołanych na ćwiczenia obrony cywilnej.

Natomiast do grupy przestępstw czasu mobilizacji lub wojny, podlegających właściwości sądów wojskowych, należą: a) przyjęcie przez obywatela polskiego bez zgody właściwego organu obowiązków w obcym wojsku lub obcej organizacji wojskowej (art. 235 ust. 3), b) niezgłoszenie podczas pobytu za granicą swojego adresu urzędowi konsularnemu (przedstawicielstwu dyplomatycznemu) lub niespełnienie wydanych przez ten urząd nakazów dotyczących wykonania obowiązku służby wojskowej w celu uchylenia się od tego obowiązku (art. 236), c) niezgłoszenie się do służby wojskowej lub niespełnienie obowiązku rejestracyjnego albo odmowa przyjęcia karty mo-

bilizacyjnej (art. 237) i d) niezgłoszenie się poborowego do rejestracji lub na wezwanie władz zajmujących się poborem do służby wojskowej albo spowodowanie samouszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia albo użycie podstępnego zabiegu w celu uchylenia się od służby wojskowej (art. 238).

4. ROLA DOWÓDCY W POSTĘPOWANIU KARNYM WOJSKOWYM

W części wojskowej kodeksu karnego jest sześć przestępstw wojskowych, które są ścigane karnie dopiero wówczas, gdy wniosek o ściganie złoży dowódca jednostki wojskowej. Są to następujące przestępstwa: 1) samowolne oddalenia (art. 303 § 1 i 2), 2) niewykonanie lub odmowa wykonania rozkazu (art. 309 § 1 i 2), 3) znieważenie przełożonego (art. 315 § 1 i 2), 4) naruszenie toku pełnienia służby (art. 325 § 1 i 3), 5) wprawienie się w stan niezdolności do pełnienia obowiązków służbowych po wyznaczeniu do służby lub podczas jej trwania (art. 327 § 1 i 2) i 6) samowolne dysponowanie przedmiotami osobistego wyposażenia (art. 328 § 1 i 2).

Dowódca jednostki wojskowej ma obowiązek wykonywania w postępowaniu przygotowawczym środków przymusu, zastosowanych przez prokuratora lub sąd, a mianowicie: a) postanowienia o tymczasowym aresztowaniu, b) poręczenia lub dozoru jako środków zapobiegawczych, c) zawieszenia w czynnościach służbowych jako środka zapobiegawczego (art. 585 k.p.k.), d) przymusowego doprowadzenia, e) przeszukania na terenie jednostki wojskowej, które może być dokonywane tylko w obecności dowódcy i f) wykonania kar porządkowych, np. kary porządkowej za nie usprawiedliwione niestawiennictwo żołnierza do prokuratury lub sądu.

Dowódca jednostki wojskowej w postępowaniu sądowym spełnia następujące funkcje: a) zarządza przeprowadzenie wyborów ławników i kieruje wyznaczaniem ławników do sądu, b) kieruje do sądu delegata kolektywu żołnierskiego, c) reali-

zuje poręczenie przy warunkowym umorzeniu postępowania, warunkowym zawieszeniu wykonania kary lub warunkowym zwolnieniu z reszty odbywania kary pozbawienia wolności, d) realizuje dozór i e) występuje w charakterze powoda cywilnego w procesie adhezyjnym (roszczenia cywilno-materialne).

W postępowaniu karnym wykonawczym dowódca jednostki wojskowej realizuje: a) wykonanie kary pozbawienia wolności w stosunku do żołnierzy, ponieważ kieruje ich do odbycia tej kary, b) wykonanie wojskowej kary ograniczenia wolności i c) wykonanie kar dodatkowych i środków zabezpieczających.

LITERATURA

Rybarczyk S., *Zarys prawa wojskowego*. Cz. IV. *Prawo karne wojskowe*. Warszawa 1974.
Szadkowski M., *Prawa i obowiązki dowódcy w postępowaniu karnym*. Zeszyty Naukowe IBS WAP, 1974 nr 1/23.
Kodeks karny. Warszawa 1977.
Kodeks postępowania karnego. Warszawa 1977.

ZAGADNIENIA DO DYSKUSJI

1. *Jakie znamiona wypełniają treść przestępstwa?*
2. *Rozkaz i wymuszenie dlań posłuchu w prawie karnym wojskowym.*
3. *Jakie są elementy wychowawcze w orzekaniu wobec żołnierzy warunkowego odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności?*
4. *Przestępstwo zdrady ojczyzny a ujawnienie tajemnicy państwowej.*
5. *Przestępstwa ścigane na wniosek dowódcy jednostki.*

Rozdział trzeci

MIĘDZYNARODOWE PRAWO KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych[1] obejmuje zarówno unormowania ustanowione w umowach, traktatach, konwencjach i innych aktach pisanych, które zostały przyjęte przez państwa, jak też zwyczaje międzynarodowe w zakresie reguł walki zbrojnej, ochrony ofiar wojny, umów zawieranych przez strony wojujące i ich pozycji wobec państw neutralnych.

W międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych utrwaliły się następujące zasady podstawowe: wojnę prowadzą między sobą nieprzyjacielskie siły zbrojne; strony wojujące nie mają pełnej swobody we wzajemnym szkodzeniu sobie, istnieją ograniczenia w prowadzeniu walki; obowiązuje je zachowanie zasad rycerskości w walce i poza nią oraz przestrzeganie zasad humanitaryzmu, co oznacza nieprzysparzanie zbędnych cierpień walczącym i ludzkie obchodzenie się z osobami wyeliminowanymi z walki oraz z ludnością cywilną.

Zasadnicze znaczenie w międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych mają następujące akty prawne:

1) konwencje uchwalone w Hadze w 1907 roku, a wśród nich zwłaszcza konwencja IV o prawach i zwyczajach w wojnie lądowej wraz z załączonym do niej regulaminem praw i zwyczajów wojny lądowej[2];
2) protokół uchwalony w Genewie w 1925 roku dotyczący zaka-

[1] Dawniej nazywano je *międzynarodowym prawem wojennym*, a zamiennie używa się również określenia: *prawo humanitarne*.

[2] *Dz. U.* 1927 nr 21 poz. 161.

zu używania w wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych [3];

3) cztery konwencje uchwalone w 1949 roku w Genewie o ochronie ofiar wojny [4], a mianowicie:
   - I konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych,
   - II konwencja o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu,
   - III konwencja o traktowaniu jeńców wojennych,
   - IV konwencja o ochronie osób cywilnych podczas wojny;
4) konwencja podpisana w 1954 roku w Hadze o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktów zbrojnych [5];
5) konwencja podpisana w 1972 roku w Londynie, Moskwie i Waszyngtonie o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu [6];
6) konwencja z 1977 roku podpisana w Genewie o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko naturalne w celach militarnych lub innych wrogich celach [7];
7) dwa protokoły dodatkowe do konwencji genewskich z 1949 roku uchwalone w Genewie w 1977 roku [8];
   - protokół I dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych;
   - protokół II dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych.

Dawniej sądzono, że uprawnienie do wszczęcia wojny ma każde suwerenne państwo, w związku z czym formalne wypowiedzenie wojny uważano za istotny element jej legalności. Po raz pierwszy w dziejach ludzkości publiczne potępienie wszczęcia i prowadzenia wojen imperialistycznych sformułowała władza radziecka w *Dekrecie o pokoju* z 8 listopada 1917 roku. W dokumencie tym stwierdzono:

[3] *Dz. U.* 1929 nr 28 poz. 278.
[4] *Dz. U.* 1956 nr 38 poz. 171.
[5] *Dz. U.* 1957 nr 46 poz. 212.
[6] *Dz. U.* 1976 nr 1 poz. 1.
[7] *Dz. U.* 1978 nr 31 poz. 132.
[8] *Międzynarodowe prawo wojenne*. Zbiór dokumentów (oprac. M. Flemming). Wyd. II rozszerzone. Warszawa 1985, s. 211—301.

Dalsze prowadzenie tej wojny [chodzi o I wojnę światową — przyp. aut.] *o to, jak podzielić między silne i bogate narody zagarnięte przez nie słabe narodowości, Rząd uważa za największą zbrodnię wobec ludzkości (...)* [9]

Dekret ten był aktem prawnym wewnątrzkrajowym, lecz trafiał też do serc i umysłów szerokich mas ludowych na całym świecie zmęczonych ciężkimi cierpieniami wojny. Reperkusje idei tego dekretu w społeczności międzynarodowej zrodziły przekonanie o potrzebie ustanowienia na przyszłość międzynarodowego zakazu wszczynania wojny agresywnej oraz ustanowienia skutecznej odpowiedzialności karnej za naruszenie zasad międzynarodowego prawa wojennego. Istotnym krokiem zmierzającym w tym kierunku było uchwalenie 24 września 1927 roku przez Zgromadzenie Ligi Narodów deklaracji uznającej wszelką wojnę agresywną za zakazaną. Rok później — 18 lutego 1928 roku na konferencji międzynarodowej w Hawanie — uznano wojnę agresywną za przestępstwo przeciwko ludzkości. Ukoronowaniem tych dążeń było podpisanie 27 sierpnia 1928 roku w Paryżu międzynarodowego *Traktatu o wyrzeczeniu się wojny* [10] (przeciwwojennego), zwanego *Paktem Brianda-Kellogga*. W traktacie tym umawiające się państwa oświadczyły uroczyście, że potępiają uciekanie się do wojny jako środka rozwiązywania zatargów międzynarodowych oraz wyrzekają się wojny jako instrumentu swojej polityki we wzajemnych stosunkach. Ustalono w nim też, że rozwiązywanie wszelkich sporów między państwami lub konfliktów, niezależnie od ich natury, nie powinno być nigdy osiągane inaczej, jak tylko sposobami pokojowymi.

Niezwykła doniosłość *Paktu Brianda-Kellogga* polega na tym, że potępiono w nim wojnę agresywną. Dalsze wnioski wypływające z tego traktatu są następujące:

- samoobrona przed agresją jest aktem legalnym, dozwolonym;
- zbiorowa akcja przeciwko aktowi agresji jest legalną samoobroną;

[9] „Sobranije Uzakonnienij" 1917 nr 1 poz. 2; patrz także: *Międzynarodowe prawo wojenne*, *op. cit.*, s. 305.

[10] *Dz. U.* 1929 nr 63 poz. 489.

● samoobrona państwa może być realizowana nie tylko przez regularne, lecz także przez nieregularne siły zbrojne;

● wypowiedzenie i prowadzenie wojny po stronie państwa napadniętego przez agresora jest prowadzeniem wojny legalnej.

Z zagadnieniami tymi wiązały się dążenia do określenia w prawie międzynarodowym pojęcia agresji. Pierwsze propozycje w tej kwestii przedłożył Związek Radziecki w 1932 roku na konferencji rozbrojeniowej Ligi Narodów w Genewie. Następnie w 1933 roku w Londynie podpisane zostały trzy konwencje o określeniu napastnika (agresora)[11], które zostały przyjęte przez 11 państw, a w tym przez ZSRR i Polskę.

Według postanowień tych konwencji agresorem jest państwo, które dopuści się chociażby jednego z następujących aktów działania: 1) wypowie wojnę innemu państwu, 2) dokona inwazji zbrojnej na terytorium innego państwa nawet bez wypowiedzenia wojny, 3) zaatakuje przy pomocy sił zbrojnych lądowych, morskich lub powietrznych terytorium, okręty lub samoloty innego państwa nawet bez wypowiedzenia wojny, 4) zastosuje blokadę morską wybrzeża lub portów innego państwa, 5) udzieli poparcia bandom zbrojnym, które dokonują napaści na terytorium innego państwa lub odmawia uczynienia zadość żądaniom zaatakowanego państwa, aby uczynić wszystko, co jest możliwe, w celu pozbawienia tych band pomocy lub ochrony.

W tych sformułowaniach napaści (agresji) naczelne miejsce zajął element pierwszeństwa dokonania któregokolwiek z wymienionych działań jako decydującego o określeniu napastnika wojny agresywnej. W związku z tym tzw. wojna prewencyjna jest zawsze wojną agresywną, natomiast każde wystąpienie innego państwa po stronie napadniętego, chociażby było samorzutnym przystąpieniem do wojny przeciwko agresorowi, stanowi realizację samoobrony przed agresją. Określenie państwa-agresora pozostaje niezmienne, niezależnie od sposobu zakończenia konfliktu zbrojnego.

Drugim istotnym elementem tych sformułowań jest ograniczenie

[11] *Dz. U.* 1933 nr 93 poz. 712.

nie ich do wystąpienia państwa przeciwko innemu państwu, a więc w żadnym wypadku nie odnoszą się do wojny narodowo-wyzwoleńczej lub antykolonialnej, które są wyrazem uprawnień narodów do samostanowienia o swoim bycie państwowym i ustroju państwa.

Trzecim elementem jest uprawnienie partyzantów i powstańców do prowadzenia działań zbrojnych przeciwko agresorowi, ponieważ samoobrona państwa napadniętego może być prowadzona zarówno przez regularne, jak i nieregularne siły zbrojne.

Wielką rolę w rozwoju prawa przeciwwojennego odgrywa *Karta Narodów Zjednoczonych*, uchwalona 26 czerwca 1945 roku [12]. Stanowi ona, że wszyscy członkowie powinni w stosunkach międzynarodowych powstrzymywać się od stosowania groźby lub użycia siły przeciwko nietykalności terytorium albo niepodległości politycznej któregokolwiek państwa. W *Karcie* potępia się agresję i inne działania wymierzone przeciwko pokojowi.

Nową definicję agresji [13] uchwalono 14 grudnia 1974 roku na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Według tej definicji agresja uważana jest za najbardziej niebezpieczną formę bezprawnego użycia sił zbrojnych. Potwierdzono powszechnie istniejący pogląd, że wszelka okupacja wojskowa, chociażby czasowa, i aneksja, będące wynikiem agresji, są sprzeczne z *Kartą Narodów Zjednoczonych*. Podkreślono również element pierwszeństwa w czasie użycia sił zbrojnych jako przejaw agresji. Szczegółowe wyliczenie działań stanowiących agresję sformułowano w art. 3 tej definicji. Obejmuje ono wszystkie działania, które były określone w konwencjach londyńskich z 1933 roku, a ponadto jeszcze dwa działania: jedno polegające na wyrażeniu zgody przez państwo, na którego terytorium stacjonują obce wojska, żeby jego obszar był wykorzystany do dokonania agresji przeciwko państwu trzeciemu, i drugie — przedłużenie lub rozszerzenie pobytu wojsk wbrew umowie. Oprócz tego Rada Bezpieczeństwa może uznać jeszcze inne działania za agresję. Stwierdzono również, że względy jakiego-

[12] *Dz. U.* 1947 nr 23 poz. 90.
[13] *Zbiór Dokumentów PISM* (dalej — ZD) 1974 nr 12 poz. 197.

kolwiek charakteru: politycznego, ekonomicznego, wojskowego lub innego nie mogą stanowić usprawiedliwienia agresji.

Wojna agresywna jest zbrodnią przeciwko pokojowi międzynarodowemu i stanowi podstawę do odpowiedzialności międzynarodowej, a jakiegokolwiek rodzaju aneksja terytorialna lub specjalne korzyści wynikające z agresji nie są i nie mogą być uznane za legalne. Równocześnie stwierdzono, że definicja agresji w niczym nie narusza prawa do samostanowienia, wolności i niepodległości narodów, proklamowanych w *Karcie Narodów Zjednoczonych* i licznych uchwałach ONZ, co odnosi się zwłaszcza do walki ludów pozostających pod panowaniem reżimów kolonialnych i rasistowskich albo pod inną formą obcego panowania. Ludy te mają prawo nie tylko do walki o swoje wyzwolenie, lecz także do otrzymywania pomocy w tej walce.

2. PRAWA I ZWYCZAJE WOJENNE ORAZ ZAKAZANE SPOSOBY WALKI

a) Strony w konflikcie i ich siły zbrojne

Stronami wojującymi są państwa, a ponadto organizacje nie uznane za państwa, lecz prowadzące w rzeczywistości walkę zbrojną. Z punktu widzenia zasad międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych bardzo ważne znaczenie ma podział uczestników walki zbrojnej na regularne i nieregularne siły zbrojne, a w ich ramach na uczestników walki czynnej (kombatanci) i osoby pomocnicze, towarzyszące siłom zbrojnym (niekombatanci), ponieważ status tych grup osobowych jest zróżnicowany.

Uczestnicy walki czynnej stanowią zasadniczy potencjał ludzki, biorący udział w działaniach zbrojnych. Mają oni prawo do prowadzenia działań bojowych zarówno o charakterze ofensywnym, jak i defensywnym, przy czym za tego rodzaju działania w walce nie ponoszą żadnej odpowiedzialności, o ile nie naruszają zasad

międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, mimo że w wyniku ich działań zbrojnych następuje niszczenie siły żywej i środków materialnych nieprzyjaciela. Do uczestników walki czynnej zalicza się najogólniej wszystkich żołnierzy. Uczestnicy walki czynnej mogą walczyć zarówno w oddziałach zwartych, jak i w rozproszeniu, a nawet pojedynczo (np. desant, zwiad i in.) pod warunkiem działania w umundurowaniu wojsk własnych. Szczególne uprawnienia przysługują parlamentariuszom i osobom im towarzyszącym, gdy są wysłani do wojsk nieprzyjacielskich w celu przeprowadzenia rozmów lub negocjacji.

Parlamentariusze używają białej flagi jako znaku rozpoznawczego; wywieszenie białej flagi może być zapowiedzią wysłania parlamentariusza, a w każdym razie stanowi propozycję przerwania ognia, może też być wyrazem chęci poddania się, ale w żadnym wypadku nie może być stosowane jako podstęp wojenny w celu wprowadzenia w błąd nieprzyjaciela. Bezwzględnie zabronione jest prowadzenie ognia przeciwko parlamentariuszom i osobom im towarzyszącym. Nie wolno ich zatrzymywać w charakterze jeńców, lecz należy ich odesłać do ich własnej armii. Z drugiej strony parlamentariuszom i osobom towarzyszącym nie wolno prowadzić rozpoznania ani namawiać do zdrady żołnierzy wojsk nieprzyjaciela.

Żołnierze powinni być zaopatrzeni w znaki tożsamości. Nie jest to jednak warunek nieodzowny, wystarczy bowiem, że żołnierz działa w umundurowaniu i podlega rozkazom wojskowym swoich przełożonych. Żołnierze z chwilą pochwycenia ich przez nieprzyjaciela stają się jeńcami. Nie stają się jeńcami dezerterzy, którzy wstąpili do obcego wojska, a następnie zostali pojmani przez rodzime siły zbrojne lub sojusznicze. Nawet gdyby nabyli oni obce obywatelstwo przez fakt wstąpienia do obcej armii, pozostają zawsze dezerterami z własnej armii i podlegają osądzeniu za dezercję.

Od uczestników walki czynnej znacznie różni się druga grupa, tworzona przez osoby, które towarzyszą siłom zbrojnym. Do nich należą zarówno żołnierze niektórych służb, jak i osoby cywilne, a mianowicie: a) personel sanitarny wojskowy i cywilny (lekarze, farmaceuci, felczerzy i pielęgniarze), b) kapelani wojskowi, c) oso-

by cywilne transportu wojskowego, d) obsługa cywilna administracji wojskowej, e) dostawcy zaopatrzenia i obsługa kantyn, f) oddziały robocze, g) korespondenci wojenni, h) formacje obrony cywilnej.

Wszystkie te osoby mają prawo posiadania broni w celu samoobrony, lecz nie prowadzą działań bojowych, a z chwilą zatrzymania ich przez wojska nieprzyjaciela korzystają co najmniej z uprawnień przysługujących jeńcom; szczególne uprawnienia przysługują personelowi sanitarnemu, kapelanom i obronie cywilnej, ponieważ te trzy kategorie osób nigdy nie stają się jeńcami, a gdy tylko warunki na to pozwalają, powinny mieć swobodę wykonywania swoich funkcji. Osoby te powinny mieć karty tożsamości wystawione według wymagań międzynarodowych. W karcie takiej oprócz nazwiska, imienia, daty i miejsca urodzenia powinno być określenie, w jakim charakterze dana osoba występuje lub towarzyszy siłom zbrojnym. Karty tożsamości personelu sanitarnego zaopatrzone są w znaki ochronne (Czerwonego Krzyża lub Czerwonego Półksiężyca). Podobnie karty tożsamości obrony cywilnej zaopatrzone są w znaki ochronne tej organizacji — niebieski trójkąt równoramienny na polu pomarańczowego koloru. Karty identyfikacyjne dziennikarzy są zaopatrzone w fotografię jej posiadacza.

Inne elementy identyfikacyjne są niezbędne do określenia statusu nieregularnych sił zbrojnych. Do uznania osób walczących za członków nieregularnych sił zbrojnych niezbędne jest spełnienie odpowiednich warunków (przesłanek).

Partyzanci i powstańcy powinni spełniać następujące warunki:

1) mieć na czele osobę (dowódcę) odpowiedzialną za swoich podwładnych i podlegać systemowi dyscypliny wewnętrznej;
2) odróżniać się od ludności cywilnej, w czasie gdy biorą udział w walce lub w przygotowaniu walki, a gdy nie mogą się odróżniać, to powinni jawnie nosić broń w czasie każdego starcia zbrojnego i podczas działań poprzedzających rozpoczęcie walki, w której mają uczestniczyć;
3) przestrzegać w swoich działaniach zbrojnych praw i zwyczajów wojennych.

Wymagania te dotyczą również milicji i oddziałów ochotniczych, które nie wchodzą w skład regularnych sił zbrojnych.

Mniejsze wymagania stawia się uczestnikom pospolitego ruszenia, które organizuje się samorzutnie lub w wypadku wezwania władz do obrony kraju, gdy ludność cywilna spontanicznie chwyta za broń, żeby walczyć ze zbliżającymi się wojskami nieprzyjaciela. Wtedy wystarcza spełnienie dwóch warunków:

1) jawne noszenie broni w walce,
2) przestrzeganie praw i zwyczajów wojennych.

Nieregularne siły zbrojne mają prawo do prowadzenia walki zbrojnej. Uprawnienie to przysługuje im z mocy podstawowej zasady prawa międzynarodowego stanowiącej, że ludność danego kraju nie może być pozbawiona prawa do obrony własnego bytu państwowego.

Nie są natomiast członkami sił zbrojnych (kombatantami) i nie korzystają ze statusu jeńców wojennych w wypadku pojmania szpiedzy, dywersanci i najemnicy, którzy mogą być pociągnięci za swoją działalność do odpowiedzialności karnej (sądowej).

W rozumieniu międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych s z p i e g i e m jest ten, kto zbiera lub usiłuje zbierać na terytorium zajmowanym przez jedną ze stron wojujących na korzyść strony przeciwnej wiadomości o charakterze wojskowym, działając pod fałszywymi pozorami lub w sposób rozmyślnie skryty [14]. Nie dotyczy to członka sił zbrojnych strony przeciwnej, gdy działa w umundurowaniu swoich sił zbrojnych [15].

Określenie n a j e m n i k dotyczy osoby, która spełnia łącznie następujące warunki: a) została specjalnie zwerbowana w kraju lub za granicą do walki w konflikcie zbrojnym; b) rzeczywiście bierze bezpośredni udział w działaniach zbrojnych; c) bierze udział w działaniach zbrojnych głównie w celu uzyskania korzyści osobistej i otrzymała obietnicę wynagrodzenia materialnego wyższego od tego, które jest przyrzeczone lub wypłacane kombatantom, mającym podobny stopień i sprawującym podobną funkcję; d) nie

[14] Patrz art. 29 Regulaminu haskiego z 1907 r. — dalej RH (*Dz. U.* 1927 nr 21 poz. 161).

[15] Uzupełnienie to zawiera art. 46 I protokołu dodatkowego z 1977 r. W: *Międzynarodowe prawo wojenne*, *op. cit.*, s. 236.

jest obywatelem strony konfliktu ani stałym mieszkańcem terytorium kontrolowanego przez stronę konfliktu; e) nie jest członkiem sił zbrojnych strony konfliktu; f) nie została wysłana przez państwo inne niż strona konfliktu w misji urzędowej jako członek sił zbrojnych tego państwa [16].

Wszystkie osoby, które nie biorą bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych lub zaniechały takiego udziału, albo zostały wyeliminowane z działań zbrojnych, mają prawo do humanitarnego ich traktowania i w każdej sytuacji konfliktu zbrojnego zachowują podstawowe gwarancje, do których należą: a) poszanowanie osób, godności, przekonań i praktyk religijnych; b) zakaz dokonywania zamachów na życie, zdrowie, stan fizyczny lub psychiczny, zwłaszcza zabójstwa, jak też tortury, okaleczenia lub wszelkie postacie kar cielesnych; c) zakaz stosowania kar zbiorowych; d) zakaz brania zakładników; e) zakaz działań terrorystycznych; f) zakaz dokonywania zamachów na godność osobistą, w szczególności poniżeń i upokorzeń, gwałtów, zmuszania do prostytucji i wszelkich zamachów na obyczajność; g) zakaz wprowadzania niewolnictwa i handlu niewolnikami we wszystkich postaciach; h) zakaz grabieży; i) zakaz gróźb popełnienia któregokolwiek z wymienionych wyżej czynów [17].

Szczególna ochrona powinna być zapewniona dzieciom. Powinny one pobierać naukę, należy ułatwiać łączenie ich z rodzinami. Nie powinny być angażowane do walki dzieci w wieku poniżej 15 lat. Powinny być ewakuowane z obszaru działań zbrojnych wraz z osobami odpowiedzialnymi za ich bezpieczeństwo i pomyślność. Ranni i chorzy powinni być traktowani zawsze humanitarnie i powinni być leczeni. Osoby pozbawione wolności z powodów związanych z konfliktem zbrojnym, jak: internowani, jeńcy i osoby uwięzione, mają zachowane gwarancje podstawowe wymienione wyżej. Osoby, przeciwko którym prowadzone jest postępowanie karne, powinny mieć zagwarantowane prawo do

[16] Określenie to zawiera art. 47 I prot. dod. z 1977 r. Patrz: *Międzynarodowe prawo wojenne, op. cit., s. 237;* L. Sosnowski, *Pozycja prawna najemników we współczesnym prawie międzynarodowym.* W: „Wojskowy Przegląd Prawniczy" (dalej — WPP) 1978 nr 2, s. 181—188.

[17] Patrz art. 75 I prot. dod. z 1977 r. W: *Międzynarodowe prawo wojenne, op. cit.,* s. 254—256.

rozpoznania ich spraw przez niezawisły i bezstronny sąd, do realnej obrony i do składania odwołań od decyzji sądowych i innych w ich sprawach; nie można orzekać kary śmierci w stosunku do osób mających poniżej 18 lat w chwili popełnienia przestępstwa ani wykonywać tej kary wobec kobiet ciężarnych i matek małych dzieci.

Wymienione wyżej gwarancje podstawowe powinny być stosowane zawsze i wszędzie, a więc niezależnie od charakteru konfliktu zbrojnego, międzynarodowego lub nie mającego charakteru międzynarodowego. Nie oznacza to, że inne szczegółowe unormowania mogą być naruszane. Naruszenie gwarancji podstawowych stanowi zbrodnie wojenne.

b) Wyłączone z walki obszary i przestrzenie

Obszar wojny obejmuje teren potencjalnych działań zbrojnych, czyli takie terytoria i przestrzenie, na których mogą być prowadzone działania wojenne.

Na podstawie umów międzynarodowych określone zostały zakazy prowadzenia działań wojennych w obrębie oznaczonych obszarów, akwenów, przestrzeni i środowisk, a także w odniesieniu do odpowiednich obiektów. Należy zwrócić uwagę, że wyłączone są spod ataku zbrojnego terytoria państw neutralnych.

W 1856 roku w Paryżu zneutralizowano Wyspy Alandzkie [18].

W 1888 roku w Konstantynopolu podpisany został wielostronny traktat międzynarodowy o neutralności Kanału Sueskiego [19].

W październiku 1956 roku dokonana została przez Izrael, Anglię i Francję agresja zbrojna przeciwko Egiptowi połączona z zajęciem Kanału Sueskiego. Pod presją zbieżnych stanowisk ZSRR i USA oraz światowej opinii publicznej agresorzy zostali zmuszeni do wycofania się z obszarów Kanału Sueskiego. Rząd Egiptu ogłosił 24 kwietnia 1957 roku deklarację potwierdzającą moc obo-

[18] *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna.* Wybór dokumentów (oprac. L. Gelberg). Warszawa 1954. T. I, s. 58.

[19] *Tamże*, s. 153—156.

wiązującą traktatu z 1888 roku. Następna agresja Izraela na Egipt w 1967 roku spowodowała ponowne naruszenie neutralności Kanału Sueskiego i jego zablokowanie aż do 1973 roku, kiedy to wojska agresora wyparte zostały poza rejon Kanału Sueskiego. Zaznaczyć wszakże trzeba, że wydarzenia te nie pozbawiły mocy wiążącej traktatu z 1888 roku o neutralności Kanału Sueskiego.

W 1904 roku podpisane zostało porozumienie między Anglią, Francją i Hiszpanią proklamujące demilitaryzację Cieśniny Gibraltarskiej oraz potwierdzające nieograniczoną wolność żeglugi w tym rejonie dla statków i okrętów wszystkich państw [20].

W 1920 roku w Paryżu podpisano traktat międzynarodowy w sprawie wysp archipelagu Spitsbergen, przyznając Norwegii suwerenność nad nimi z zastrzeżeniem ustanawiającym ich neutralizację [21]. Nikomu, włącznie z Norwegią, nie wolno wykorzystywać tego obszaru do celów wojskowych.

W grudniu 1959 roku w Waszyngtonie podpisany został wielostronny układ międzynarodowy w sprawie demilitaryzacji Antarktydy [22]. Postanowiono, że Antarktyda będzie wykorzystywana wyłącznie do celów pokojowych. Zakazano wszelkich posunięć o charakterze militarnym, takich jak: zakładanie baz wojskowych oraz wypróbowywanie broni jakiegokolwiek rodzaju.

24 listopada 1961 roku rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ wezwała wszystkie państwa do traktowania całej Afryki jako strefy bezatomowej [23]. Na konferencji szefów państw afrykańskich w Addis Abebie, 25 maja 1963 roku, ogłoszono, że Afryka jest obszarem wolnym od broni atomowej, na którym nie wolno wytwarzać tej broni ani też dokonywać z nią prób. Było to potwierdzenie rezolucji ONZ w tej kwestii z 1961 roku [24].

5 sierpnia 1963 roku w Moskwie zawarty został układ wielostronny o zakazie prób z bronią nuklearną w atmosferze, prze-

[20] M. Sibert, *Traite de droit international public, le droit de la paix.* Paris 1951. T. I, s. 760—761.
[21] *Völkerrecht.* Dokumente (oprac. P. Morgenstern). Cz. I. Berlin 1980, s. 74—77.
[22] *Dz. U.* 1961 nr 46 poz. 237.
[23] ZD 1961 nr 11 poz. 203.
[24] UN Doc. A/AC 187/29, s. 86.

strzeni kosmicznej i pod wodą (do układu tego nie przystąpiła Francja i ChRL)[25].

27 stycznia 1967 roku podpisano w Londynie, Moskwie i Waszyngtonie wielostronny układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowaniu przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi[26]. Układ ten zakazuje zakładania baz wojskowych, instalacji i fortyfikacji na ciałach niebieskich, dokonywania na nich prób z jakimikolwiek typami broni oraz przeprowadzania manewrów wojskowych. Na podstawie tego układu nie wolno również wprowadzać na orbitę okołoziemską jakichkolwiek obiektów przenoszących broń jądrową lub jakiekolwiek inne rodzaje broni masowego rażenia, ani umieszczać tego rodzaju broni na ciałach niebieskich lub w przestrzeni kosmicznej. W ten sposób przestrzeń kosmiczna została uznana za strefę wolną od broni masowego rażenia.

Nie jest natomiast zabronione przebywanie personelu wojskowego w celach pokojowych, nie zabrania się też korzystania z wszelkiego sprzętu lub urządzeń kosmicznych dla pokojowych badań Księżyca i innych ciał niebieskich.

14 lutego 1967 roku został podpisany układ w Tlatelolco (dzielnica Meksyku) pomiędzy państwami amerykańskimi[27]. Dotyczy on zakazu rozmieszczenia i wypróbowania broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na przyległych wodach.

1 lipca 1968 roku podpisany został w Moskwie, Waszyngtonie i Londynie układ wielostronny o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej[28]. Zawiera on zobowiązanie państw posiadających broń jądrową (ChRL nie przystąpiła do tej konwencji) do nieprzekazywania jej ani sprawowania kontroli nad nią przez inne państwa.

11 lutego 1971 roku w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie podpisano wielostronny układ o zakazie umieszczania na dnie mórz i oceanów oraz w ich pobliżu broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady[29].

[25] *Dz. U.* 1963 nr 52 poz. 288.
[26] *Dz. U.* 1968 nr 14 poz. 82.
[27] United Nations Treaty Series, vol. 634, nr 9068.
[28] *Dz. U.* 1970 nr 8 poz. 60.
[29] *Dz. U.* 1972 nr 44 poz. 275.

Niezależnie od stałych wyłączeń pewnych obszarów i przestrzeni z walki zbrojnej mogą być jeszcze na podstawie konwencji genewskich z 1949 roku o ochronie ofiar wojny ustalane przez strony wojujące tzw. strefy sanitarne wyłączone spod ataków zbrojnych. Koordynaty takich stref sanitarnych podają sobie strony wojujące za pośrednictwem państw opiekuńczych.

Wyłączenia spod ataków zbrojnych szpitali stałych i ruchomych oraz transportu sanitarnego i sprzętu sanitarnego dotyczy I i II konwencja genewska z 1949 roku, natomiast obiektów stanowiących dobra kultury konwencja haska z 1954 roku.

c) Zakazane środki walki

Przy użyciu środków walki zbrojnej obowiązują następujące ograniczenia:

1. Broń ogniowa. Jedynie niektóre rodzaje tej broni i amunicji są zakazane. Mianowicie już w 1868 roku uchwalona została deklaracja petersburska, która wprowadziła zakaz stosowania w wojnie przez wojska lądowe i morskie pocisków wybuchających lub zapalających o wadze poniżej 400 gramów [30]. W uzasadnieniu tej deklaracji powiedziano, że sprzeczne z prawami ludzkości byłoby używanie broni przysparzającej zbędnych cierpień osobom wyeliminowanym z walki lub broni nie dającej szansy na przeżycie.

Na I konferencji pokojowej w Hadze w 1899 roku zakazano używania pocisków rozpłaszczających się lub pokrytych nacięciami, zwanych pociskami „dum-dum" [31]. Zakazy te ustanowiono z uwagi na przysparzanie przez taką broń zbędnych cierpień i okrucieństw sprzecznych ze zwyczajami, ustalonymi między państwami cywilizowanymi. Problematyka broni ogniowej ponownie zaktualizowała się w latach sześćdziesiątych XX wieku z uwagi na wprowadzenie broni o zmniejszonym kalibrze 5,56 mm, mającej dużą szybkość początkową pocisków (ponad 950 m/s), co

[30] *Międzynarodowe prawo wojenne*, *op. cit.*, s. 21—22.

[31] J. Makowski, *Zasady prawa międzynarodowego*. Warszawa 1915, s. 179.

powoduje, że mają one skłonność do koziołkowania i wytwarzają w zetknięciu się z ciałami ludzkimi falę uderzeniową hydrodynamiczną i przez to powodują rozległe rany rwano-szarpane, a nie rany postrzałowe, jak z broni zwykłej. Broń taka jest okrutna i przysparza nadmiernych cierpień. Dodać należy, że podobne właściwości jak pociski o dużej szybkości początkowej mają pociski igłowe, bomby kulkowe i kasetowe, odznaczające się wielkimi prędkościami początkowymi w momentach ich ekspozycji.

W sprawie neoklasycznych typów broni i amunicji podjęte zostały pewne próby ustanowienia zakazów lub ograniczeń. W dniach od 10 do 28 września 1979 roku i od 15 września do 10 października 1980 roku w Genewie obradowały konferencje NZ w sprawie ustanowienia zakazów lub ograniczeń w stosowaniu niektórych rodzajów broni konwencjonalnej, powodujących zbędne z punktu widzenia wojskowego albo nadmierne szkody i cierpienia lub mających niekontrolowane działanie. 10 października 1980 roku na konferencji genewskiej z udziałem 82 państw (w tym Polski) uchwalono konwencję ogólną oraz trzy protokoły stanowiące załączniki do tej konwencji, a mianowicie: I protokół w sprawie zakazu stosowania broni rażącej odłamkami niewykrywalnymi w ciele ludzkim przez promienie rentgenowskie, II protokół w sprawie zakazów lub ograniczeń stosowania min, min-pułapek i innych urządzeń, III protokół w sprawie zakazów lub ograniczeń stosowania broni zapalającej [32].

Państwa-strony konwencji obowiązane są do jednoczesnego zaakceptowania i uznania za wiążące dla nich co najmniej dwóch spośród wymienionych protokołów.

Broni palnej dotyczy I protokół, ustanawiający zakaz używania takich rodzajów broni, których podstawowe działanie polega na rażeniu odłamkami niewykrywalnymi w ciele ludzkim przez promienie rentgenowskie. Takie bowiem odłamki poważnie utrudniają leczenie rannych i chorych. Problem zakazu stosowania tego rodzaju broni stał się szczególnie aktualny, kiedy do produkcji różnych typów amunicji poczęto stosować tworzywa sztuczne, których odłamki nie są widoczne w obrazie rentgenowskim. Za-

[32] *Dz. U.* 1984 nr 23 poz. 104.

kaz sformułowany w I protokole nie obejmuje takiej amunicji, której odłamki są niewykrywalne z tego powodu, że są cząstkami drobnymi, powstałymi i rażącymi jako skutek uboczny amunicji. Z protokołu nie wynika zakaz stosowania amunicji zawierającej w swojej konstrukcji pewne elementy tworzyw sztucznych.

Jeżeli chodzi o miny, to nie ma ogólnego zakazu ich stosowania w walce zbrojnej, są jedynie ograniczenia stosowania ich w wojnie na morzu, co dotyczy wymagania, żeby po pewnym czasie miny ulegały automatycznemu rozbrojeniu lub unieszkodliwieniu.

II protokół dotyczy min lądowych wszelkich typów, w tym także min używanych do minowania podejść i przejść przez przeszkody wodne. Nie zajmuje się on natomiast minami przeciwokrętowymi ani też minami stawianymi przeciw jednostkom pływającym na wodach śródlądowych. W II protokole określony został zakaz używania min przeciwko ludności cywilnej. Nałożony został na strony wojujące obowiązek zapobiegania stratom, jakie wśród ludności cywilnej mogą spowodować miny i pola minowe. Protokół zobowiązuje do prowadzenia ewidencji stawianych pól minowych, min i min-pułapek. Jeżeli pole minowe zostało utworzone z min nie wyposażonych w mechanizmy samorozbrajające lub unieszkodliwiające, należy sporządzać i przechowywać dokumentację o rozmieszczeniu min. Oznacza to istotne ograniczenia w stosowaniu technik, które nie zapewniają dostatecznej precyzji w rozmieszczaniu min. Narzutowe pole minowe tworzone z min bez samolikwidatorów może być wykonywane przy użyciu śmigłowców tylko z niskich wysokości na terenie płaskim. Mogą być też wykorzystywane urządzenia naziemne, które wyrzucają miny na bliskie odległości. Natomiast nie jest dopuszczalne stosowanie min bez samolikwidatorów z samolotów albo przy użyciu artylerii lub rakiet.

Miny-pułapki mogą być ustawiane w obiektach wojskowych lub w bliskim ich sąsiedztwie. Gdyby jednak ich ustawienie miało szkodzić ludności cywilnej, konieczne jest podjęcie odpowiednich metod i środków zabezpieczających. II protokół zabrania stosowania min-pułapek w postaciach i sytuacjach najbardziej podstępnych i nieludzkich, jak nadużywania w tym celu międzynarodo-

BIBLIOTEKA NARODOWA Dział Zbiorów

wych znaków i sygnałów ochrony, przytwierdzania do rannych, chorych i zwłok, umieszczania w miejscach grzebania zmarłych, przytwierdzania do sprzętu medycznego oraz urządzeń i transportu sprzętu sanitarnego, do zabawek dziecięcych, do dziecięcej żywności, odzieży, środków utrzymania zdrowia i higieny, do żywności i napojów, do sprzętu i urządzeń kuchennych (z wyjątkiem znajdujących się w obiektach wojskowych), do przedmiotów kultu religijnego, do pomników historycznych, dzieł sztuki, przedmiotów dziedzictwa kulturalnego narodów, do zwierząt i szczątków zwierzęcych.

Z chwilą zakończenia działań wojennych powinny być podjęte skuteczne kroki zmierzające do ochrony ludności cywilnej przed działaniem min, a także prace w celu ich usunięcia. Zaleca się zawieranie w tej sprawie porozumień. Należy dokonać wymiany informacji o polach minowych i rozmieszczonych minach, gdy terytorium żadnej ze stron konfliktu nie jest okupowane. Jeśli do rejonów, w których toczyły się walki, mają być wprowadzone wojska pokojowe ONZ lub misje specjalne ONZ, to na żądanie dowódcy takich wojsk lub szefa pola minowe i miny powinny być usunięte, jeżeli to jest możliwe. Ponadto należy dowódcy takich wojsk, szefowi misji przekazać informację o polach minowych oraz rozmieszczonych minach i minach-pułapkach. W akcji usuwania lub unieszkodliwienia rozmieszczonych min mogą współdziałać organizacje międzynarodowe lub państwa trzecie.

W odniesieniu do broni zapalającej należy stwierdzić, że najbardziej znanym środkiem zapalającym jest napalm, który nie powinien być stosowany wobec ludzi. Nie ma natomiast zakazu stosowania broni zapalającej w odniesieniu do stałych obiektów wojskowych, fortyfikacji i czołgów. Zakaz tego rodzaju ukształtował się zwyczajowo oraz był sformułowany w traktacie pokojowym z Austrią z 1919 roku [33], a także potwierdzony w rezolucji z 23 lipca 1932 roku, uchwalonej na Konferencji Rozbrojeniowej Ligi Narodów [34]. W 1972 roku opracowany został raport sekretarza generalnego ONZ o napalmie i innych rodzajach broni zapa-

[33] *Dz. U.* 1925 nr 17 poz. 114.

[34] *Broń CB* (oprac. zbiorowe pod red. naukową Z. Żółtowskiego i T. Leśki). Warszawa 1971, s. 307.

lającej oraz wszelkich aspektach ewentualnego użycia tej broni [35]. Na podstawie tego raportu prowadzone były w 1974 roku w Lucernie i w 1976 roku w Lugano wstępne rokowania mające stanowić podstawę do ustanowienia zakazu stosowania napalmu oraz ustanowienia znacznego ograniczenia jego użycia i innych środków zapalających.

We wspomnianym III protokole do konwencji z 1980 roku zawarto kompromisowe sformułowanie, polegające na wzięciu pod ochronę tylko ludności cywilnej, a nie walczących wojsk, a także na wyłączeniu ograniczeń takich rodzajów broni, których właściwości rażenia płomieniem i ciepłem występują jako działanie uboczne, jak np. broń przeciwpancerna, amunicja rażąca odłamkami itp. Zabrania się szczególnie rażenia ludności cywilnej bronią zapalającą. Zakaz ten jest właściwie uściśleniem obowiązujących zasad. Ponadto zabrania się stosowania rodzajów broni zapalającej przenoszonych drogą powietrzną przeciwko celom wojskowym znajdującym się pośród skupisk osób cywilnych; użycie innych niż przenoszone drogą powietrzną środków zapalających przeciw celom wojskowym, znajdujących się w skupiskach ludności cywilnej, jest dopuszczalne wtedy, gdy zostaną podjęte środki ostrożności, które wykluczają albo przynajmniej ograniczają do minimum straty wśród ludności cywilnej i szkody w obiektach cywilnych. Zakazano (na wniosek delegacji radzieckiej) stosowania broni zapalającej na lasy i inne formy pokrycia roślinnego (należą do tego także pola roślin uprawnych), jeśli takie lasy lub pokrycia roślinne nie służą do maskowania wojsk lub innych celów wojskowych albo same nie stanowią celów wojskowych.

2. Broń chemiczna i bakteriologiczna (biologiczna). Zakaz używania broni zatrutej ukształtował się na podstawie zwyczaju międzynarodowego.

Zwyczaj ten potwierdzony został w deklaracji na I konferencji pokojowej w Hadze w 1899 roku [36] i w art. 23 regulaminu praw i zwyczajów wojny lądowej, stanowiącego załącznik do IV konwencji haskiej z 1907 roku [37]. Zakaz używania gazów duszących,

[35] *Napalm and Other Incendiary Weapons and All Aspects of Their Possible* Use, UN Doc. A/8803/Rev. 1.

[36] I. N. Arcibasow, *Mieżdunarodnoje prawo*. Moskwa 1975, s. 90.

[37] *Dz. U.* 1927 nr 21 poz. 161.

trujących i substancji podobnych oraz broni bakteriologicznej znalazł się w protokole genewskim z 17 czerwca 1925 roku [38]. W protokole tym potwierdzono istniejący zwyczaj międzynarodowy, zakazujący użycia niektórych rodzajów broni chemicznej i rozciągnięto tenże zakaz na środki wojny bakteriologicznej.

Zakaz użycia broni chemicznej naruszyły w latach 1935—1936 w Etiopii Włochy, a w 1939 roku nad Chałchyn-goł — Japonia; w 1952 roku przez Stany Zjednoczone w Korei użyta była broń bakteriologiczna, a w latach sześćdziesiątych XX wieku w Wietnamie — broń chemiczna. Próby obejścia zakazu użycia chemicznych środków trujących lub podobnych stanowiło stosowanie przez Stany Zjednoczone w Wietnamie środków obezwładniających typu LSD_{50} i LSD_{25}.

Istotny postęp stanowiła konwencja z 10 kwietnia 1972 roku o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu [39]. W konwencji tej wprowadzono nakaz całkowitego wyeliminowania z arsenałów wojennych i zniszczenia broni bakteriologicznej i toksyn (trucizn).

Dodać należy, że w pracach Komitetu Rozbrojeniowego w Genewie znajduje się na porządku dziennym analogiczny projekt konwencji o wyeliminowaniu z arsenałów wojennych broni chemicznej.

3. Broń nuklearna i rakietowa. Nie ma zakazów użycia tych rodzajów broni, a jedynie są ograniczenia wynikające z zakazu nieproliferacji (nieudostępniania innym) broni nuklearnej, natomiast w odniesieniu do broni rakietowej wprowadzono w umowach SALT-I (1972 i 1974 r.) i SALT-II (1979 r.) między ZSRR i USA ograniczenia, obejmujące niektóre rodzaje strategicznej broni ofensywnej i defensywnej, a w tym głównie broni rakietowej i przeciwrakietowej, z tym że USA odstąpiły od ratyfikacji układu SALT-II [40].

W 1982 roku L. Breżniew w posłaniu do II Nadzwyczajnej

[38] *Dz. U.* 1929 nr 28 poz. 278.
[39] *Dz. U. 1976* nr 1 poz. 1.
[40] *ZD* 1972, nr 5, s. 939—957; *ZD* 1973 nr 6, s. 802—811; *ZD* 1974 nr 7, s. 789—802; „Trybuna Ludu" 1979, 20 czerwca, s. 3—4.

Sesji Rozbrojeniowej ONZ złożył oświadczenie, że ZSRR jednostronnie wyrzeka się użycia jako pierwszy broni jądrowej [41].

4. **Nowe rodzaje broni.** W artykule 36 I protokołu dodatkowego stwierdza się, że przy prowadzeniu badań, prac rozwojowych, nabywaniu lub wprowadzaniu nowej broni, nowego środka lub metody prowadzenia wojny należy ustalać, czy ich zastosowanie nie byłoby w pewnych lub we wszelkich okolicznościach zakazane przez jakikolwiek przepis międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych. Natomiast najogólniej sformułowany obowiązek w tej mierze zawiera art. 35 ust. 2 I protokołu dodatkowego ustanawiający zakaz stosowania broni, pocisków i materiałów, a także metod prowadzenia wojny, które mogą powodować zbędne cierpienia. Do kategorii zakazanych rodzajów broni będą należały również wszelkie środki prowadzenia wojny, które charakteryzują się niekontrolowanymi skutkami ich działania i oddziaływania na środowisko naturalne (art. 35 ust. 3 I protokołu dodatkowego).

Do nowych rodzajów broni można zaliczyć np. broń laserową i wszelkie materiały promieniotwórcze, rażące promieniowaniem jonizującym. Te rodzaje broni nie dają człowiekowi żadnych szans na przeżycie, wobec czego pozostają w sprzeczności z intencjami deklaracji petersburskiej z 1868 roku.

d) Zakazane metody walki

Podstawowe zakazy określające niedozwolone metody prowadzenia walki są następujące:

1. Zakaz prowadzenia wojny totalnej. Wynika on z treści postanowień IV konwencji genewskiej z 1949 roku o ochronie osób cywilnych podczas wojny, a także z art. 51 protokołu dodatkowego z 1977 roku do konwencji genewskich, zabraniających atakowania ludności cywilnej i prowadzenia ataków bez rozróżnienia; natomiast zakaz wywoływania rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym wynika z art. 35 cytowa-

[41] „Prawda" 1982, 16 czerwca, s. 1.

nego protokołu i postanowień konwencji z 1977 roku o zakazie wykorzystywania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach wojskowych lub innych wrogich celach [42].

2. Zakaz zabijania, ranienia lub stosowania okrucieństw wobec osób wyłączonych z walki. Zakaz ten określają jako ciężkie naruszenie wszystkie cztery konwencje genewskie z 1949 roku o ochronie ofiar wojny, a w I protokole dodatkowym z 1977 roku czyny takie uznano za stanowiące zbrodnie wojenne.

3. Zakaz atakowania parlamentarza. Zakaz ten przewidziany jest w art. 32 regulaminu haskiego z 1907 roku o prawach i zwyczajach wojny lądowej.

4. Zakaz niedarowania życia. Zakaz ten oznacza, że zabronione jest wydawanie rozkazu, by nikogo nie zostawić przy życiu, grożenie tym przeciwnikowi lub prowadzenie działań zbrojnych w taki sposób (art. 23 lit. a regulaminu haskiego z 1907 roku i art. 40 I protokołu dodatkowego z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku).

5. Zakaz wiarołomstwa. Zabronione jest zabijanie, ranienie lub pojmanie przeciwnika w sposób wiarołomny. Wiarołomne są takie działania, które odwołują się do dobrej wiary przeciwnika dla wprowadzenia go w błąd, aby uważał on, że obejmuje go ochrona z mocy przepisów prawa międzynarodowego, albo że on sam ma obowiązek udzielić takiej ochrony. Należy tu udawanie zamiaru prowadzenia rokowań pod osłoną flagi, udawanie poddania się, udawanie rannego, chorego, niekombatanta lub osoby cywilnej, udawanie posiadania innego statusu przez nadużycie znaków, odznak lub mundurów ONZ lub państw neutralnych (art. 37 I protokołu dodatkowego z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku o ochronie ofiar wojny).

6. Zakaz atakowania i bombardowania miejscowości otwartych. Zakaz ten obejmuje wszelkie osiedla nie bronione oraz obiekty, urządzenia publiczne lub instytucje, których działalność ma charakter służący zaopatrzeniu ludności, a nie ma charakteru militarnego. Pewne odmienności w tej mierze występują w wojnie

[42] *Dz. U.* 1978 nr 31 poz. 132.

na morzu, gdyż dodatkowo jeszcze zabrania się bombardowania z okrętów miejscowości przybrzeżnych w celu zmuszenia do płacenia nałożonej kontrybucji, lecz z drugiej strony dozwolone są bombardowania morskie skierowane na zakłady prowadzące działalność na rzecz marynarki lub armii nieprzyjaciela, a także bombardowania miasta, którego władze miejscowe odmawiają dostarczenia na okręt żywności, paliwa lub słodkiej wody (art. 1—4 IX konwencji haskiej z 1907 roku).

7. Zakaz nadużywania flag i oznakowań. Zakaz ten dotyczy białej flagi stanowiącej znak wstrzymania walki, chęci rokowań lub poddania się, wobec czego w żadnym wypadku nie wolno jej użyć w innym celu, zwłaszcza do podstępnego zaatakowania. Nie wolno również nadużywać znaków ochronnych Czerwonego Krzyża i jego odpowiedników. Zabronione jest nadużywanie flag i oznakowań ONZ, jak również znaku dóbr kulturalnych. Co więcej, zabronione jest używanie w czasie konfliktu zbrojnego sztandarów lub flag, symboli, odznak lub mundurów wojskowych państw neutralnych, a podczas ataków także oznakowań przeciwnej strony wojującej. Wyjątek od tej zasady przewidziany jest w wojnie na morzu, ponieważ okręt może użyć obcej bandery w czasie przegrupowań lub przepływu dla zmylenia przeciwnika, lecz w czasie ataku już powinien walczyć pod własną banderą.

8. Zakaz rabunku, rozmyślnego niszczenia mienia i ciężkich zamachów na nietykalność ludzką. Zakazy te ustanowione zostały w art. 28, 46 i 47 regulaminu haskiego z 1907 roku o prawach i zwyczajach wojny lądowej. Zakaz zaboru i niszczenia mienia nie obowiązuje, jeżeli uzasadnia to konieczność wojenna. Poza tym zupełnie odmiennie unormowane jest to zagadnienie w wojnie na morzu, tam bowiem znane jest prawo zdobyczy morskiej, oznaczające zawładnięcie i dysponowanie zdobytymi jednostkami pływającymi nieprzyjaciela, a nawet statkami państw neutralnych, które przewożą kontrabandę (ładunki dla nieprzyjaciela). Prawo zdobyczy morskiej oznacza możliwość zaboru i konfiskaty statku i mienia bez odszkodowania.

9. Zakaz bombardowań terrorystycznych. Zakaz ten oznacza, że nie wolno bombardować obiektów nie mających charakteru

wojskowego, skupisk ludności cywilnej lub dóbr o charakterze cywilnym w celu zastraszenia tej ludności.

10. Zakaz atakowania rozbitków morskich i powietrznych. Zakaz ten oznacza, że nie wolno prowadzić walki przeciwko osobom, które ratują się z rozbitego okrętu lub opuszczają ze spadochronem statek powietrzny. Dotyczy to również sytuacji, gdy załoga po wylądowaniu przymusowym nie usiłuje zniszczyć swojego statku i nie podejmuje walki na ziemi. Nie dotyczy to oddziałów powietrznodesantowych.

11. Zakaz używania statków powietrznych i okrętów podwodnych bez oznakowania.

12. Zakaz osłaniania pozycji wojskowych osobami wyłączonymi z walki. Zakaz ten dotyczy osłaniania pozycji wszelkimi osobami wyłączonymi z walki, jak: ranni, chorzy, jeńcy, osoby cywilne.

13. Zakaz atakowania obiektów specjalnych. Dotyczy on obiektów sanitarnych, dóbr kultury oraz budowli i urządzeń zawierających niebezpieczne siły, jak: zapory, groble, elektrownie jądrowe, a także obiektów obrony cywilnej.

14. Zakaz głodzenia ludności cywilnej.

15. Zakaz zmuszania obywateli państwa nieprzyjacielskiego do walki przeciwko ich ojczyźnie.

16. Zakaz przekraczania samoobrony, konieczności wojennej lub represaliów.

17. Zakazane treści walki psychologicznej. Nie ma zakazu stosowania psychologicznego oddziaływania na nieprzyjaciela z wyjątkiem następujących treści, które nie mogą być rozpowszechnione: a) nawoływanie do wszczęcia i prowadzenia wojny agresywnej, b) nawoływanie lub podżeganie do popełnienia ludobójstwa, c) nawoływanie do popełnienia zbrodni wojennej, d) propaganda zachęcająca ludność obszarów zajętych lub okupowanych do ochotniczego wstępowania do armii nieprzyjacielskiej, e) rozpowszechnianie fałszywych wieści o rzekomych okrucieństwach popełnionych przez nieprzyjaciela, f) nawoływanie do nieprzestrzegania norm i zwyczajów międzynarodowych w konfliktach zbrojnych.

Zakaz propagowania wojny agresywnej wypływa z treści pak-

tu pokoju (Brianda-Kellogga) z 1928 roku [43], eliminującego poza ramy legalnych środków polityki wojnę agresywną. Wyraźny zakaz w tej mierze sformułowano również w 1936 roku [44], w konwencji o pokojowym wykorzystaniu radiofonii, w której zobowiązano się do upewnienia, że transmisje nie stanowią zachęty do wojny lub czynów mogących doprowadzić do wojny. W 1947 roku na forum ONZ uchwalono rezolucję, w której potępione zostały wszystkie formy propagandy, mającej na celu spowodowanie zagrożenia dla pokoju lub doprowadzenie do aktu agresji. Wreszcie w art. 20 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 roku stanowi się, że wszelka propaganda wojenna jest zakazana przez prawo [45].

Zakaz propagandy ludobójstwa sprecyzowany został w konwencji z 9 grudnia 1948 roku o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa.[46]

Zakaz propagandy popełnienia zbrodni wojennych wynika z treści konwencji genewskich z 1949 roku o ochronie ofiar wojny i I protokołu dodatkowego z 1977 roku do tych konwencji. W tych aktach prawnych określono bowiem „ciężkie naruszenia" jako stanowiące zbrodnie wojenne, natomiast podżeganie do zbrodni jest karalne w wielu państwach na zasadach ogólnych prawa karnego.

Zakaz nawoływania ludności na zajętych terenach nieprzyjacielskich, żeby wstępowała ochotniczo do obcego jej wojska, ustanowiony jest w art. 51 IV konwencji genewskiej z 1949 roku.

Zakaz rozpowszechniania fałszywych wieści o rzekomych okrucieństwach popełnianych przez nieprzyjaciela wynika z tego, że takie fałszywe wiadomości mogą prowadzić do działań odwetowych; nie będąc odwetem na bezprawie same stają się działaniami bezprawnymi.

Zakaz propagandy zachęcającej do nieprzestrzegania norm i zwyczajów międzynarodowych wynika z tego, że podstawą funkcjonowania prawa międzynarodowego jest przestrzeganie umów.

[43] *Dz. U.* 1929 nr 63 poz. 489.
[44] G. B. Krauze, *Der Rundfunjfriedenakt von 1936.* W: „Jahrbuch für Internationales Recht" 1960 nr 9.
[45] *Dz. U.* 1977 nr 38 poz. 168.
[46] *Dz. U.* 1952 nr 2 poz. 9.

W art. 2 konwencji genewskich z 1949 roku przewidziano, że konwencje te powinny być stosowane nawet wobec państwa nie będącego stroną konwencji, jeżeli tylko przyjmuje ono i stosuje ich postanowienia.

e) Wyjątki w sposobach prowadzenia walki zbrojnej

Od wyżej wymienionych najistotniejszych zakazów mogą być wyjątki, wyłączające bezprawność i odpowiedzialność. Są nimi: samoobrona, konieczność wojenna i represalia.

Samoobrona występuje w skali państwa i wówczas jest akcją przeciwstawienia się przez państwo lub kilka państw aktowi agresji, przy czym państwo, które przyłączy się do działań wojennych po stronie państwa napadniętego, realizuje samoobronę zbiorową.

Samoobrona indywidualna zachodzi w działaniach niekombatantów, gdy używają broni w obronie własnej.

Sprawa poszerzonej samoobrony indywidualnej wyłoniła się na gruncie uprawnień ustalonych dla żołnierzy Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ na podstawie rezolucji nr 341 Rady Bezpieczeństwa z 27 października 1973 roku.[47] W dokumentach związanych z powołaniem tych sił zbrojnych ustanowiono, że żołnierze ci będą w czasie służby posiadać jedynie broń osobistą i nie będą stosować siły, z wyjątkiem przypadków samoobrony, obejmującej aktywne działania, polegające na przeciwstawieniu się działaniom, uniemożliwiającym wykonywanie obowiązków i zadań nałożonych na członków Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ przez Radę Bezpieczeństwa. Innymi słowy, poszerzona samoobrona indywidualna zbliżona jest do działania w ostatecznej potrzebie.

Konieczność wojenna jest określeniem występującym w normach międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych. Uzasadnia ona odstępstwa od niektórych reguł walki, głównie ochrony mienia w toku działań zbrojnych.[48]

[47] UN Doc. S/RES 341/1973.
[48] A. Górbiel, *Konieczność wojskowa w prawie międzynarodowym*. Kraków 1970.

W definiowaniu pojęcia konieczności wojennej wyróżnia się trzy elementy, które muszą zaistnieć łącznie: a) rzeczywista i bezpośrednia konieczność, niezbędność, b) proporcjonalność w doborze środków walki i c) nienaruszenie norm i zwyczajów prawa międzynarodowego.

Zaznaczyć jednak należy, że z pojęciem konieczności wojennej łączy się rozciąganie jej zasięgu aż do usprawiedliwienia naruszeń reguł walki zbrojnej; czyniono to głównie w literaturze niemieckiej XIX i XX wieku, wskazując, jakoby konieczność wojenna była uzasadniona następującymi przesłankami: a) zapewnieniem powodzenia w walce; b) potrzebą ochrony własnego potencjału wojennego i c) krytycznym położeniem własnych wojsk. W ten sposób właśnie próbowali usprawiedliwiać naruszenie prawa wojennego hitlerowscy zbrodniarze. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze odrzucił tego rodzaju argumentację jako bezzasadną. W uzasadnieniu wyroku Trybunał Wojskowy podał, że powoływanie się na *powodzenie w walce* jako motyw usprawiedliwiający dawałoby stronie wojującej prawo czynienia wszystkiego, co dogodne jest dla niej w walce i prowadziłoby do likwidacji normy humanitaryzmu, słuszności i wszelkiego prawa, i tym samym byłoby sprzeczne z zasadami uznawanymi przez narody cywilizowane. Wskazano też, że agresor nie może powoływać się na samoobronę, gdyż fakt agresji pozbawia go prawa powoływania się na realizowanie samoobrony. W odniesieniu do trzeciej przesłanki stwierdzono, że *krytyczna sytuacja wojsk* stanowi daleko posuniętą dowolność oceny, mogącą prowadzić do całkowitego zlikwidowania praw i zwyczajów wojennych, dlatego też argument ten nie może być przyjęty.

Konkretne określenia możliwości występowania konieczności wojennej przewidują następujące unormowania: 1) art. 23 lit. g regulaminu haskiego z 1907 roku w odniesieniu do niszczenia lub zagarniania własności nieprzyjaciela; 2) art. 54 cytowanego regulaminu w odniesieniu do niszczenia lub demontowania kabli podwodnych, łączących zajęte terytorium z krajem neutralnym; 3) art. 53 IV konwencji genewskiej z 1949 roku w odniesieniu do niszczenia na terenach okupowanych mienia prywatnego, pań-

stwowego lub społecznego; 4) art. 4 ust. 2 i art. 11 ust. 2 konwencji haskiej z 1954 roku w odniesieniu do niszczenia, uszkodzeń lub nietykalności dóbr kultury; 5) art. 54 ust. 5 w I protokole dodatkowym z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku w odniesieniu do dóbr niezbędnych dla przetrwania ludności cywilnej.

> Represalia są to działania odwetowe mające na celu zmuszenie nieprzyjaciela do zaniechania popełnionego bezprawia przez zastosowanie wobec niego środków, które w razie nieposiadania charakteru odwetowego same byłyby także niezgodne z prawem.[49]

Zastosowanie działań odwetowych (represaliów) powinno być poprzedzone wezwaniem strony przeciwnej do zaprzestania naruszania prawa wojennego i ostrzeżeniem, że w przeciwnym wypadku zastosowane zostaną represalia. W stosowaniu ich wymagane jest zachowanie proporcji w stosunku do natężenia bezprawnej akcji nieprzyjaciela, choć nie muszą to być identyczne środki i metody walki; powinny ustać one z chwilą zaprzestania naruszeń przez nieprzyjaciela. Nie wolno stosować represaliów wobec rannych, chorych, rozbitków, jeńców, ludności cywilnej, obiektów sanitarnych, dóbr kultury, środowiska naturalnego i mienia osób cywilnych. Dopuszczalność represaliów w międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych tłumaczy się brakiem zorganizowanych sankcji zbrojnych, mogących zmuszać stronę naruszającą zasady tego prawa do jego przestrzegania w toku walki zbrojnej. Zabronione jest stosowanie kontrrepresaliów.

f) Szczególne reguły walki zbrojnej na morzu

Podczas II konferencji pokojowej w Hadze w 1907 roku podpisana została VII konwencja o przerabianiu statków handlowych na okręty wojenne.[50]

Zgodnie z postanowieniami tej konwencji do stale uformowanych morskich sił zbrojnych można włączyć w czasie wojny

[49] R. Bierzanek, *Represalia wojenne jako środek zapewniający przestrzeganie prawa międzynarodowego*. Poznań 1978, s. 71—81.
[50] *Dz. U.* 1935 nr 28 poz. 211.

statki handlowe, które — aby mogły być uznawane za okręty wojenne — powinny spełniać następujące warunki występujące łącznie:

1) statek powinien być poddany pod bezpośrednią władzę i kontrolę oraz odpowiedzialność państwa, którego banderę narodową wywiesza;
2) powinien on być zaopatrzony w zewnętrzne znaki rozpoznawcze okrętów wojennych państwa, któremu służy;
3) dowódca powinien być na służbie państwowej i mieć pełnomocnictwo odpowiednich władz, a nazwisko jego powinno figurować w spisie oficerów marynarki wojennej;
4) załoga powinna podlegać przepisom dyscypliny wojskowej;
5) statek handlowy przerobiony na okręt wojenny powinien przestrzegać w czasie swych działań praw i zwyczajów wojennych;
6) statek handlowy przekształcony na okręt wojenny powinien być przez stronę wojującą umieszczony w spisie okrętów swojej marynarki wojennej.

Powyższe warunki przekształcania statków handlowych na okręty wojenne dotyczą nie tylko własnych statków handlowych, lecz także zagarniętych jednostek floty nieprzyjacielskiej, zakupionych oraz skonfiskowanych zgodnie z prawem międzynarodowym statków handlowych państw neutralnych. W żadnym wypadku nie wolno w czasie wojny zmieniać statków szpitalnych na okręty bojowe lub innego przeznaczenia.

Niezależnie od przekształceń statków handlowych na okręty wojenne znana była praktyka uzbrajania statków handlowych dla własnej obrony, co dawniej uzasadnione było koniecznością przeciwstawienia się napadom pirackim i korsarskim. Dlatego samo posiadanie uzbrojenia wyłącznie obronnego przez statek handlowy wcale jeszcze nie przekształca statku handlowego w okręt wojenny.

W działaniach zbrojnych na morzu dozwolone jest stosowanie podstępów wojennych (forteli), byleby nie miały charakteru zdradzieckiego, jak np. nadużycie znaku ochrony sanitarnej lub flagi do zdradzieckiego zaatakowania. Dopuszczalne jest jednak użycie obcej bandery dla zmylenia nieprzyjaciela, lecz z chwilą przystąpienia do ataku na nieprzyjaciela musi być zdjęta obca

bandera i wywieszona własna. Dopuszczalne też jest maskowanie, pozoracja i inne różne sposoby wprowadzania w błąd nieprzyjaciela.

Zgodnie z postanowieniami deklaracji londyńskiej z 26 lutego 1909 roku [51], dotyczącej prawa wojny morskiej, blokada wojenna powinna ograniczać się do portów i wybrzeży nieprzyjacielskich lub zajętych przez nieprzyjaciela, przy czym dla jej obowiązywania musi być wykonywana przez siłę zbrojną wystarczającą, aby rzeczywiście zabronić dostępu do wybrzeża nieprzyjacielskiego. Dowódca sił blokujących może zezwolić okrętom wojennym na wejście do blokowanego portu, a następnie wyjście z niego. Odnosi się to zwłaszcza do okrętów państw neutralnych.

Podjęcie decyzji o zastosowaniu blokady morskiej podczas wojny należy do państwa wojującego albo władz morskich działających w jego imieniu. Oznajmienie blokady następuje w formie deklaracji, którą należy podać do wiadomości publicznej oraz do wiadomości państw neutralnych, żeby stała się wobec nich obowiązująca.

Deklaracja blokady morskiej powinna zawierać: a) datę rozpoczęcia blokady, b) geograficzne granice blokowanego wybrzeża; c) termin do wyjścia, jaki wyznacza się okrętom neutralnym.

Naruszenie blokady może być zawinione, gdy dokonane zostało po otrzymaniu notyfikacji o blokadzie, co powinno być wpisane do księgi okrętowej, i wtedy może stanowić podstawę zajęcia okrętu i skonfiskowania go wraz z ładunkiem. Statek, który z naruszeniem blokady wyszedł z portu blokowanego, może być ścigany i zajęty przez okręt należący do siły zbrojnej blokującej; to samo dotyczy statku wchodzącego do portu blokowanego. Naruszenie blokady może być niezawinione, gdy statek kierował się do portu nie blokowanego, a blokada nastąpiła później, albo w chwili załadowania towaru właściciel nie znał i nie mógł znać zamiaru naruszenia blokady morskiej.

Blokada morska ustaje z chwilą: a) zakończenia wojny, b) gdy blokowane wybrzeże znajdzie się we władzy strony blokującej, c) gdy strona blokująca odstąpi od kontynuowania blokady

[51] *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna... op. cit.* T. I, s. 296—307.

i d) gdy blokada przestanie być efektywna lub zostanie przełamana przez stronę blokowaną i ponownie nie zostanie ustanowiona przez ogłoszenie, notyfikowanie i realizację.

Nie może być „blokady pokojowej", czyli w stosunku do państwa nie pozostającego stroną nieprzyjacielską, blokada bowiem bez stanu wojny jest samoistnie jedną z form agresji.

Pojęcie kontrabandy wojennej oznacza przewożenie na statkach bandery państw neutralnych do państw wojujących towarów, które są używane na wojnie lub służą do użytku wojennego. Wyróżnia się dwie podstawowe kategorie kontrabandy wojennej: a) kontrabandę bezwzględną i b) kontrabandę warunkową, czyli względną.

Kontrabandę bezwzględną stanowią towary i przedmioty użytku wojskowego, jak: broń, amunicja, środki transportu, umundurowanie, ekwipunek żołnierski, sprzęt wojskowy oraz przyrządy i narzędzia służące do użytku wojskowego lub produkcji na rzecz wojska.

Kontrabanda względna obejmuje surowce, żywność, odzież, złoto i inne towary wartościowe, środki transportu morskiego, kolejowego i lotniczego, sprzęt łączności oraz półfabrykaty, produkty i paliwa, służące do celów wojskowych. Strona wojująca może w drodze notyfikacji dodatkowo określić, jakie przedmioty i materiały mogą być zaliczone do kontrabandy względnej.

Nie są natomiast zaliczane do kontrabandy wojennej surowce o charakterze handlowym oraz w żadnym wypadku przedmioty służące do pielęgnowania rannych i chorych, a także rzeczy przeznaczone do użytku statku, jego załogi i pasażerów.

Okręty stron wojujących mają prawo wizytowania statków nieprzyjacielskich lub neutralnych nawet na pełnym morzu, otwartym dla wszelkiej żeglugi. Wizytacja morska oznacza możliwość: a) zatrzymania statku przez okręt strony wojującej, b) sprawdzenie papierów pokładowych na zatrzymanym statku i c) zrewidowanie statku.

W razie odmowy przez statek handlowy zatrzymania i poddania się wizytacji morskiej okręt wojenny może ten statek zaatakować i zatopić go. Natomiast w przypadku stwierdzenia podczas wizytacji, że statek przewozi kontrabandę wojenną, następuje

akt zajęcia, statek staje się łupem i doprowadzany jest do portu państwa przynależności okrętu wojennego lub państwa sprzymierzonego, gdzie trybunał łupów orzeka ostatecznie konfiskatę statku i towarów stanowiących kontrabandę.

Nie podlegają zajęciu i łupowi statki kartelowe ani okręty kartelowe, czyli takie, które używane są do prowadzenia rokowań lub przewożenia jeńców objętych wymianą. Nie podlegają również zajęciu wszelkiego rodzaju okręty, statki i łodzie sanitarne, jak też szpitalne lub przewożące materiały sanitarne, a także świadczące usługi filantropijne. Zakazane jest zajęcie statków służących jedynie rybołówstwu. Wreszcie nie wolno dokonywać zajęcia na wodach terytorialnych należących do państw neutralnych oraz na wodach zneutralizowanych na mocy traktatów.

Pojęcie angarii oznacza objęcie w posiadanie, eksploatowanie lub zniszczenie statków państw neutralnych, gdy statki te znajdują się w portach strony wojującej i gdy wymaga tego rzeczywista konieczność wojenna, przy czym wszystko to następuje z odszkodowaniem, podczas gdy zajęcie łupu morskiego następuje w trybie konfiskaty bez odszkodowania.

Odmienne od angarii jest czasowe zatrzymanie w porcie państwa wojującego statków państw neutralnych w celu uniemożliwienia rozpowszechnienia informacji o przygotowywanych działaniach militarnych.

Azyl morski oznacza uprawnienie państwa neutralnego do udzielenia na czasowy pobyt w swoich portach zezwolenia okrętom stron wojujących. Pobyt taki może trwać do 24 godzin, lecz może być przedłużony z powodu uszkodzenia okrętu lub ze względu na stan morza. Liczba okrętów wojennych jednej strony wojującej, które mogą przebywać w portach lub na redach państwa neutralnego, może wynosić trzy jednostki.

Natomiast gdy okręty obu stron wojujących znajdują się jednocześnie w tym samym porcie, powinny one być wypuszczone z portu w takiej kolejności, w jakiej weszły, przy czym od wyjścia okrętu jednej strony wojującej powinny upłynąć przynajmniej 24 godziny do wyjścia z portu okrętu drugiej strony wojującej. Ponadto okręt wojenny nie może opuścić portu neutral-

nego wcześniej niż po 24 godzinach od wyjścia statku handlowego pod banderą przeciwnej strony wojującej.

Okręty lub statki stron wojujących mogą wchodzić do portów neutralnych w celu usunięcia awarii, pobrania paliwa lub niezbędnego zaopatrzenia w żywność, albo gdy są niezdolne płynąć lub jest zła pogoda. Uzupełnienie zaopatrzenia nie może w żadnym wypadku spowodować powiększenia zapasów uzbrojenia lub stanu liczebnego załogi dla spotęgowania siły zbrojnej, ale jedynie umożliwić dojście do swojego najbliższego portu. Powtórne uzupełnienie paliwa przez dany okręt wojenny w porcie danego państwa neutralnego nie może nastąpić przed upływem trzech miesięcy.

Ograniczenia dotyczące pobytu okrętu w portach państw neutralnych nie odnoszą się do okrętów i statków szpitalnych lub transportu sanitarnego, mogą one zależnie od potrzeby korzystać z pobytu i usług portów neutralnych, a nawet gdy wpadną w ręce strony przeciwnej, mają prawo opuszczenia tego portu, który został zajęty.

Ratowanie rozbitków morskich jest jednym z podstawowych obowiązków żeglugi morskiej, który nie ustaje również w toku wojny morskiej. Każdy okręt, statek lub łódź są obowiązane przyjąć na swój pokład rozbitków morskich, a po każdej bitwie morskiej powinny być podjęte odpowiednie kroki mające na celu wyszukanie i zebranie rozbitków, rannych i chorych i zapewnienie im niezbędnej opieki.

Każdy okręt wojenny może żądać wydania mu rannych, chorych i rozbitków znajdujących się na pokładzie statków szpitalnych, jachtów i łodzi, bez względu na przynależność państwową, jeżeli może zapewnić tym osobom dostateczną opiekę lekarską. Strony wojujące mogą odwołać się do miłosierdzia kapitanów neutralnych statków handlowych, jachtów lub łodzi, prosząc o przyjęcie na pokład i leczenie rannych, chorych lub rozbitków. Statki, które odpowiedziały na taki apel lub samorzutnie przyszły z pomocą, korzystają ze specjalnej ochrony i ułatwień w swej akcji niesienia pomocy. W żadnym przypadku nie mogą one być zajęte z powodu przewożenia rannych, chorych lub rozbitków którejkolwiek ze stron wojujących.

Zgodnie z treścią protokołu londyńskiego z 6 listopada 1936 roku [52] dotyczącego przepisów akcji wojennej łodzi podwodnych, ustalonych w części IV traktatu londyńskiego z 22 kwietnia 1930 roku, w odniesieniu do okrętów podwodnych mają zastosowanie unormowania międzynarodowe dotyczące okrętów nawodnych, z takim wyjaśnieniem szczegółowym, że okręt podwodny w przypadkach stosowania rewizji (wizyty) morskiej wobec statków neutralnych nie może zatopić statku handlowego lub uczynić go niezdolnym do dalszej żeglugi, nie zapewniwszy uprzednio bezpieczeństwa pasażerów, załogi i dokumentów; takiego bezpieczeństwa nie daje okręt podwodny, lecz jedynie bliskość lądu lub obecność statku nawodnego, który mógłby ludzi i dokumenty zabrać na pokład.

Uzupełnienie do tych postanowień sformułowano w układzie o walce z piractwem podpisanym w Nyon 14 września 1937 roku [53], w którym wprowadzono możliwość podejmowania środków zbiorowych przeciwko aktom piractwa ze strony okrętów podwodnych na Morzu Śródziemnym. 17 września 1937 roku [54] w Genewie podpisany został protokół dodatkowy układu w Nyon, na mocy którego uzgodniono niektóre środki zbiorowe wymierzone przeciwko aktom piractwa również w odniesieniu do okrętów nawodnych i samolotów.

g) Szczególne reguły walki zbrojnej w powietrzu

Wszelkiego rodzaju statki latające powinny mieć na zewnątrz trwale umieszczone znaki rozpoznawcze swojej przynależności państwowej.

Cywilne statki powietrzne mogą być przekształcone na wojskowe statki powietrzne na zasadach analogicznych do mających zastosowanie w kwestii przekształceń morskich statków handlowych na okręty wojenne, czyli spełniać następujące warunki:

[52] *Dz. U.* 1937 nr 55 poz. 425.
[53] *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna...* *op. cit.*, T. I, s. 456—459.
[54] *Tamże*, s. 459—460.

a) mieć zewnętrzne oznaki używane przez powietrzne siły zbrojne, b) pozostawać pod bezpośrednią władzą, kontrolą i odpowiedzialnością swojego państwa, c) podlegać dowództwu wojskowemu, d) mieć załogę podporządkowaną na zasadzie dyscypliny wojskowej i e) przestrzegać w działaniach zbrojnych praw i zwyczajów wojennych.

Dowódca i członkowie załogi statku powietrznego, którzy się znajdują na pokładzie obiektu latającego, nie mają obowiązku noszenia munduru wojskowego ani oznak lub stopni wojskowych. Inaczej natomiast jest w przypadku wojska przygotowanego do desantu i mającego działać na lądzie lub morzu; tacy żołnierze muszą mieć trwale przytwierdzone odpowiednie oznaki.

Podstawowe znaczenie w bombardowaniach lotniczych ma jeden z najbardziej elementarnych zakazów — niedopuszczalność świadomego i rozmyślnego bombardowania skupisk ludności cywilnej, nie bronionych miast, wsi, osiedli i budynków mieszkalnych.

W 1932 roku Komisja Ogólna Międzynarodowej Konferencji Rozbrojeniowej Ligi Narodów uchwaliła rezolucję stwierdzającą, że atak powietrzny przeciwko ludności cywilnej powinien być absolutnie zakazany. Natomiast w 1938 roku w związku z bombardowaniami przez faszystów ludności cywilnej Hiszpanii Zgromadzenie Ligi Narodów powzięło jednomyślną uchwałę, w której głoszono, iż: a) rozmyślne atakowanie z powietrza ludności cywilnej jest bezspornym pogwałceniem prawa międzynarodowego, b) cele atakowane z powietrza muszą być rzeczywistymi i rozpoznanymi obiektami wojskowymi, c) przy atakowaniu obiektów wojskowych powinny być podejmowane należyte starania o to, żeby nie została zbombardowana ludność cywilna znajdująca się w sąsiedztwie.

Z uchwały tej wynika, że w kwestii dozwolonych lub niedozwolonych bombardowań lotniczych przyjęto jako kryterium pojęcie obiektu wojskowego, którym posłużono się w projekcie reguł wojny powietrznej, uchwalonym w Hadze w 1923 roku [55] przez rzeczoznawców prawniczych, chociaż projekt ten nie stał

[55] *Revue generale de droit international public.* Paris 1923, s. 1—9.

się prawem obowiązującym. Do obiektów wojskowych zaliczono w tym projekcie siły zbrojne wszelkich rodzajów, wojskowe urządzenia lub składy, znane i kluczowe przedsiębiorstwa wyrabiające broń, amunicję lub sprzęt wojskowy, linie komunikacyjne lub transportowe wykorzystywane do celów wojskowych, transport wojskowy oraz środki łączności wykorzystywane przez wojsko. Natomiast niedozwolone jest bombardowanie obiektów cywilnych, obiektów sanitarnych (szpitale, strefy sanitarne, środki transportu sanitarnego), obiektów dóbr kulturalnych i kultu religijnego.

h) Problemy ograniczenia możliwości walki zbrojnej w kosmosie

Spośród elementów składowych całokształtu zagadnień walki zbrojnej w odniesieniu do kosmosu podstawowe znaczenie mają postanowienia dotyczące środków walki, co określono w art. IV układu z 27 stycznia 1967 roku o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi. O treści tego układu była mowa wcześniej, tutaj jednak podkreślić należy, że cytowany układ zawiera niejako powtórzenie myśli przewodniej sformułowań, zawartych w art. 1 ust. 1 układu z 1 grudnia 1959 roku w sprawie Antarktydy, w którym poddano unormowaniu problematykę broni masowego zniszczenia, tworzenia baz i fortyfikacji wojskowych oraz doświadczeń z wszelkimi rodzajami broni. Co więcej, w art. VI układu w sprawie Antarktydy rozciąga się wszystkie zawarte w nim zakazy również na rejony położone na południe od 60 równoleżnika szerokości geograficznej południowej, czyli na Antarktykę.

Natomiast zupełnie inaczej ta sama problematyka została uregulowana w układzie dotyczącym kosmosu. Całkowity zakaz umieszczania broni jądrowej lub jakiejkolwiek innej broni masowego zniszczenia obejmuje wszystkie parametry kosmosu, jak: orbity okołoziemskie, przestrzeń kosmiczną i pozaziemskie ciała niebieskie, natomiast zakaz zakładania baz wojskowych, instancji i fortyfikacji oraz dokonywania prób z jakimikolwiek typami

broni, a także przeprowadzenia manewrów wojskowych ustanowiony został jedynie w odniesieniu do ciał niebieskich, pominięto zaś w tej materii orbity okołoziemskie i przestrzeń kosmiczną. Jest to więc układ, w którym występuje luka w odniesieniu do jakiejkolwiek innej broni niż broń masowego zniszczenia na orbitach okołoziemskich i w przestrzeni kosmicznej. Tak więc 12 sierpnia 1981 roku ZSRR przesłał sekretarzowi generalnemu ONZ pod obrady sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ projekt układu o zakazie umieszczania w przestrzeni kosmicznej broni jakiegokolwiek rodzaju [56].

W projekcie tym przewiduje się w art. 1 ust. 1 zakaz wprowadzania na orbity okołoziemskie obiektów z jakąkolwiek bronią, zakaz umieszczania wszelkiej broni na ciałach niebieskich i w przestrzeni kosmicznej, w tym także na pilotowanych statkach kosmicznych wielokrotnego użytkowania, jak i statkach innych typów, które mogą znaleźć się w przyszłości w dyspozycji państw-stron układu. Każde państwo-strona układu zobowiązane byłoby w myśl art. 1 ust. 2 nie wspomagać ani zachęcać innego państwa lub grupy państw ani organizacji międzynarodowych do realizowania działalności sprzecznej z wyżej określonymi postanowieniami. W art. 2 stwierdzono, że obiekty kosmiczne mogą być wykorzystywane tylko w celach utrzymania pokoju i bezpieczeństwa przy ścisłym przestrzeganiu prawa międzynarodowego włącznie z *Kartą Narodów Zjednoczonych*. Natomiast w art. 3 państwa-strony miałyby się zobowiązać do tego, że nie będą niszczyć, uszkadzać lub naruszać normalnego funkcjonowania ani zmieniać trajektorii lotu obiektów kosmicznych innych państw, jeżeli te wprowadzone zostały na orbitę przy przestrzeganiu zasad określonych w art. 1 ust. 1.

W związku z brakiem jakichkolwiek postępów w negocjacjach nad projektem tego układu, ZSRR zgłosił 21 sierpnia 1983 roku na forum ONZ nowy, dalej idący projekt układu o zakazie używania siły w przestrzeni kosmicznej oraz z kosmosu wobec Ziemi [57]. W art. 1 projektu tego układu przewiduje się ustanowienie zakazu używania siły lub groźby jej użycia w przestrzeni kos-

[56] „Prawda" 1981, 12 sierpnia, s. 4.
[57] „Prawda" 1983, 22 sierpnia, s. 4.

micznej, w powietrzu i na Ziemi przy wykorzystaniu w tym celu obiektów kosmicznych jako środków rażenia, znajdujących się na orbitach okołoziemskich, na ciałach niebieskich, lub umieszczonych w jakikolwiek sposób w przestrzeni kosmicznej. Przewiduje się także zakaz używania siły lub groźby jej użycia w stosunku do obiektów kosmicznych, znajdujących się na orbitach okołoziemskich, na ciałach kosmicznych lub umieszczonych w jakikolwiek sposób w przestrzeni kosmicznej. W związku z tym zakresem zakazów państwa-strony układu byłyby zobowiązane w myśl art. 2 nie rozwijać badań nad wprowadzeniem na orbity okołoziemskie, umieszczaniem na ciałach niebieskich lub w jakikolwiek inny sposób wszelkiej broni stacjonowania kosmicznego w celu rażenia obiektów na Ziemi, w powietrzu i przestrzeni kosmicznej oraz nie wykorzystywać obiektów kosmicznych jako środków rażenia jakichkolwiek celów na Ziemi, w powietrzu i przestrzeni kosmicznej, ani nie wypróbowywać i nie tworzyć nowych systemów antysatelitarnych i zlikwidować już istniejące systemy tego rodzaju, ani też nie wypróbowywać w celach wojskowych lub antysatelitarnych pilotowanych statków kosmicznych.

Drugą istotną sferę w walce zbrojnej stanowią metody jej prowadzenia, które w odniesieniu do zagadnień kosmicznych nie zostały bliżej sformułowane, a tylko jeden z ich aspektów znalazł swoje odbicie w usankcjonowaniu rozpoznania zwiadu prowadzonego z kosmosu. Nie ma bowiem zakazów prowadzenia rozpoznania kosmicznego, którego dane mogą być przydatne dla celów wojskowych. Co więcej, pewne symptomy akceptacji rozpoznania kosmicznego znalazły się w układach SALT-I i SALT-II, stwierdzono bowiem w nich, że dla zapewnienia przestrzegania tych układów strony będą posługiwały się narodowymi środkami kontroli, przy czym druga strona nie powinna stosować zamierzonych środków utrudniających przeprowadzenie tej kontroli. Tego samego rodzaju kontrolę i zalecenia nieutrudniania jej realizacji przewidziano w art. 4 cytowanego projektu o zakazie umieszczania w przestrzeni kosmicznej broni jakiegokolwiek rodzaju oraz w art. 4 projektu układu o zakazie używania siły w przestrzeni kosmicznej.

3. POROZUMIENIA MIĘDZY STRONAMI WOJUJĄCYMI

a) Parlamentarze

Dawniej dość powszechnie zamiar rozpoczęcia negocjacji między stronami wojującymi oznaczało wystawienie białej flagi. Współcześnie środki łączności radiowej mogą być wykorzystywane do komunikowania się z nieprzyjacielem w sprawach rozpoczęcia rokowań.

Parlamentarze są przedstawicielami w służbie dowódców stron wojujących w polu, wysyłanymi w celu otwartego i bezpośredniego skomunikowania się lub prowadzenia rokowań z dowódcą strony nieprzyjacielskiej. Zgodnie z art. 32 regulaminu haskiego za parlamentarza uważa się osobę upoważnioną przez jedną ze stron wojujących do pertraktacji z drugą stroną, gdy przybywa z białą flagą. Z tego wynika, że parlamentarze powinni mieć należyte upoważnienie na piśmie podpisane przez ich dowódcę. Zarówno sam parlamentarz, jak i towarzyszący mu trębacz lub dobosz oraz osoba niosąca flagę i tłumacz korzystają z przywileju nietykalności.

Dowódca, do którego skierowani zostali parlamentarze, może podać tryb i warunki ich przyjęcia oraz wyznaczyć czas i miejsce spotkania. Może on odmówić przyjęcia. Może też zastosować środki mające na celu przeszkodzenie parlamentarzom w zebraniu wiadomości pod pozorem wykonywania danego mu zlecenia, a w razie nadużycia przez parlamentarza swoich przywilejów, może go chwilowo zatrzymywać, co jeszcze nie oznacza pozbawienia go uprawnień.

Parlamentarz traci przywilej nietykalności, jeżeli istnieje bezsporny i niewątpliwy dowód, że nadużył swojej uprzywilejowanej sytuacji i namawiał do zdrady lub szpiegostwa albo sam je popełniał.

b) Paszporty wojskowe, glejty i salwgwardie

Paszport wojskowy jest dokumentem wydanym z rozkazu dowódcy strony wojującej. Paszport upoważnia osobę lub osoby w nim wymienione do przejazdu lub poruszania się na obszarze podległym władzy strony wojującej.

Dokumenty podobne do paszportów wojskowych, wydane przez takie same upoważnione władze i w podobnych celach dla umożliwienia przebywania lub wyjazdu z obszarów okupowanych, mają nazwę glejtów, a jeżeli obejmują również prawo przewozu towarów albo handlu nimi, są czasami nazywane licencjami handlowymi lub pozwoleniami handlowymi.

Glejty mogą być wydawane przedstawicielom dyplomatycznym państw neutralnych, akredytowanym w państwie nieprzyjacielskim, jak również innym osobom. Glejty zwykle wydawane są przez wyższe władze państwowe, a nie przez podporządkowanych oficerów.

Salwgwardia oznacza odosobnioną straż lub poszczególny posterunek ustawiony dla ochrony osób, miejsc lub własności państwa nieprzyjacielskiego albo neutralnego.

Ustanowienie salwgwardii może być przedmiotem porozumień specjalnych pomiędzy dowódcami stron wojujących lub na podstawie pisemnego rozkazu w tej kwestii. Żołnierze pełniący obowiązki o charakterze salwgwardii korzystają ze statusu ochronnego. Nie powinni oni być atakowani, a zwyczaj wojenny nakazuje odesłać ich wraz z ekwipunkiem i bronią do ich własnych wojsk.

c) Kartele

W ścisłym sensie kartel oznacza porozumienie zawarte między stronami wojującymi w sprawie wymiany jeńców. Natomiast w szerszym sensie jest to każda umowa zawarta między stronami wojującymi, zmierzającymi do zorganizowania lub rzeczywistego uregulowania wszelkiego rodzaju niewro-

gich stosunków, które inaczej byłyby zakazane z powodu istniejącej wojny. Obie strony kartelu mają honorowy obowiązek ścisłego przestrzegania zobowiązań z największą skrupulatnością.

d) Kapitulacja

Kapitulacja stanowi porozumienie zawarte między dowódcami stron wojujących w sprawie poddania się oddziałów, fortec lub innych miejsc bronionych albo obszarów działań wojennych. Poddanie się może nastąpić także bez kapitulacji.

Zgodnie z art. 35 regulaminu haskiego w aktach kapitulacji powinny być brane pod uwagę przepisy o honorze wojskowym; postanowienia określające kapitulację powinny być ściśle przestrzegane przez obie strony. Kapitulacja pod względem jej zasięgu może być ograniczona lub całkowita, pod względem zaś treści jej następstw — warunkowa lub bezwarunkowa, a pod względem formy — ustna lub pisemna.

Sprawy regulowane w aktach kapitulacji dotyczą najczęściej następujących kwestii: a) sił lub obszarów, które są poddawane, oraz dokładnego wejścia w życie kapitulacji, b) rozmieszczenia sił nieprzyjacielskich, c) miejsc i obszarów, które zajmą zwycięskie oddziały, d) rozmieszczenia personelu medycznego oraz rannych i chorych, e) rozmieszczenia i zwolnienia jeńców, osób internowanych i innych osób pozostających pod ochroną, f) rozbrojenia (oficerowie czasami mogą mieć pozwolenie na zatrzymanie swojej broni osobistej), g) zakazu niszczenia urządzeń, instalacji, łączności, transportu i innych środków publicznie użytecznych, h) ułatwień oraz informacji co do pól minowych i innych środków obronnych, i) administracji danego obszaru, jeżeli miejsce lub obszar jest poddany okupacji, j) mocy wiążącej rozkazów wydawanych przez dowódcę zwycięskich wojsk.

Kapitulacja bezwarunkowa oznacza poddanie się wojsk bez żadnych warunków.

e) Rozejm

Rozejm nazywany jest niekiedy zawieszeniem broni lub zawieszeniem aktywnych działań zbrojnych na okres uzgodniony przez strony wojujące. Zawieszenie broni jest z reguły elementem rozejmu. Rozejm nie stanowi częściowego lub okresowego pokoju. Jeżeli nie ustanowiono terminu zawieszenia broni, to strony wojujące mogą w każdej chwili wznowić operacje wojenne.

Rozejm może być ogólny lub miejscowy (lokalny). Pierwszy wstrzymuje działania wojenne stron wojujących wszędzie, natomiast drugi — tylko pomiędzy pewnymi częściami sił zbrojnych i na określonej przestrzeni. Odpowiednie władze i wojska powinny być we właściwym czasie powiadomione o zawieszeniu broni, co pociąga za sobą ustanie działań wojennych niezwłocznie lub w określonym terminie.

Forma rozejmu nie jest określona, lecz jeżeli jest pisemna, to treść powinna być maksymalnie precyzyjna i jednoznaczna, żeby nie wywoływała nieporozumień. Porozumienie o rozejmie określa zazwyczaj: a) dokładną datę i godzinę rozejmu, b) okres trwania rozejmu, c) główne linie i punkty określające linię przerwania ognia, d) stosunek wojsk do miejscowej ludności, e) działania, które są zabronione w czasie trwania rozejmu, f) rozporządzenie dotyczące jeńców, g) sposób porozumiewania się.

Wszelkie faktyczne naruszenie broni przez jedną stronę daje prawo drugiej stronie do zrzeczenia się zawieszenia i nawet do niezwłocznego wznowienia działań wojennych. Pogwałcenie warunków rozejmu przez pojedyncze osoby działające z własnej inicjatywy daje podstawę do domagania się ukarania winnych i wynagrodzenia ewentualnych strat.

Rozejm ogólny może nabierać znaczenia umowy międzynarodowej, chociaż podpisują go dowódcy stron wojujących lub ich przedstawiciele, a nie władze państwowe stron konfliktu zbrojnego. Praktyka międzynarodowa rozejmów ogólnych wykazuje tendencje do kończenia wojny w tej formie.

f) Preliminaria pokojowe i traktat pokoju

Preliminaria pokojowe to porozumienie, które zawiera omówione i zdecydowane warunki zasadnicze i te warunki są już na tyle wiążące, że nie mogą ulec zmianie w samym traktacie pokojowym, lecz jedynie mogą ulegać pogłębieniu i uzupełnieniu w szczegółach.

J. Makowski podaje, że np. traktat w Zurychu z 1859 roku, zamykający wojnę francusko-austriacką, był poprzedzony preliminarzem w Villafrance. Traktat praski w 1866 roku, po wojnie prusko-austriackiej, poprzedził preliminarz w Nicolsburgu; pokój francuski w roku 1871 był poprzedzony przez preliminarz wersalski [58]. W tym aspekcie przekonywające są wywody A. Klafkowskiego, że umowa poczdamska z 2 sierpnia 1945 roku po zakończonej drugiej wojnie światowej ma charakter preliminariów pokojowych i ustalenia tej umowy nie mogłyby już ulegać istotnym zmianom, gdyby miał być układany traktat pokoju w kwestiach objętych tymi preliminariami [59].

Treścią traktatu pokoju mogą być różne sprawy, zwłaszcza zaś polityczne, militarne, gospodarcze oraz wznowienie stosunków pokojowych. Traktat pokoju podlega ratyfikacji.

4. POSTANOWIENIA DOTYCZĄCE RANNYCH, CHORYCH, JEŃCÓW, LUDNOŚCI CYWILNEJ I DÓBR KULTURY

a) Ochrona rannych i chorych

W I i II konwencjach genewskich z 12 sierpnia 1949 roku o ochronie ofiar wojny zawarte są unormowania dotyczące ochro-

[58] J. Makowski, *op. cit.*, s. 125—126.
[59] A. Klafkowski, *Umowa poczdamska z dnia 2 VIII 1945 r.* Warszawa 1960, s. 459—463.

ny rannych i chorych żołnierzy oraz rozbitków [60]. U podstaw tych unormowań leży zasada humanitaryzmu. Konwencje te stanowią rozwiniętą kontynuację postanowień sformułowanych po raz pierwszy w postaci norm pisanych w konwencji genewskiej z 22 sierpnia 1864 roku [61]. Unormowania obejmują dwa zespoły zagadnień. Z jednej strony określone zostały zasady niesienia pomocy humanitarnej i zakres tej pomocy, z drugiej strony określono prawa i obowiązki pracowników służb sanitarnych, powołanych do niesienia pomocy humanitarnej. Wzmocnienie ochrony ofiar wojny stanowią dwa protokoły dodatkowe z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku.

Podstawowym nakazem jest obowiązek stron wojujących zbierania i leczenia żołnierzy rannych, chorych i rozbitków, niezależnie od tego, czy są kombatantami czy niekombatantami i to nawet w sytuacji, gdy ich państwo lub organizacja walcząca nie były sygnatariuszami konwencji, lecz w praktyce przestrzegają tych unormowań. Zasady te mają powszechne zastosowanie we wszystkich rodzajach konfliktów zbrojnych zarówno o charakterze międzynarodowym, jak i niemiędzynarodowym, a także na obszarach okupowanych.

Uprawnienia do niesienia pomocy humanitarnej przysługują również organizacjom międzynarodowym, takim jak Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża i inne organizacje o podobnym charakterze, a także państwom neutralnym, gdy na ich terytoriach schroniły się ofiary wojny lub przyjęto ich propozycje niesienia pomocy humanitarnej, co wcale nie narusza ich neutralności.

Organy wojskowe, mające powierzoną opiekę nad rannymi i chorymi, mogą się zwrócić do ludności cywilnej o dobrowolne przyjmowanie i leczenie rannych i chorych. Nikt nie może być karany ani ścigany za udzielenie opieki rannym i chorym. W razie zaistnienia sytuacji, w której strona wojująca jest zmuszona do pozostawienia rannych lub chorych albo rozbitków przeciwnej stronie wojującej, obowiązana jest pozostawić wraz z nimi

[60] *Dz. U.* 1956 nr 38 poz. 171.
[61] *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna... op. cit.* T. I, s. 105—106.

część swojego personelu medycznego i zaopatrzenia sanitarnego w celu zapewnienia stałej i nieprzerwanej opieki leczniczej. Żaden chory lub rozbitek nie może się zrzec całości lub części przysługujących mu uprawnień do korzystania z pomocy humanitarnej, a gdyby nawet złożył takie oświadczenie, nie ma ono żadnej mocy wiążącej i nie może pogarszać jego sytuacji, jaką mu zapewniają unormowania o ochronie rannych, chorych i rozbitków.

Ranni, chorzy i rozbitkowie z chwilą znalezienia się pod ochroną sanitarną wojsk nieprzyjaciela stają się jeńcami, w związku z czym mają do nich zastosowanie także postanowienia III konwencji genewskiej z 12 sierpnia 1949 roku o traktowaniu jeńców wojennych.

Nieodłączną częścią zorganizowanej ochrony rannych i chorych żołnierzy jest personel sanitarny, który może się składać z następujących grup osobowych: 1) etatowy personel sanitarny wojskowy i cywilny; 2) żołnierze specjalnie przeszkoleni w pełnieniu obowiązków pielęgniarzy lub sanitariuszy oraz w poszukiwaniu i zbieraniu rannych i chorych, a także w udzielaniu im pierwszej pomocy medycznej; 3) personel cywilny krajowych stowarzyszeń Czerwonego Krzyża lub innych stowarzyszeń pomocy humanitarnej i 4) personel sanitarny państw neutralnych lub organizacji międzynarodowych.

Wszystkie te osoby korzystają ze szczególnej ochrony, która wynika z tytułu sprawowanych przez nich funkcji. W razie zatrzymania przez stronę przeciwną nie stają się one jeńcami, z wyjątkiem żołnierzy przyuczonych do niesienia pierwszej pomocy medycznej, wymienionych w pkt. 2. Natomiast w odniesieniu do osób określonych w pkt. 4 istnieje obowiązek odesłania ich do kraju pochodzenia, lecz, zanim to nastąpi, pełnią oni swoje obowiązki dotychczasowe pod kierownictwem personelu sanitarnego tej strony wojującej, która w danej sytuacji sprawuje zwierzchnictwo sanitarne.

Personel sanitarny ma prawo posiadania broni lekkiej, której może używać jedynie w obronie własnej oraz w obronie rannych i chorych, natomiast szpitale i zakłady lecznicze mogą być strzeżone przez warty i innego rodzaju pododdziały ochrony. W za-

kładzie lub formacji sanitarnej może znajdować się także broń ręczna i amunicja, które zostały odebrane rannym i chorym żołnierzom, lecz nie przekazane właściwym organom wojskowym.

Z ochroną rannych i chorych żołnierzy wiąże się ochrona prawna obiektów sanitarnych zarówno stałych, jak i ruchomych (szpitali polowych, statków szpitalnych), transportu sanitarnego, zakładów leczniczych oraz stref sanitarnych. Statki szpitalne i łodzie ratunkowe mogą być użyte wyłącznie do ratowania rannych, chorych i rozbitków oraz niesienia im pomocy sanitarnej. Statki ratownictwa przybrzeżnego korzystają z tej samej ochrony prawnej, która przysługuje statkom szpitalnym. Samoloty sanitarne muszą mieć odpowiednie oznakowanie krajowe i obok tego oznakowanie sanitarne. Nie podlegają one atakowi w żadnym wypadku, a w razie potrzeby użycia ich do przelotów przez strefę walk lub linię frontu należy zapewnić im bezpieczeństwo przelotu przez uzgodnienie określonych tras.

Zarówno obiekty sanitarne, jak i transport sanitarny, a nawet sprzęt sanitarny, powinny być oznakowane Czerwonym Krzyżem lub jego odpowiednikiem (Czerwonym Półksiężycem).

Personel sanitarny uprawniony jest do noszenia znaków ochrony sanitarnej w postaci opaski naramiennej ze znakiem ochrony sanitarnej oraz posiadania legitymacji według ujednoliconego wzoru międzynarodowego. Nadużywanie znaków ochrony sanitarnej lub używanie ich w innych celach niż sanitarne jest bezwzględnie zakazane. Obowiązuje również zakaz atakowania rannych, chorych oraz rozbitków morskich i lotniczych, personelu sanitarnego, obiektów sanitarnych wraz z urzędnikami, transportem i sprzętem, a także stref sanitarnych. Obowiązuje kategoryczny zakaz stosowania działań odwetowych (represaliów) w stosunku do tych wszystkich osób, obiektów i środków.

Zgodnie z art. 8 I protokołu dodatkowego z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku określenia *ranni* i *chorzy* oznaczają również osoby cywilne, które z powodu urazu, choroby albo innej ułomności lub zakłócenia fizycznego czy umysłowego potrzebują pomocy lub opieki medycznej i które powstrzymują się od jakiegokolwiek udziału w działaniach zbrojnych. Określe-

nia te obejmują również położnice i niemowlęta oraz inne osoby, które mogą potrzebować bezpośredniej pomocy lub opieki medycznej, takie jak: ułomni oraz kobiety ciężarne. Natomiast termin *rozbitkowie* oznacza osoby, zarówno wojskowe, jak i cywilne, które znajdują się w niebezpieczeństwie na wodach w wyniku wypadku, jaki spotkał ich statek wodny lub powietrzny, i które powstrzymują się od jakiegokolwiek udziału w działaniach zbrojnych. Duchowni wojskowi (kapelani) i cywilny personel duchowny korzystają z takiej samej ochrony jak personel medyczny, w związku z czym nie stają się oni jeńcami w razie ich pojmania, a jedynie mogą pełnić swoje dotychczasowe funkcje.

b) Jeńcy i ich traktowanie

> Następna grupa ofiar wojny to j e ń c y, którymi są żołnierze pojmani przez nieprzyjaciela i znajdujący się w jego władzy. Jeńcami mogą być też: 1) osoby towarzyszące siłom zbrojnym (niekombatanci); 2) członkowie załóg statków handlowych, włączając w to kapitanów, pilotów i uczniów oraz członkowie załóg samolotów cywilnych, jeżeli nie przysługuje im prawo do korzystniejszego traktowania na mocy innych postanowień prawa międzynarodowego i 3) osoby, które należą lub należały do sił zbrojnych kraju okupowanego, chociażby początkowo uznano za stosowne je zwolnić, a następnie internować lub gdy nie stawią się na wezwanie w celu internowania.

Sposób znalezienia się w niewoli jenieckiej w wyniku sytuacji wymuszonej, czy dobrowolnie, nie ma wpływu na zakres praw i obowiązków jeńca.

Status jeńca oznacza jego prawa i obowiązki, którym z drugiej strony odpowiadają uprawnienia i obowiązki strony zatrzymującej jeńca. Całokształt zagadnień dotyczących jeńców unormowany został w III konwencji genewskiej z 12 sierpnia 1949 roku o traktowaniu jeńców wojennych [62].

[62] *Dz. U.* 1956 nr 38 poz. 171.

Wszystkie postanowienia dotyczące traktowania jeńców wynikają z fundamentalnej zasady humanitaryzmu, obowiązującej w obchodzeniu się z ofiarami wojny. Z tej zasady wynikają podstawowe postanowienia ogólne, do których należy zaliczyć następujące:

1. Jeńcy znajdują się we władzy państwa nieprzyjacielskiego, a nie we władzy poszczególnych jednostek wojskowych lub osób.

2. Jeńcy powinni pozostawać pod ochroną prawa, gwarantującą im życie, zdrowie i godność ludzką, zachowują także zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych, zwłaszcza w dziedzinie prawa cywilnego.

3. W żadnym wypadku i okolicznościach nie wolno dokonywać działań odwetowych na jeńcach (zabronione są represalia przeciwko jeńcom).

4. Państwo zatrzymujące lub jego organy nie mogą zmuszać ani nakłaniać jeńców do walki przeciwko ich własnemu krajowi, a po zakończeniu działań wojennych należy zwolnić jeńców z niewoli.

5. Państwo zatrzymujące jeńców zobowiązane jest do zorganizowania krajowego biura informacji o jeńcach wojennych, którzy się znajdują w jego władzy, i współdziałania z Centralnym Biurem Informacji o Jeńcach Wojennych, utworzonym w państwie neutralnym.

Jeńcy mają prawo do humanitarnego ich traktowania, co oznacza zakaz zabijania ich, okaleczenia lub prowadzenia doświadczeń biologicznych lub naukowych. W razie zachorowania jeńcowi przysługuje prawo do bezpłatnego leczenia na koszt strony zatrzymującej. Ponadto w ramach utrzymania kondycji fizycznej jeńcy mają prawo do zajęć sportowych.

Jeńcy mają prawo do zakwaterowania w pomieszczeniach (budynkach), zapewniających im odpowiednie warunki zdrowotne i higieniczne łącznie z oświetleniem, ogrzewaniem, posłaniem i kocami. Mają oni prawo do posiadania osobistej odzieży, bielizny i obuwia oraz wyżywienia takiego, które by wystarczyło do zapobieżenia utracie wagi ciała lub zaburzeń wskutek niedożywienia; jeńcy mają prawo do korzystania z dostatecznej ilości

wody oraz środków i urządzeń sanitarnohigienicznych, a także prawo do palenia tytoniu.

Jeńcy mają prawo do otrzymywania zaliczki na żołd w zależności od posiadanego stopnia wojskowego, a mianowicie: do stopnia sierżanta — równowartość 8 franków szwajcarskich miesięcznie, sierżanci i równorzędni — 12, oficerowie młodsi — 50, oficerowie starsi — 60 i generałowie — 75. Jeżeli te sumy byłyby zbyt wysokie, strony wojujące mogą zawrzeć układ za pośrednictwem państw opiekuńczych o innych kwotach zaliczek na żołd, ale jeńcy do stopnia sierżanta nigdy nie mogą otrzymywać niższych zaliczek od żołdu, jaki państwo zatrzymujące wypłaca członkom własnych sił zbrojnych odpowiedniego stopnia.

Ponadto jeńcom przysługuje wynagrodzenie za pracę wykonywaną, przy czym wysokość zarobków powinna być taka, jak dla pracowników cywilnych za dany rodzaj pracy, lecz nie mniejsza niż równowartość 1/4 franka szwajcarskiego za dzień roboczy. Jeńcy mają prawo do korzystania ze swoich zasobów pieniężnych i materialnych oraz mogą przekazywać swoje zasoby za granicę osobom, będącym na ich utrzymaniu; mogą oni otrzymywać przesyłki pieniężne i materialne zarówno zbiorowe jak i indywidualne, a w przypadkach zabrania lub wstrzymania przez władze państwa zatrzymującego jeńcom ich zasobów pieniężnych lub materialnych — powinny być wystawione im zaświadczenia o tym. W razie nieszczęśliwego wypadku lub kalectwa zaistniałego w związku z pracą jeńcowi wojennemu przysługuje odszkodowanie.

Jeńcom przysługuje prawo do poszanowania ich godności, nie wolno ich poniżać ani upokarzać. Zachowują oni posiadany stopień wojskowy, oznaki przynależności państwowej i odznaczenia, których nie wolno ich pozbawić, nawet wyrokiem sądu. Pozostawia im się pełną swobodę wykonywania praktyk religijnych, a także prawo do prowadzenia działalności intelektualnej i rozrywkowej; mogą też wysyłać i otrzymywać listy i karty pocztowe. Jeńcy mają swoich przedstawicieli — mężów zaufania; w obozach dla oficerów jest nim najstarszy stopniem, a w obozach dla szeregowych mężowie zaufania są wybierani co 6 miesięcy w tajnym głosowaniu; reprezentują oni interesy jeńców wobec orga-

nów państwa zatrzymującego. Jeńcy mają prawo do składania organom obozu lub innym podań i skarg, które powinny być rozpatrywane.

Jeńcy w razie ich sądzenia przez sąd państwa zatrzymującego mają prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia ich sprawy. Nie mogą być traktowani gorzej niż żołnierze państwa zatrzymującego; powinni mieć zapewnioną obronę, a mężowie zaufania mają prawo wglądu do akt sprawy w celu zaznajomienia się ze sprawą. Sąd orzekający obowiązany jest przy rozpoznawaniu sprawy uwzględniać na korzyść jeńca fakt, że jest to osoba, która znalazła się w niewoli i z tego powodu jest w sytuacji dla niej niekorzystnej, a przy tym nie ma obowiązku zachowywania wierności wobec państwa zatrzymującego. Jeńcy powinni mieć prawo składania odwołań od wyroku i mogą być poddani tylko sądownictwu wojskowemu. Jeniec nie może być karany za sam fakt ucieczki z niewoli ani za pewne kategorie czynów popełnionych w związku z ucieczką z niewoli, a mianowicie za kradzież środków niezbędnych do ucieczki, za posługiwanie się fałszywymi dokumentami i noszenie ubrania cywilnego. Za czyny takie, jakie zostały dokonane bez użycia przemocy, może być wymierzona tylko kara dyscyplinarna. W III konwencji genewskiej z 1949 roku określa się warunki, kiedy ucieczka jeńca uważana jest za udaną.[63] Ma to miejsce w razie połączenia się z własnymi siłami zbrojnymi albo opuszczenia terytorium państwa zatrzymującego lub z nim sprzymierzonego, albo dostania się na statek, płynący pod banderą jego państwa lub państwa sprzymierzonego. Jeniec nie może się zrzec swoich uprawnień w żadnym wypadku i wszelkie oświadczenia tego rodzaju nie mają żadnej mocy prawnej. Bardzo istotne znaczenie ma prawo jeńca do repatriacji, które powinno być zrealizowane z chwilą zakończenia działań wojennych. Może ono być realizowane wcześniej, nie można jednak przymusowo repatriować jeńców wbrew woli zainteresowanych.

Wraz z uprawnieniami przysługującymi jeńcom spoczywają na nich również obowiązki, które najbardziej zwięźle przedstawiają się następująco:

[63] *Tamże.*

1. W zakresie udzielania informacji — jeniec obowiązany jest podać organom strony zatrzymującej swoje nazwisko, imiona, stopień wojskowy, datę urodzenia i numer książeczki wojskowej lub żetonu tożsamości. W żadnym wypadku nie wolno stosować wobec jeńców przymusu lub tortur w celu uzyskania od nich jakichkolwiek informacji.

2. W zakresie posiadanych przedmiotów — jeńcy obowiązani są do oddania broni, sprzętu wojskowego i dokumentów oraz do oddania do depozytu za pokwitowaniem posiadanych pieniędzy i przedmiotów wartościowych.

3. W zakresie zakwaterowania — jeńcy obowiązani są poddać się przeniesieniu i umieszczeniu w obozie jenieckim, zarządzanym przez organy strony zatrzymującej. Jeńcy mogą być rozmieszczeni także poza obozem, zwłaszcza gdy są zatrudnieni, lecz nie wolno umieszczać ich w więzieniach.

4. W zakresie dyscypliny i porządku obozowego — jeńcy mają obowiązek salutowania komendantowi obozu jenieckiego, niezależnie od posiadanego przez niego stopnia wojskowego, obowiązani są także do salutowania oficerom państwa zatrzymującego z tym zastrzeżeniem, że jeńcy-oficerowie salutują tylko oficerom państwa zatrzymującego w stopniu starszym od siebie.

Państwo zatrzymujące ma obowiązek podawania do wiadomości jeńców przepisów, rozkazów, zawiadomień i obwieszczeń w języku zrozumiałym dla jeńców, przy czym należy podać do wiadomości jeńców tekst III konwencji genewskiej z 1949 roku o traktowaniu jeńców wojennych oraz obowiązujących wraz z tą konwencją lub na jej podstawie załączników czy umów dodatkowych. Wszystkie te dokumenty, rozkazy i przepisy obowiązujących ustaw, mających zastosowanie wobec jeńców, powinny być wywieszone w każdym obozie jenieckim, a przedstawiciele jeńców (mężowie zaufania) powinni mieć oddzielne egzemplarze obowiązujących aktów prawnych.

Jeńcy podlegają ustawom, regulaminom i rozkazom ogólnym obowiązującym w siłach zbrojnych państwa zatrzymującego. Jeżeli według ustawodawstwa państwa zatrzymującego czyn nie stanowi przestępstwa w razie popełnienia go przez żołnierza tego państwa, to nie można za taki czyn karać jeńca sądownie, można

jedynie wymierzyć mu karę dyscyplinarną. Za ten sam czyn można karać tylko jeden raz. Zabronione jest stosowanie wszelkich kar zbiorowych, jakichkolwiek kar cielesnych, osadzanie w ciemnicy, stosowanie tortur lub okrucieństw. Jeniec nie może być pozbawiony swego stopnia wojskowego nawet wyrokiem sądu, natomiast w przypadku zawiadomienia ze strony władz macierzystych jeńca, że został on awansowany, należy honorować mianowanie na wyższy stopień wojskowy.

W razie sądzenia jeńca nie można go skazać bez umożliwienia mu korzystania z pomocy obrońcy. Przysługuje mu prawo odwołania się od wyroku. Jeńców należy poinformować o rodzajach przestępstw, za które grozi kara śmierci.

W stosunku do jeńców mogą być stosowane następujące kary dyscyplinarne:

a) grzywna w wysokości do 50% zaliczki pieniężnej na żołd lub w wysokości do 50% wynagrodzenia za pracę w wymiarze do 30 dniówek pracy;

b) cofnięcie korzystniejszego traktowania, przyznanego ponad te uprawnienia, które przewidziano w III konwencji genewskiej z 1949 roku o traktowaniu jeńców wojennych;

c) praca przymusowa nie przekraczająca dwóch godzin dziennie w wymiarze do 30 dni z tym zastrzeżeniem, że kara tego rodzaju nie może być stosowana wobec jeńców-oficerów;

d) areszt dyscyplinarny do 30 dni.

Po odbyciu kary sądowej lub dyscyplinarnej jeńca nie można traktować gorzej niż pozostałych jeńców.

5. W zakresie wykonywania pracy — jeńcy mogą być zatrudnieni przymusowo w charakterze robotników z wyjątkiem oficerów (chyba że oficer wyraża zgodę na wykonywanie pracy, wtedy może być zatrudniony) i to w dziedzinach nie związanych z pomnażaniem potencjału zbrojnego nieprzyjaciela w takich gałęziach gospodarki, jak: rolnictwo, przemysł wydobywczy, wytwórczy, włókienniczy, administracja handlowa lub artystyczna, w pracach domowych i służbie publicznej nie mającej charakteru lub przeznaczenia wojskowego.

Obowiązek pracy dotyczy jeńców, będących szeregowymi, których można zatrudnić w charakterze robotników, natomiast pod-

oficerowie mogą być zatrudniani jedynie do sprawowania nadzoru nad pracami wykonywanymi przez jeńców-szeregowych.

Jeńców nie wolno zatrudniać w przemyśle metalowym, maszynowym i chemicznym, przy pracach budowlanych o charakterze wojskowym, a także pracach szkodliwych dla zdrowia lub w pracach niebezpiecznych, chyba że zgłaszają się ochotniczo. Za prace niebezpieczne uważa się usuwanie min lub innych mechanizmów tego rodzaju. Nie wolno również używać jeńców do pracy, która może być uważana za upokarzającą.

Warunki pracy jeńców, zasady bezpieczeństwa i higieny pracy oraz czas pracy i wynagrodzenie nie mogą być gorsze niż przewidziane dla pracowników cywilnych. Jeńcy zatrudnieni u osób prywatnych nie mogą być w gorszych warunkach od przewidzianych unormowaniami III konwencji genewskiej z 1949 roku oraz mają prawo do kontaktowania się ze swoimi mężami zaufania z obozów, do których należą.

c) Ochrona ludności cywilnej podczas wojny

Całokształt zagadnień podstawowych, obejmujących ochronę ludności cywilnej w konfliktach zbrojnych normują przepisy IV konwencji genewskiej z 12 sierpnia 1940 roku o ochronie osób cywilnych podczas wojny oraz dwa protokoły dodatkowe z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku o ochronie ofiar wojny [64].

Ochrona ludności cywilnej rozważana może być w zależności od dwóch istotnie odmiennych sytuacji wojennych: a) w toku działań bojowych i b) w czasie okupacji wojennej.

Wojnę prowadzą wyodrębnione siły zbrojne zarówno regularne, jak i nieregularne, a nie prowadzi jej ludność cywilna. W związku z tym ludność cywilna nie podlega atakowi zbrojnemu, gdyż obowiązuje zasada podstawowa, że strony konfliktu zbrojnego powinny zawsze odróżniać ludność cywilną od kombatantów oraz dobra o charakterze cywilnym od celów wojsko-

[64] *Międzynarodowe prawo wojenne...*, *op. cit.*, s. 211—288.

wych i kierować swoje operacje jedynie przeciwko celom wojskowym. Nie może być celem ataków ani ludność cywilna jako taka, ani poszczególne osoby cywilne. Zabronione są akty i groźby przemocy wobec ludności cywilnej oraz ataki bez rozróżniania, które zachodzą, gdy: a) nie są skierowane przeciwko określonemu celowi wojskowemu; b) mogą godzić bez rozróżnienia w cele wojskowe i osoby cywilne lub dobra o charakterze cywilnym i c) nie mogą być ograniczone do określonego celu wojskowego. Dlatego wskazane jest podejmowanie środków ostrożności zarówno w czasie ataku, jak i przeciwko skutkom ataków.

Dowódcy, którzy planują lub decydują o podjęciu ataku, powinni uczynić wszystko, co jest praktycznie możliwe, dla sprawdzenia, czy celem ataku nie są osoby cywilne lub dobra o charakterze cywilnym, unikać wyrządzania nie zamierzonych strat wśród ludności cywilnej i w jej mieniu oraz powstrzymać się od podjęcia ataku, który mógłby spowodować większe straty cywilne niż oczekiwane korzyści wojskowe. W wypadku gdy ataki mogą zagrozić ludności cywilnej, należy wydać odpowiednio skuteczne ostrzeżenie, a gdy możliwy jest wybór między kilkoma celami wojskowymi dla osiągnięcia jednakowej korzyści wojskowej, powinien być wybrany cel stanowiący najmniejsze niebezpieczeństwo dla osób cywilnych. Środki ostrożności przeciwko skutkom ataków powinny polegać na oddaleniu z sąsiedztwa celów wojskowych ludności cywilnej, unikaniu umieszczania celów wojskowych wewnątrz lub w sąsiedztwie stref gęsto zaludnionych oraz na podejmowaniu innych środków ostrożności.

Szczególna ochrona przysługuje tzw. miejscowościom nie bronionym. Miejscowość taka powinna spełniać następujące warunki: a) wszyscy kombatanci, jak również broń i ruchomy sprzęt wojskowy, powinni być usunięci, b) nie wolno czynić użytku ze stałych urządzeń i obiektów wojskowych na szkodę nieprzyjaciela, c) władze i ludność nie mogą działać na szkodę nieprzyjaciela i d) nie może być podejmowana działalność dla wsparcia operacji wojskowych. Takie same warunki powinna spełniać tzw. strefa zdemilitaryzowana; status miejscowości nie bronionej lub strefy zdemilitaryzowanej nadawany jest przez porozumienie za-

wierane między dwiema walczącymi stronami i porozumienie to powinno określać oraz opisywać możliwie dokładnie granice miejscowości nie bronionej lub strefy zdemilitaryzowanej i w razie potrzeby zorganizowania tam kontroli.

Istotne novum w ochronie ludności cywilnej stanowi określenie w I protokole dodatkowym z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku pozycji i zadań obrony cywilnej, powoływanej dla niesienia pomocy ludności cywilnej. Do zadań obrony cywilnej należy: a) służba ostrzegawcza, b) ewakuacja, c) przygotowanie i organizowanie schronów, d) obsługa środków zaciemnienia, e) ratownictwo, f) pierwsza pomoc medyczna oraz opieka religijna, g) walka z pożarami, h) wykrywanie i oznaczanie stref niebezpiecznych, i) odkażanie i inne podobne działania ochronne, j) dostarczanie doraźnych pomieszczeń i zaopatrzenia, k) doraźna pomoc dla przywrócenia i utrzymania porządku w strefach dotkniętych klęskami, l) doraźne przywrócenie działania niezbędnych służb użyteczności publicznej, ł) doraźne grzebanie zmarłych, m) pomoc w ratowaniu dóbr niezbędnych dla przetrwania i n) inne niezbędne działania.

Obrona cywilna ma międzynarodowy znak rozpoznawczy; jest nim niebieski trójkąt równoboczny na pomarańczowym tle.

Znak ten może być umieszczony na fladze, opasce naramiennej lub na odzieży, na obiektach i środkach transportu.

Wskazać należy, że członkowie sił zbrojnych i całe formacje wojskowe mogą być przydzielone do obrony cywilnej i nie zmienia to charakteru tej obrony cywilnej, jeżeli takie osoby wojskowe lub formacje spełniają następujące warunki: a) są przydzielone na stałe do wypełniania zadań obrony cywilnej i wyłącznie temu się poświęcają, b) nie wykonują innych zadań wojskowych, c) noszą wyraźnie widoczny międzynarodowy znak rozpoznawczy obrony cywilnej, d) mają jedynie lekką broń osobistą dla utrzymania porządku lub obrony własnej, e) nie biorą bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych i f) spełniają zadania obrony cywilnej wyłącznie na terytorium państwowym swojej strony.

W strefach konfliktu zbrojnego mogą się znajdować dzienni-

karze, którzy są traktowani jak osoby cywilne; mogą oni otrzymywać kartę tożsamości z fotografią, według wzoru międzynarodowego.

Zabronione jest stosowanie wobec ludności cywilnej wszelkich środków mogących powodować cierpienia fizyczne lub wyniszczenie osób. Nikt nie może być karany za czyn, którego nie popełnił osobiście. Stanowczo zabrania się dokonywania rabunków wobec ludności cywilnej, zastraszania jej, stosowania kar zbiorowych, środków odwetowych (represaliów) lub brania zakładników.

Znacznie szerszy wachlarz zagadnień dotyczących ochrony ludności cywilnej występuje podczas okupacji wojskowej. Najbardziej zwięźle ujęte uprawnienia ludności cywilnej na obszarach okupowanych są następujące:

1. W zakresie ochrony życia i zdrowia obowiązuje zakaz dokonywania umyślnych zabójstw, torturowania lub nieludzkiego traktowania albo dokonywania doświadczeń biologicznych lub naukowych, a także wszelkich innych ciężkich zamachów na nietykalność fizyczną, jak kary cielesne lub okaleczenia.

2. Ludność cywilna zachowuje prawo do poszanowania jej własności prywatnej, publicznej, zbiorowej i spółdzielczej z zastrzeżeniem wszakże, iż ochrona ta może być poddana ograniczeniom, gdy w grę wchodzi bezwzględna konieczność wojenna. Można dokonywać rekwizycji środków żywności, artykułów i przyborów lekarskich dla potrzeb wojska lub administracji okupacyjnej za wynagrodzeniem według rzeczywistej ich wartości, gdy bezwarunkowa konieczność wojenna tego wymaga. Zabronione jest atakowanie, niszczenie, zabieranie lub czynienie niezdatnymi do użytku dóbr niezbędnych do przetrwania ludności cywilnej, takich jak: zapasy żywności, obszary rolnicze, zbiory, bydło, urządzenia i zbiorniki z wodą do picia oraz urządzenia nawadniające. Obowiązuje ochrona budowli i urządzeń zawierających siły niebezpieczne, jak: zapory, groble, elektrownie jądrowe, na oznaczenie których ustanowiony został międzynarodowy znak specjalny — trzy jasnopomarańczowe koła o jednakowych wymiarach, umieszczone poziomo na jednej osi; odległość między kołami równa się ich promieniowi.

3. Ludność cywilna powinna pozostawać wolna. Nikogo nie wolno pozbawiać wolności, jeżeli nie popełnił przestępstwa. Zabronione jest branie zakładników, stosowanie kar zbiorowych i wszelkie postacie zamachów na obyczajność. Wolność osób cywilnych może być jednak ograniczona. Mogą one być ewakuowane z miejsc zagrożonych (nie deportowane), jeżeli tego wymagają względy bezpieczeństwa lub bezwarunkowa konieczność wojenna. Innym ograniczeniem wolności osobistej może być wyznaczenie przymusowego miejsca zamieszkania lub internowanie w obozie dla internowanych. W tym ostatnim przypadku status internowanych jest podobny do statusu jeńców z tą wszakże różnicą, że nie ma tam wymagań dyscypliny wojskowej i większa jest samodzielność w dysponowaniu środkami utrzymania. Internowani wybierają w tajnym głosowaniu co 6 miesięcy mężów zaufania, którzy reprezentują ich interesy wobec administracji obozów internowanych. Internowane osoby cywilne mogą prowadzić korespondencję w sprawach rodzinnych i poszukiwanych członków rodziny.

4. Ludność okupowanego terytorium ma prawo odmowy pracy w administracji okupacyjnej, jeżeli praca taka pozostaje w sprzeczności z sumieniem danego człowieka. Dzieci w wieku poniżej 15 lat powinny być pod szczególną ochroną, powinna być im zapewniona możliwie ciągła nauka.

5. Ludność cywilna ma prawo, by szanowano prawa rodzinne, praktyki religijne, zwyczaje i obyczaje, nie uwłaczano czci, by nie dokonywano gwałtów i nie zmuszano do prostytucji. Kobiety winny być traktowane z poszanowaniem należnym ich płci.

W zakresie ustawodawstwa i gwarancji procesowych obowiązuje zasada, że powinno być zachowane ustawodawstwo poprzednio istniejące na danym obszarze, zwłaszcza prawo cywilne, rodzinne i karne powszechne, z tym wszakże odchyleniem, że prawo karne może być częściowo zmienione, uchylone lub zawieszone. Nowo ustanowione przepisy prawa karnego dotyczyć mogą czynów, które stanowią groźbę dla bezpieczeństwa wojsk administracji okupacyjnej, nie mogą mieć mocy wstecznej i nie mogą ustanawiać zagrożeń karą śmierci dla osób poniżej 18 lat. Gwarancje procesowe obejmują powszechnie uznawane zasady postę-

powania sądowego, a mianowicie: a) oskarżony powinien być powiadomiony o zarzuconym mu przestępstwie i mieć zapewnioną obronę, b) ukaranie może nastąpić tylko na zasadzie osobistej odpowiedzialności karnej, c) nie można skazać za czyn, który nie stanowił przestępstwa, obowiązuje bowiem domniemanie niewinności, dopóki nie zostanie ustalona wina oskarżonego zgodnie z prawem, d) oskarżony ma prawo być obecny przy rozpoznawaniu jego sprawy, zadawać pytania i zgłaszać świadków obrony, e) nikt nie może być dwukrotnie karany za ten sam czyn, f) oskarżony ma prawo do tego, by wyrok był ogłoszony publicznie, g) skazany powinien być pouczony o przysługującym mu uprawnieniu do składania środków odwoławczych i może składać odwołania.

Okupacja wojenna zachodzi, gdy siły zbrojne i wyznaczone organy specjalne sprawują czynności zarządzające na zajętym terytorium nieprzyjacielskim [65].

Oprócz obecności wojsk na obcym terytorium, niezbędnym elementem okupacji jest utrzymanie we władaniu zajętego terytorium oraz rzeczywiste sprawowanie na nim zarządu okupacyjnego. Okupacja zachodzi bowiem wyłącznie wtedy, gdy jest skuteczna. Niezbędne jest ogłoszenie deklaracji o ustanowieniu zarządu okupacyjnego na zajętym obszarze. Okupacja nie zachodzi w rejonach toczących się działań bojowych, gdzie sytuacja jest płynna.

Można wyróżnić następujące etapy okupacji wojennej: 1) rozpoczęcie okupacji, 2) okres początkowy, w którym zaspokajane są przede wszystkim pilne potrzeby jednostek walczących, 3) okres ustabilizowanej okupacji i 4) zakończenie okupacji.

W każdym z tych okresów dominują określone cechy charakterystyczne. Na przykład z rozpoczęciem okupacji wiąże się opublikowanie deklaracji o jej rozpoczęciu. Okupacja oznacza bowiem faktyczne ustanowienie nowego zarządu na zajętym terytorium okupowanym. Poinformowanie o tym ludności miejscowej powinno więc nastąpić w publicznych obwieszczeniach w języku

[65] M. Flemming, *Okupacja wojskowa w świetle prawa międzynarodowego*. Warszawa 1981.

zrozumiałym dla danej ludności. W drugim okresie wszelkie przedsięwzięcia koncentrują się wokół organizacji transportu, łączności, zaopatrzenia w żywność, wodę, środki sanitarne, kwatery dla potrzeb wojskowych i poczynań przeciwepidemiologicznych. Okres ten wiąże się zazwyczaj ze sprawowaniem administracji okupacyjnej przez dowódców szczebla operacyjnego i taktycznego. W trzecim okresie zarządzanie administracyjne przechodzi zazwyczaj w ręce wyspecjalizowanych organów wojskowych lub wojskowo-cywilnych, które korzystają z pomocy sił zbrojnych w utrzymaniu porządku i egzekwowaniu posłuszeństwa dla wydawanych zarządzeń. Ostatni okres obejmuje likwidację zarządu okupacyjnego.

Z tymczasowego charakteru okupacji wojennej wynikają pewne konsekwencje natury prawnej. Państwo, którego obszar jest okupowany, częściowo czy całkowicie, zachowuje mimo to swoje suwerenne prawa do tego terytorium. Suwerenność narodowa jest bowiem prawem niezbywalnym, wobec czego żadna okupacja ani aneksja obszaru zajętego nie tworzy nowej sytuacji prawnej w sposób stały.

Okupacja wojenna oznacza faktyczne przerwanie czynności administracyjnych organów państwa, którego obszar został okupowany przez wojska nieprzyjacielskie. Zaznaczyć jednak trzeba, że okupant może jedynie zawiesić lub czasowo zmienić niektóre normy prawa poprzednio obowiązujące, ale nie likwiduje i nie może tego czynić w odniesieniu do całego systemu prawa obowiązującego na danym obszarze zajętym, w tym także prawa karnego powszechnego. Z tymczasowego charakteru okupacji wojennej wynika obowiązek respektowania granic państwowych terytorium okupowanego oraz — w miarę możliwości — granic wewnętrznego podziału administracyjnego.

Jeżeli organy naczelne państwa, którego terytorium znalazło się pod okupacją, działają na emigracji w czasie wojny, mają prawo do wydawania aktów prawnych, obowiązujących poza terytorium okupowanym lub w sprawach nie związanych bezpośrednio z obszarem okupowanym.

Istnieje zasada, że ludność obszaru okupowanego nie ma obowiązku wierności wobec okupanta, ale z drugiej strony zarząd

okupacyjny ma możliwości wymuszania posłuszeństwa dla wykonywania swoich zarządzeń okupacyjnych.

Do podstawowych uprawnień organów okupacyjnych należy zaliczyć takie, które w jakimś stopniu dotyczą ludności cywilnej obszarów okupowanych.

Administracja okupacyjna może zawieszać moc obowiązującą niektórych przepisów prawa, wydawać rozporządzenia i zarządzenia, jak np. w przedmiocie kontroli osobowej i ruchu osobowego, godziny policyjnej, ładu publicznego, działania urządzeń użyteczności publicznej. W tym typie zarządzeń mogą dominować takie, które mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa własnym siłom zbrojnym okupanta. Administracja okupacyjna może też usuwać ze stanowisk urzędniczych dotychczasowych pracowników administracji i sądownictwa.

W zakresie funkcjonowania sądownictwa istnieje uprawnienie administracji okupacyjnej rozciągnięcia kompetencji swojego wojskowego sądownictwa w stosunku do ludności cywilnej za czyny godzące w bezpieczeństwo wojsk okupacyjnych, jak np. za akty terroru lub sabotażu, za szpiegostwo.

W zakresie finansów zarząd okupacyjny może wprowadzić zmianę waluty oraz ściągać podatki i inne opłaty, pobierane poprzednio na rzecz państwa. Istnieje możliwość korzystania przez okupanta z zajętego mienia państwowego oraz dokonywania rekwizycji żywności, lekarstw i przedmiotów potrzebnych służbom sanitarnym lub administracji okupacyjnej; rekwizycje powinny być dokonywane za odszkodowaniem. Mogą być czasowo zajmowane szpitale cywilne w celu leczenia rannych i chorych wojskowych w wypadkach nagłej potrzeby.

W zakresie wolności osobistej dopuszczalne jest wprowadzenie cenzury środków masowego przekazu, dokonywanie częściowej lub całkowitej ewakuacji, internowanie niektórych osób oraz wprowadzenie w stosunku do osób powyżej lat 18 obowiązku pracy na cele publiczne lub nawet dla potrzeb wojsk okupacyjnych.

Do podstawowych obowiązków organów administracji okupacyjnej należą:

1. W zakresie zarządzania — zapewnienie bezpieczeństwa lud-

ności cywilnej, umożliwienie obywatelom państw obcych (neutralnych) opuszczenie terytorium okupowanego oraz podawanie do wiadomości w języku zrozumiałym dla miejscowej ludności nowo wprowadzonych przepisów, mających zastosowanie do tej ludności.

2. W zakresie sądownictwa — zapewnienie gwarancji procesowych, zwłaszcza zaś prawa do obrony, prawa do odwołań od orzeczeń i obowiązku rozpatrywania tych odwołań. Należy umożliwić działanie miejscowego sądownictwa cywilnego i karnego, które stosuje — w zasadzie — unormowania systemu prawnego, obowiązującego przed okupacją.

3. W zakresie opieki humanitarnej — zapewnienie pomieszczeń i odpowiednich warunków bytowych osobom ewakuowanym i internowanym, zawiadomienie państwa opiekuńczego o przesiedleniach i ewakuacjach, ułatwienie zakładom opiekuńczym nad dziećmi sprawowania opieki i wychowania, ustalanie tożsamości dzieci, umożliwienie działalności organizacji Czerwonego Krzyża i innych organizacji humanitarnych oraz umożliwienie duchownym sprawowania obrządków religijnych.

4. W zakresie zaopatrzenia ludności cywilnej i poszanowania jej mienia — zapewnienie, głównie w aglomeracjach miejskich, dostaw żywności, środków leczniczych i umożliwienie działalności zakładów leczniczych oraz zapobiegania epidemiom. Osoby, które zostały zmuszone do pracy, powinny mieć zapewnione odpowiednie warunki pracy i wynagrodzenie. Administrację okupacyjną obowiązuje poszanowanie własności prywatnej, zapobieganie niszczeniu własności publicznej, ochrona dóbr kultury i innych dóbr o charakterze cywilnym, a zwłaszcza dóbr niezbędnych do przetrwania ludności cywilnej.

d) Ochrona dóbr kultury

Ochrona dóbr kultury została określona w konwencji haskiej z 14 maja 1954 roku [66] o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego oraz w regulaminie wykonawczym do tej konwencji

[66] *Dz. U.* 1957 nr 46 poz. 212.

i protokole w tej samej materii; aktualizacja tych unormowań znalazła się w niektórych przepisach dwu protokołów dodatkowych z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku. Podniesiono w cytowanej konwencji, że dobra kultury stanowią wartości i dziedzictwo narodów i każdy naród ma swój udział w kształtowaniu kultury światowej.

Pojęcie dóbr kultury rozciąga się na trzy strefy utrwalonej twórczości ludzkiej: 1) zabytki architektury, sztuki lub historii zarówno świeckie jak i religijne, a także zespoły budowlane o znaczeniu zabytkowym, dzieła sztuki, rękopisy, zbiory naukowe i archiwalne; 2) gmachy służące do przechowywania dóbr kultury, takie jak: muzea, biblioteki, archiwa dóbr kultury i schrony dla przechowywania dóbr kultury; 3) ośrodki obejmujące znaczną ilość dóbr kultury, wymienionych w pkt. 1 i 2, które mają nazwę *ośrodków zabytkowych*.

Poszanowanie dóbr kultury w czasie wojny oznacza zakaz niszczenia ich, kradzieży, rabunku i wszelkich aktów wandalizmu oraz wymóg powstrzymywania się od używania dóbr kultury niezgodnie z ich przeznaczeniem, a także zakaz rekwizycji i dokonywania jakichkolwiek działań odwetowych (represaliów).

W konwencji haskiej z 1954 roku ustanowiony został międzynarodowy znak rozpoznawczy dóbr kultury, który stanowi tarcza w kształcie otwartej koperty, skierowana ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola — dwa błękitne (górny trójkąt i dolny kwadrat) i dwa białe (oba boczne trójkąty). Znaku tego używa się pojedynczo do identyfikacji zwykłych dóbr kultury, a także w stosunku do osób przydzielonych do ochrony dóbr kultury i osób sprawujących kontrole, natomiast znak ten użyty potrójnie w układzie trójkątnym (z jedną tarczą u dołu) stanowi identyfikację dóbr kultury nieruchomych, korzystających z ochrony specjalnej. Osoby uprawnione do tego znaku identyfikacyjnego mogą nosić go na opasce naramiennej, opieczętowanej przez władze upoważnione do tego. Również na kartach tożsamości personelu przydzielonego do ochrony dóbr kultury powinien być umieszczony międzynarodowy znak identyfikacji dóbr kultury.

Ochrona specjalna dóbr kultury może obejmować nie tylko nieruchome dobra kultury, lecz także transport i schrony mieszczące te dobra. Już w czasie pokoju może być dokonany wpis określonych dóbr na listę *Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kultury Objętych Ochroną Specjalną*. Rejestr taki prowadzony jest przez dyrektora generalnego UNESCO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury).

Konwencja haska z 1954 roku przewiduje, że w czasie pokoju państwa-sygnatariusze mają utworzyć w łonie sił zbrojnych komórki organizacyjne lub zespoły osobowe o specjalnych kwalifikacjach dla czuwania nad poszanowaniem dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego. Istnieje również obowiązek upowszechniania treści tej konwencji. Istotne jej uzupełnienie zawiera art. 53 w I protokole dodatkowym z 1977 roku, w którym ustanowiono zakaz dokonywania jakichkolwiek aktów wrogich, skierowanych przeciwko budowlom historycznym, dziełom sztuki lub miejscom kultu religijnego, stanowiącym dziedzictwo kulturalne lub duchowe narodów, oraz używania takich dóbr dla wsparcia wojskowego, natomiast w art. 85 cytowanego protokołu uznano za zbrodnię wojenną kierowanie ataków przeciwko dobrom kultury, którym przyznana została szczególna ochrona.

Dobra kultury nie powinny być wywożone z obszarów okupowanych, winny być zwrócone po zakończeniu działań wojennych i nigdy nie mogą być zatrzymane tytułem odszkodowań wojennych.

5. MIĘDZYNARODOWA ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA ZBRODNIE WOJENNE

Rozwój międzynarodowej odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne zapoczątkowany został w czasie pierwszej wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu. Państwa koalicji (Ententy — Francja, Anglia, USA, Włochy, Japonia) walczące przeciwko państwom centralnym (Niemcy, Austro-Węgry) powołały komisje śledcze, które miały za zadanie zbierać materiały w spra-

wach osób popełniających zbrodnie wojenne. 25 stycznia 1919 roku w Paryżu przedstawiciele Wstępnej Konferencji Pokojowej powołali tak zwany Komitet Piętnastu, który ustalił listę 31 typów przestępstw wojennych: 1) morderstwa, masowe zabójstwa lub systematyczny terror, 2) zabijanie zakładników, 3) torturowanie osób cywilnych, 4) rozmyślne głodzenie ludności cywilnej, 5) akty przemocy wszelkiego rodzaju, 6) przymusowa prostytucja, 7) deportacja ludności cywilnej, 8) internowanie ludności cywilnej w nieludzkich warunkach, 9) praca przymusowa na rzecz nieprzyjaciela, 10) dążenie do uzurpowania sobie władzy suwerena podczas okupacji wojennej, 11) przymusowy pobór rekruta na obszarach okupowanych, 12) dążenie do pozbawienia obywatelstwa ludności obszarów okupowanych, 13) rabunek mienia, 14) nielegalne rekwizycje i kontrybucje, 15) niszczenie własności, rozmyślne jej uszkodzenie lub pustoszenie, 16) dewaluowanie pieniądza, bicie fałszywej monety, 17) nakładanie kar zbiorowych, 18) rozmyślne bombardowanie miast otwartych, 19) niszczenie pomników i budowli o wartości historycznej albo służących celom dobroczynnym, 20) zatapianie statków handlowych i pasażerskich bez uprzedniego ostrzeżenia i podjęcia środków ratowniczych, 21) zatapianie statków rybackich, 22) rozmyślne bombardowanie szpitali, 23) naruszanie przepisów o Czerwonym Krzyżu, 24) używanie gazów trujących, 25) atakowanie i zatapianie statków szpitalnych, 26) używanie zabronionych rodzajów pocisków, 27) odmowa brania jeńców (niedawanie pardonu), 28) złe traktowanie rannych jeńców, 29) używanie jeńców do pracy przymusowej zabronionej prawem międzynarodowym, 30) nadużywanie białej flagi, 31) zatruwanie studzien.

W traktacie wersalskim z 29 czerwca 1919 roku [67], kończącym pierwszą wojnę światową, przewidywano pociągnięcie do odpowiedzialności karnej przed międzynarodowym sądem alianckim przestępców wojennych. Niemcy jednak nie zgodziły się na wydanie swych obywateli sądowi międzynarodowemu i powierzyły rozpatrzenie tych spraw własnemu sądowi. Sąd Rzeszy w Lipsku w 1920 roku rozpoznał zaledwie 9 spraw w obecności zagranicz-

[67] *Dz. U.* 1920 nr 35 poz. 200.

nych obserwatorów alianckich, wydając niezwykle łagodne wyroki, a w 4 sprawach wyroki uniewinniające; w pozostałych sprawach, już bez obserwatorów zagranicznych, postępowanie karne umorzono. Ten sposób rozpoznania spraw dotyczących zbrodni wojennych zyskał sobie nazwę „parodii lipskiej".

Koncepcja ustanowienia międzynarodowej odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne ugruntowała się w toku drugiej wojny światowej jako reakcja na masowe zbrodnie hitlerowskie, popełniane z pogwałceniem elementarnych zasad prawa międzynarodowego. Pierwszym krokiem w tym kierunku był ogłoszony 17 kwietnia 1940 roku w Londynie przez rządy Anglii, Francji i Polski apel, zatytułowany *Do sumienia świata*, w którym potępione zostały fakty dokonywania przez Niemcy hitlerowskie zbrodni na ludności polskiej [68]. Następnie 25 października 1941 roku wydane zostało wspólne oświadczenie Anglii i USA, w którym stwierdzono, że ukaranie przestępców wojennych będzie jednym z celów prowadzonej drugiej wojny światowej. W kolejnej deklaracji londyńskiej z 13 stycznia 1942 roku zapowiedziano współpracę w zorganizowaniu międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości w stosunku do sprawców zbrodni wojennych [69].

W deklaracji moskiewskiej z 30 października 1943 roku podpisanej przez Anglię, USA i ZSRR ustanowiono współpracę w ściganiu i wydawaniu sobie przestępców wojennych, którzy dopuścili się przestępstw na obszarach tych państw i przeciwko ich interesom [70]. Realizację tych wszystkich zapowiedzi stanowiło porozumienie międzynarodowe, podpisane przez ZSRR, Anglię, USA i Francję 8 sierpnia 1945 roku w Londynie, o ściganiu i karaniu głównych faszystowsko-hitlerowskich przestępców wojennych [71]. Część składową tego porozumienia stanowi *Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego*. W *Statucie* tym określono podstawowe zasady odpowiedzialności za zbrodnie oraz ustanowiono trzy kategorie zbrodni: a) zbrodnie przeciwko pokojowi (planowanie, przygotowanie, wszczęcie i pro-

[68] „The Manchester Guardian" 1940, 18 kwietnia, s. 5.
[69] *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna...*, *op. cit.*, T. III, s. 45—46.
[70] *Tamże*, s. 80—81.
[71] *Dz. U.* 1947 nr 63 poz. 367.

wadzenie wojen agresywnych), b) zbrodnie wojenne, c) zbrodnie przeciwko ludzkości.

Zasady tego *Statutu* nazwano „prawem norymberskim", gdyż w wyniku przeprowadzonej rozprawy sądowej Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze wydał 1 października 1946 roku wyrok, na mocy którego skazano 12 zbrodniarzy na karę śmierci, 3 — na karę dożywotniego więzienia i 7 — na kary długoletniego więzienia, a 3 oskarżonych uniewinniono. Unormowania *Statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego* stanowiły wzorzec do wydania przez Międzysojuszniczą Radę Kontroli Niemiec ustawy nr 10 z 20 grudnia 1945 roku o ukaraniu osób winnych popełnienia zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko pokojowi i zbrodni przeciw ludzkości [72].

Na tych samych zasadach prawa norymberskiego ustanowiona została działalność Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu. Trybunał ten utworzony został 19 stycznia 1946 roku, a w składzie sądzącym zasiedli przedstawiciele: Chin, Francji, Holandii, Kanady, Nowej Zelandii, USA, Wielkiej Brytanii, ZSRR, Australii oraz Indii i Filipin. Trybunał ten wydał 4 listopada 1948 roku wyrok, na mocy którego skazano 7 zbrodniarzy na karę śmierci, 16 — na karę dożywotniego więzienia, 1 — na karę 20 lat więzienia i 1 — na karę 7 lat więzienia.

Dalszy rozwój zasad międzynarodowej odpowiedzialności karnej znalazł swój wyraz w kilku aktach międzynarodowych.

9 grudnia 1948 roku uchwalona została przez Zgromadzenie Ogólne ONZ konwencja o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa [73].

W czterech konwencjach genewskich z 12 sierpnia 1949 roku o ochronie ofiar wojny określone zostały *ciężkie naruszenia*, stanowiące zbrodnie wojenne, do których zalicza się: 1) umyślne zabójstwo, 2) torturowanie lub nieludzkie traktowanie, włączając w to doświadczenia biologiczne, 3) umyślne sprawianie wszelkich cierpień albo ciężkich uszkodzeń ciała lub zdrowia,

[72] *Das Recht in Deutschland* (oprac. H. Ruge). Berlin 1947. T. I, s. 74—77.

[73] *Dz. U.* 1952 nr 2 poz. 9.

4) niszczenie lub przywłaszczanie cudzego mienia nie usprawiedliwione koniecznością wojenną oraz dokonywane na wielką skalę w sposób bezprawny i samowolny, 5) nadużywanie znaków ochrony sanitarnej, 6) zmuszanie (jeńca lub osoby cywilnej) do służby w siłach zbrojnych państwa nieprzyjacielskiego, 7) pozbawienie jeńca praw i gwarancji do obrony oraz bezstronnego rozpoznania przez sąd w razie sądzenia, 8) bezprawne deportacje lub przeniesienia, 9) bezprawne pozbawienie wolności i 10) branie zakładników.

Oprócz wymienionych wyżej *ciężkich naruszeń* ustanowiono jeszcze dalsze w I protokole dodatkowym z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku, m.in.: 11) okaleczenie fizyczne, 12) doświadczenia medyczne lub naukowe na osobach, 13) pobieranie tkanki lub organów dla transplantacji, 14) czynienie ludności cywilnej lub osób cywilnych celem ataku, 15) podejmowanie ataku przeciwko budowlom lub urządzeniom zawierającym siły niebezpieczne, 16) czynienie celem ataku miejscowości nie bronionych i stref zdemilitaryzowanych, 17) czynienie celem ataku osoby, o której wiadomo, że jest niezdolna do walki, 18) wiarołomne używanie znaków ochronnych sanitarnych, dóbr kultury, obrony cywilnej i innych uznanych przez prawo międzynarodowe, lub atakowanie obiektów, chronionych przez to prawo, 19) wszelkie nie usprawiedliwione opóźnienie repatriacji jeńców lub osób cywilnych, 20) praktyka apartheidu, dyskryminacja rasowa, 21) kierowanie ataków przeciwko pomnikom historycznym, dziełom sztuki lub miejscom kultu religijnego wyraźnie rozpoznanym, którym przyznana została szczególna ochrona międzynarodowa. Wyjaśniono, że ciężkie naruszenia stanowią zbrodnie wojenne.

Rozwinięcie zasad międzynarodowej odpowiedzialności karnej stanowiła również uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 26 listopada 1968 roku konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości [74], a także uchwalone przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 3 grudnia 1973 roku zasady współpracy międzynarodowej w ściganiu, ekstrady-

[74] *Dz. U.* 1970 nr 26 poz. 208.

cji i pociąganiu do odpowiedzialności osób winnych zbrodni wojennych i ludobójstwa [75].

Nie rozwinięto natomiast (od czasu porozumienia londyńskiego z 8 sierpnia 1945 r.) określenia zbrodni przeciwko pokojowi, chociaż należy wspomnieć, że od wielu lat Komisja Prawna ONZ zajmuje się projektem międzynarodowego kodeksu przestępstw przeciwko pokojowi, bezpieczeństwu i ludzkości, od 1954 roku jednak trwa impas w rokowaniach.

6. NEUTRALNOŚĆ W KONFLIKTACH ZBROJNYCH

Neutralność w konfliktach zbrojnych jest to sytuacja prawna i polityczna państwa, które nie bierze udziału w konflikcie zbrojnym. Państwo neutralne wstrzymuje się od angażowania do konfliktu po czyjejkolwiek ze stron wojujących. Neutralność wobec stron konfliktu zbrojnego nie pokrywa się z pojęciem neutralności wieczystej, zwyczajowej lub gwarantowanej traktatami międzynarodowymi, wystarczy neutralność odnosząca się do danej sytuacji wojennej.

Podstawą neutralności nie musi być jej publiczne deklarowanie, wystarczy faktyczne wstrzymanie się od udzielania bezpośredniej pomocy zbrojnej którejkolwiek ze stron wojujących. Neutralność nie wyklucza możliwości udzielania pomocy ekonomicznej w granicach dozwolonych przez prawo międzynarodowe.

Ogólne zasady neutralności unormowane zostały w V i XIII konwencjach haskich z 1907 roku [76], w konwencjach genewskich z 1949 roku i w I protokole dodatkowym z 1977 roku do tychże konwencji genewskich. W świetle tych unormowań prawa międzynarodowego wyodrębnia się kilka podmiotów neutralnych w konfliktach zbrojnych: 1) państwa wraz z ich organami; 2) organizacje międzynarodowe lub krajowe i 3) grupy osób lub poszczególne osoby.

Można wyodrębnić następujące rodzaje neutralności: a) neu-

[75] ZD 1973 nr 12 poz. 223.

[76] *Dz. U.* 1927 nr 21 poz. 163; *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna...*, *op. cit.*, T. I, s. 287—291

tralność bezwzględną, polegającą na zupełnym odizolowaniu się od danego konfliktu zbrojnego; b) neutralność połączoną ze sprawowaniem misji negocjacyjnych wobec stron konfliktu tak zwanych dobrych usług; c) neutralność połączoną ze sprawowaniem funkcji tzw. mocarstwa opiekuńczego i d) neutralność połączoną ze sprawowaniem innych zadań powierzonych zespołom lub komisjom międzynarodowym albo kontyngentom wojskowym w ramach Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ.

Pierwszy rodzaj neutralności (wymieniony pod literą a) nie przyczynia się do wygaszania konfliktu zbrojnego, natomiast pozostałe mają charakter neutralności aktywnej, która może się przyczyniać do likwidacji konfliktu zbrojnego lub jego następstw.

Podstawową cechą neutralności państwa wobec stron wojujących jest nietykalność jego terytorium przez strony wojujące oraz zakaz przemarszu wojsk stron wojujących przez terytorium państwa neutralnego. Obowiązuje zakaz przewozu amunicji i zaopatrzenia przez terytorium państwa neutralnego, zakładania i używania istniejących środków łączności. Przez terytorium państwa neutralnego należy również rozumieć wody wewnętrzne i morza terytorialne należące do tego państwa. Strony wojujące mogą przewozić przez terytorium państwa neutralnego chorych i rannych, państwo neutralne może jednak odmówić zgody na taki przewóz. Podkreślić należy, że w żadnym wypadku nie narusza neutralności niesienie pomocy humanitarnej, stanowiącej zaopatrywanie w środki medyczne, żywność i inne środki niezbędne do przeżycia, jak również świadczenie usług medycznych (sanitarnych).

Państwo neutralne nie może zezwalać na tworzenie na swoim terytorium biur werbunkowych lub organizacji formujących oddziały wojskowe do udziału w konflikcie zbrojnym, ale może się nie sprzeciwiać wyjazdowi ochotników, gdy pojedyncze osoby przekraczają granicę, by walczyć po jednej ze stron wojujących.

Neutralność państwa obejmuje nie tylko jego terytorium, lecz także obywateli takiego państwa, którzy nie mogą być atakowani, jeżeli sami nie biorą udziału w konflikcie zbrojnym.

W wojnie na morzu państwo neutralne w razie konieczności

wojennej pozwala okrętom wojującym na korzystanie z chwilowego schronienia w swoich portach.

Wszelkie próby naruszenia neutralności mogą być odparte przy użyciu siły zbrojnej państwa neutralnego.

Żołnierze stron wojujących, którzy się schronią na terytorium państwa neutralnego, podlegają internowaniu. Wobec nich przez analogię stosuje się postanowienia IV konwencji genewskiej z 1949 roku dotyczącej osób przebywających w obozach internowanych; to samo dotyczy jeńców skierowanych na leczenie do państwa neutralnego. Również neutralne organizacje humanitarne mogą być angażowane do niesienia pomocy ofiarom wojny. Członkowie misji państw neutralnych lub organizacji humanitarnych mogą świadczyć usługi w celu zlikwidowania sporu, mogą spełniać misję mediacyjną, obserwacyjną lub kontrolno-nadzorczą w wygaszaniu konfliktu zbrojnego, mogą występować także jako przedstawiciele, którzy spełniają funkcję w ramach organu międzynarodowego. We wszystkich tych przypadkach w celu należytego spełnienia zadań powinna być zachowana neutralność, by osoby te nie stały się uczestnikami konfliktu zbrojnego.

Osoba neutralna nie może korzystać z przywilejów neutralności, jeżeli dopuszcza się czynów wrogich wobec jednej ze stron wojujących, a zwłaszcza, gdy wstępuje do służby jednej ze stron konfliktu. Nie są jednak uważane za działania na korzyść jednej ze stron wojujących dostawy lub pożyczki ze strony obywateli państw neutralnych, a także usługi oddane w sprawach policji lub zarządu cywilnego. Co więcej, w art. 7 V konwencji haskiej z 1907 roku stwierdzono, że państwo neutralne nie jest obowiązane utrudniać eksportu lub tranzytu na koszt strony wojującej, amunicji i w ogóle tego wszystkiego, co może być użyteczne dla wojska lub floty.

Konwencje genewskie z 1949 roku o ochronie ofiar wojny przewidują, że postanowienia tych konwencji będą stosowane przy współudziale i pod kontrolą mocarstw opiekuńczych, którymi mogą być wyłącznie państwa neutralne. Im powierzona jest opieka nad interesami stron konfliktu zbrojnego. W tym celu mocarstwa opiekuńcze mogą oprócz swego personelu dyploma-

tycznego i konsularnego wyznaczać delegatów spośród swoich obywateli lub obywateli innych państw neutralnych, mających wykonywać powierzoną misję.

7. ROLA ONZ W LIKWIDOWANIU KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

Nie ma dotychczas stałych sił zbrojnych ONZ, chociaż w *Karcie Narodów Zjednoczonych* przewiduje się możliwość ich utworzenia. Tworzone są natomiast Doraźne Siły Zbrojne ONZ w celu uczestniczenia w operacjach zmierzających do pokojowego załatwienia konfliktów zbrojnych.

Z rozdziału VII *Karty Narodów Zjednoczonych* wynika, że stałe siły zbrojne ONZ miałyby być przeznaczone wyłącznie do utrzymania lub ustanowienia pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego na wypadek, gdy pokojowe środki załatwiania sporów okażą się niewystarczające.

W latach 1946—1947 Rada Bezpieczeństwa podjęła próbę opracowania zasad tworzenia zwyczajnych (stałych) sił zbrojnych ONZ. Z jej polecenia Wojskowy Komitet Sztabowy przygotował raport, zawierający propozycje przepisów o ogólnych zasadach organizacji tychże sił zbrojnych. Zasady te zawierały 41 artykułów, z których 25 zostało uzgodnionych i jednogłośnie przyjętych przez delegacje pięciu wielkich mocarstw Wojskowego Komitetu Sztabowego, a pozostałe propozycje przepisów nie uzyskały uzgodnienia, co doprowadziło do impasu w rokowaniach.

Jedną z form prowadzenia akcji pokojowych ONZ stały się w praktyce międzynarodowej grupy obserwatorów, wyznaczane każdorazowo do wykonywania określonych zadań w prowadzeniu rozpoznania sytuacyjnego lub udokumentowania faktów i obserwacji w przestrzeganiu postanowień ONZ.

W 1949 roku ustanowiono obserwatorów ONZ dla przestrzegania rozejmu w Palestynie. W 1958 roku powołana została przez Radę Bezpieczeństwa grupa obserwatorów, której zadaniem było sprawdzenie, czy nie zachodzą przypadki nielegalnego przekraczania granicy Libanu. W 1963 roku Rada Bezpieczeństwa powo-

łała misję obserwatorów ONZ w Jemenie w celu prowadzenia obserwacji przebiegu wycofywania wojsk angielskich z Jemenu. Również w konfliktach indyjsko-pakistańskich w latach 1965—1966 działali obserwatorzy ONZ.

Rozpowszechnioną formą akcji pokojowych ONZ jest działalność Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ. Siły te działają zgodnie z postanowieniami *Karty Narodów Zjednoczonych* i odpowiednimi uchwałami Rady Bezpieczeństwa.

Koncepcja operacji pokojowych ONZ wywodzi się głównie z powzięcia uchwały na sesji nadzwyczajnej Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 1956 roku[77]. Na podstawie rezolucji z tej sesji, uchwalonej 7 listopada 1956 roku, powołano Doraźne Siły Zbrojne ONZ, podporządkowane sekretarzowi generalnemu ONZ dla spełniania zadań kontrolnych w przedmiocie wycofania się oddziałów wojskowych Izraela, Anglii i Francji z rejonu Kanału Sueskiego i innych obszarów Egiptu, zajętych w czasie drugiej agresji Izraela i państw z nim sprzymierzonych. Można więc powiedzieć, że Doraźne Siły Zbrojne ONZ miały do odegrania rolę nadzorczą przy wycofywaniu się agresorów zgodnie z żądaniami uchwał ONZ. Siły te nie miały wpływu na samo wycofanie wojsk brytyjskich, francuskich i izraelskich (o tym zdecydowało głównie stanowcze potępienie agresji przez ZSRR i kraje wspólnoty socjalistycznej), przyczyniły się jednak do zrealizowania uchwał o wycofaniu wojsk agresorów. Podkreślić należy, że w całej tej akcji pokojowej akcentowany był wyraźnie neutralny charakter tych sił zbrojnych, a istotne znaczenie miało wydanie przez sekretarza generalnego ONZ przepisów regulujących zasady pełnienia służby przez te wojska oraz przyznanie im pewnych immunitetów.

13 lipca 1960 roku sekretarz generalny ONZ podjął wysiłki na rzecz zorganizowania Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ w związku z konfliktem zbrojnym w Kongo. Siły takie zostały powołane na prośbę rządu Konga w celu okazania mu pomocy przeciwko agresywnym poczynaniom Belgii oraz w związku z przygotowaniem przez koła kapitalistyczne secesji prowincji kongijskiej — Ka-

[77] E. Piontek, *Siły zbrojne ONZ*. Warszawa 1973.

tangi. Wtedy Rada Bezpieczeństwa upoważniła sekretarza generalnego ONZ do podjęcia środków niezbędnych do okazania pomocy rządowi Konga oraz wezwała Belgię do wycofania przez nią wojsk z Konga, lecz nie uzależniła poczynań sekretarza generalnego ONZ od wiążących decyzji Rady Bezpieczeństwa. W związku z tym ówczesny sekretarz generalny ONZ D. Hammarskjöld odmówił współdziałania z legalnym rządem Konga i zignorował problem agresji Belgii. Tego rodzaju działalność sekretarza generalnego ONZ uchybiała postawie neutralności i pozostawała w sprzeczności z uchwałami Rady Bezpieczeństwa w sprawie Konga. Ten brak wymogu neutralności był krytykowany przez państwa socjalistyczne na forum ONZ.

Odrębna formacja Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ została utworzona na podstawie uchwały Rady Bezpieczeństwa z 4 marca 1964 roku w sprawie Cypru. Uchwała ta określa zadania tychże sił zbrojnych w zakresie bezpieczeństwa i integralności terytorialnej Cypru. W raportach sekretarza generalnego ONZ z realizacji zadań wyznaczonych przez Radę Bezpieczeństwa dla Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ na Cyprze wyraźnie podkreślono, że mają one być neutralnym organem działającym bezstronnie i nie ingerującym w wewnętrzne sprawy Cypru, gdyż ostateczna odpowiedzialność za przywrócenie normalnych stosunków na Cyprze spoczywa na władzach i na narodzie cypryjskim.

Na Cyprze nabrała istotnego znaczenia interpretacja prawa do samoobrony przyznanego Doraźnym Siłom Zbrojnym ONZ. Pojęcie to zostało określone jako prawo do ochrony posterunków i pomieszczeń oraz transportu sił zbrojnych w przypadkach zbrojnego zamachu na nie. Sformułowano zasadę, że użycie broni może mieć miejsce w razie prób usuwania żołnierzy z zajmowanych pozycji, wyznaczonych im rozkazem dowódcy, jak również w razie próby rozbrojenia i przeszkadzania w wykonywaniu zadań, wynikających z poleceń dowództwa ONZ. Z tego wynika, że koncepcja samoobrony Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ nie tylko ma na celu zapewnienie tym siłom zbrojnym ich neutralnego charakteru (bronionej neutralności), lecz pozwala także (w określonych sytuacjach) na aktywne działanie w realizacji powierzonych zadań.

Następna akcja Doraźnych Sił Zbrojnych na Bliskim Wschodzie podjęta została bezpośrednio w związku z ofensywą wojsk egipskich przeciwko agresorowi izraelskiemu w październiku 1973 roku. 21 października 1973 roku Rada Bezpieczeństwa uchwaliła rezolucję nr 338, w której wezwała strony wojujące do wstrzymania wszelkich działań wojennych w ciągu 12 godzin. W rezolucji tej stwierdzono, że wraz z zakończeniem działań wojennych strony wojujące rozpoczną pod odpowiednim patronatem rokowania, zmierzające do ustanowienia sprawiedliwego pokoju na Bliskim Wschodzie. Strony wojujące wyraziły na to zgodę, lecz wbrew temu Izrael prowadził dalsze działania zbrojne po terminie wyznaczonym do zaprzestania walki. Dlatego w rezolucjach Rady Bezpieczeństwa nr 339 i 340 z 23 i 25 października 1973 roku kategorycznie nakazano przestrzeganie całkowitego przerwania działań zbrojnych i wycofania wojsk na pozycje zajmowane przez nie 22 października 1973 roku o godzinie 16.50. Upoważniono też sekretarza generalnego ONZ do zwiększenia liczby obserwatorów ONZ (radzieckich i amerykańskich) działających na tym obszarze i przedłożenia propozycji powołania Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ. W sprawie wykonania tych rezolucji sekretarz generalny ONZ złożył raport, zawierający następujące propozycje:

1. Wojska ONZ mają pozostawać w dyspozycji sekretarza generalnego z podporządkowaniem ich Radzie Bezpieczeństwa. Dowództwo w terenie ma sprawować dowódca mianowany przez sekretarza generalnego za zgodą Rady Bezpieczeństwa. Dowódca ma być odpowiedzialny przed sekretarzem generalnym, który będzie informował Radę Bezpieczeństwa o wydarzeniach związanych z funkcjonowaniem tych wojsk, a wszystkie sprawy dotyczące charakteru lub dalszego skutecznego funkcjonowania wojska mają być przedstawiane do dyspozycji Rady Bezpieczeństwa.

2. Wojska powinny funkcjonować przy pełnej współpracy z zainteresowanymi stronami. Muszą one mieć: a) wolność poruszania się i komunikacji oraz ułatwienia, niezbędne do wykonania zadań, b) przywileje i immunitety przewidziane w konwencji o przywilejach i immunitetach Narodów Zjednoczonych i c) osobną (wyodrębnioną) strefę działania w oddzieleniu od sił zbroj-

nych zainteresowanych stron (oddzielne kwatery i strefy buforowe).

3. Wojska mają składać się z pewnej liczby kontyngentów dostarczanych przez wybrane kraje w konsultacji z Radą Bezpieczeństwa za pośrednictwem sekretarza generalnego ONZ oraz w porozumieniu z zainteresowanymi stronami i z uwzględnieniem uznanej zasady sprawiedliwej reprezentacji geograficznej.

4. Wojska będą wyposażone w broń tylko o charakterze obronnym, a członkowie tych sił zbrojnych będą w czasie służby posiadać jedynie broń osobistą i nie będą stosować siły, z wyjątkiem przypadków samoobrony. Pojęcie samoobrony zostało poszerzone i uwzględnia wszystkie sytuacje jakiegokolwiek przeciwstawiania się przemocą tym siłom, by nie dopuścić do wykonania przez nie obowiązków nakładanych przez Radę Bezpieczeństwa.

5. Przy wykonywaniu swoich obowiązków wojska ONZ będą działać bezstronnie i będą unikały akcji mogących szkodzić prawom, roszczeniom lub stanowiskom stron zainteresowanych, co nie narusza uprawnień do operatywnego wykonania żądań Rady Bezpieczeństwa.

6. Personel pomocniczy wojsk będzie delegowany w zasadzie przez sekretarza generalnego ONZ. Będą to funkcjonariusze ONZ podlegający prawom i regulaminom Sekretariatu ONZ.

7. Na stanowisko dowódcy tworzących się wojsk zaproponowany został do mianowania przez sekretarza generalnego za zgodą Rady Bezpieczeństwa szef sztabu Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ na Cyprze gen. E. Sillasvuo (przedstawiciel Finlandii).

8. Kontyngenty wojsk i ich liczebność uzależniono od zgłoszeń poszczególnych państw według podziału geograficznego.

9. Koszty utrzymania wojsk pokrywać się będzie z budżetu ONZ.

Powyższe propozycje sekretarza generalnego zostały zaakceptowane przez Radę Bezpieczeństwa w rezolucji nr 341 z 27 października 1973 roku. Przy wykonywaniu tej uchwały sekretarz generalny ONZ podjął odpowiednie konsultacje w celu ustalenia kontyngentów wojsk z niektórych państw do Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie. Polska obok Kanady

otrzymała propozycję wzięcia udziału w zabezpieczeniu logistycznym tych wojsk. W odpowiedzi na ten apel Biuro Polityczne KC PZPR i Rząd PRL podjęły 4 listopada 1973 roku decyzję o skierowaniu jednostki Wojska Polskiego do Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie. Po raz pierwszy w dotychczasowej historii pokojowych sił zbrojnych ONZ reprezentowana jest armia kraju socjalistycznego — członka Układu Warszawskiego.

31 maja 1974 roku, po podpisaniu porozumienia o rozdzieleniu wojsk Izraela i Syrii, Rada Bezpieczeństwa powołała do życia siły obserwacyjne ONZ (UNDOF) nadzorujące rozdzielenie wojsk stron konfliktu na wzgórzach Golan. W skład UNDOF wszedł również na prośbę sekretarza generalnego ONZ pododdział LWP.

W kwietniu 1978 roku agresja Izraela na południowe obszary Libanu spowodowała powołanie tymczasowych sił zbrojnych ONZ w Libanie (UNIFIL). Siły te, praktycznie, tylko częściowo wykonują swoje zadania ze względu na ciągłe prowokacje zbrojne wojsk izraelskich i wspieranych przez Izrael bojówek chrześcijańskiej prawicy libańskiej.

Zasady ogólne służby w Doraźnych Siłach Zbrojnych ONZ w znacznej części określone są w przepisach ogólnych wydanych przez sekretarza generalnego ONZ 20 lutego 1957 roku [78] w wykonaniu pkt. 7 rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 1001 (ES-I), uchwalonej 7 listopada 1956 roku. Te przepisy ogólne stanowią zwięzły regulamin, który wszedł w życie 1 marca 1957 roku. Regulamin ten składa się z 44 przepisów ujętych w sześciu rozdziałach.

W rozdziale I tego regulaminu określono tryb wydawania przepisów, ustalając uprawnienia w tej materii sekretarza generalnego ONZ, a prawo wydawania rozkazów przyznano dowódcy tych sił zbrojnych, który bezpośrednio podlega sekretarzowi generalnemu ONZ. Podano tu definicje takich pojęć jak: „dowódca sił zbrojnych ONZ", „dowództwo", „członek Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ", „państwo uczestniczące" („władze państwa uczestniczącego"), „państwo-gospodarz" („rząd-gospodarz").

[78] *ZD* 1957 nr 2 poz. 32.

W rozdziale II określono charakter międzynarodowy Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ. W pkt. 6 stwierdzono, że członkowie Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ pozostają w służbie wojskowej swoich krajów, a polecenia dowódcy Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ wykonywane są za pośrednictwem łańcucha ogniw dowódczych. Żołnierze posługują się flagą ONZ, a wszystkie środki transportu mają oznaczenia i rejestrację ONZ. Członkowie tych sił, jako osoby wchodzące w skład organu pomocniczego ONZ, korzystają z przywilejów i immunitetów przewidzianych w konwencji z 13 lutego 1946 roku, dotyczącej przywilejów i immunitetów ONZ. W postanowieniach tej konwencji ustanawia się ochronę osobistą majątku, funduszów oraz dóbr i środków wykorzystywanych przez państwa uczestniczące na obszarze państwa-gospodarza.

W rozdziale III określono zakres uprawnień rozkazodawczych dowódcy Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ w stosunku do oddziałów podlegających jego rozkazom, co realizuje on za pośrednictwem oficerów dowództwa i dowódców narodowych kontyngentów państw uczestniczących. Zapewnienie porządku i dyscypliny spoczywa na dowódcach narodowych kontyngentów wojskowych. Meldunki dotyczące postępowania dyscyplinarnego powinny być przedstawione dowódcy Doraźnych Sił Zbrojnych, który może się konsultować z dowódcą kontyngentu narodowego i w razie konieczności także z władzami zainteresowanego państwa. W pkt. 14 przewidziano funkcjonowanie policji wojskowej, która może działać w każdym obozie, instytucji lub miejscowościach dyslokacji. Policja wojskowa ma zadanie pomagać w utrzymaniu dyscypliny i porządku wojskowego wśród Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ. Policja ta ma prawo dokonywania zatrzymań, co w niczym nie umniejsza uprawnień do aresztowania, przysługującym dowódcom narodowych kontyngentów. Nadmienić należy, że w składzie policji wojskowej Doraźnych Sił Zbrojnych na Bliskim Wschodzie uczestniczyli żołnierze polscy.

Rozdział IV zawiera postanowienia administracyjne, wykonawcze i finansowe. Podstawowe sprawy zarządzania administracyjnego i finansowego należą do sekretarza generalnego ONZ, który uprawniony jest do zawierania niezbędnych porozumień (umów)

z rządami w sprawach Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ. Dowódca tych sił zbrojnych jest wykonawcą zawartych porozumień. Przysługuje mu uprawnienie do tworzenia ośrodków operacyjnych i logistycznych (zaopatrzeniowych), jeżeli ich istnienie i funkcjonowanie uważa za niezbędne. Personel rekrutujący się z oficerów państw uczestniczących korzysta z przywilejów i immunitetów przewidzianych w rozdziale VI konwencji, dotyczących tychże kwestii. Oznacza to, że personel oficerski został przyrównany do rzeczoznawców wysłanych w sprawach ONZ, natomiast dowódca ma jeszcze dodatkowe uprawnienia (z § 19 i 27 cyt. konwencji), które przysługują sekretarzowi generalnemu ONZ i jego wszystkim zastępcom. Personel rekrutujący się spośród pracowników Sekretariatu ONZ w razie oddelegowania do służby w Doraźnych Siłach Zbrojnych ONZ podlega dowódcy tych sił. Dowódca może rekrutować personel lokalny, jaki jest mu potrzebny. Osoby te mogą być zatrudnione według lokalnej praktyki i zwyczajów, lecz nie korzystają z immunitetów, z wyjątkiem niepodlegania sądom miejscowym za czynności wykonywane o charakterze urzędowym ONZ, a w tym za wypowiedzi ustne i na piśmie.

W sprawach zakwaterowania i wyżywienia dowódca Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ może prowadzić negocjacje z rządami i dostawcami prywatnymi, w związku z czym mogą być organizowane dla potrzeb Doraźnych Sił Zbrojnych instytucje usługowe. W gestii dowódcy pozostaje zorganizowanie logistyki, obejmującej transport, dostawy, łączność, usługi medyczne, dentystyczne i sanitarne. Dowódca może zawierać kontrakty i zobowiązania, mające zapewnić zaspokojenie tych potrzeb. Natomiast w zakresie informacji i kontaktów z innymi ośrodkami informacji dowódca postępuje zgodnie z wytycznymi sekretarza generalnego ONZ.

Rozdział V zawiera podstawowe prawa i obowiązki członków Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ. W odniesieniu do prawa lokalnego obowiązującego na obszarze państwa-gospodarza zalecane jest unikanie działalności, która by była niezgodna z międzynarodowym charakterem sił zbrojnych. Członkowie korzystają z ochrony ONZ i podlegają jedynie dowódcy i to za pośrednictwem ustalonych ogniw dowodzenia. Istnieje obowiązek zacho-

wania dyskrecji i nieprzekazywania informacji służbowych, jeżeli nie zostały one opublikowane, przy czym obowiązek ten rozciąga się również na okres po zakończeniu służby w Doraźnych Siłach Zbrojnych ONZ. Zaznaczono, że nie wolno przyjmować od nikogo ze źródeł zewnętrznych jakiegokolwiek uhonorowania, odznaczenia, korzyści, podarunku lub wynagrodzenia niezgodnego ze statusem członka Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ.

Do grupy szczególnie ważnych unormowań zaliczyć należy pkt 34 normujący jurysdykcję sądową. W tej materii obowiązują następujące zasady: a) w zakresie odpowiedzialności karnej i cywilnej członkowie Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ podlegają wyłącznie sądownictwu swoich własnych krajów i w żadnym wypadku nie podlegają sądownictwu państwa-gospodarza. Obowiązek pociągania do odpowiedzialności karnej spoczywa na władzach państwa uczestniczącego i dowódcach narodowych kontyngentów wojskowych; b) w zakresie przepisów wojskowych członkowie Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ podlegają prawom i przepisom swoich krajów bez umniejszania obowiązków wynikających z zasad regulaminu Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ i innych przepisów z nich wynikających; c) spory między członkami Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ powinny być rozstrzygane w takim trybie, jaki uzna za niezbędny sekretarz generalny ONZ, łącznie z powołaniem jednej lub kilku komisji arbitrażowych, przy czym określenie zakresu spraw i trybu ich rozpatrywania należy do uprawnień sekretarza generalnego ONZ.

Dalsza grupa postanowień tego rozdziału w zakresie spraw osobowych dotyczy kwestii celnych, wymiany pieniędzy, legitymacji służbowych, uprawnień do prowadzenia pojazdów mechanicznych, uposażenia (na zasadzie porozumień międzynarodowych), przyznanego na podstawie decyzji dowódcy Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ; wypłat z tytułu odszkodowania z powodu choroby, śmierci (odszkodowania wypłacają państwa uczestniczące we własnym zakresie) itp. spraw. Określono również sprawę awansów, która pozostaje w gestii państw uczestniczących.

W rozdziale VI znajduje się tylko jeden przepis natury ogólnej, który zobowiązuje członków Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ do przestrzegania zasad i ducha ogólnych konwencji międzynaro-

dowych, dotyczących zachowania się personelu wojskowego, co oznacza powinność przestrzegania zasad międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, a więc całokształtu unormowań, które zostały przedstawione w niniejszym opracowaniu.

LITERATURA

Bierzanek R., *Wojna a prawo międzynarodowe.* Warszawa 1982.
Leśko T., *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych.* Wyd. II. Warszawa 1984.
Międzynarodowe prawo wojenne. Zbiór dokumentów (oprac. M. Flemming). Wydanie II rozszerzone. Warszawa 1985.

ZAGADNIENIA DO DYSKUSJI

1. *Definicja agresji a prawo do wojny legalnej.*
2. *Status kombatantów i niekombatantów a najemnicy.*
3. *Zakazane metody walki a samoobrona, represalia i konieczność wojenna.*
4. *Cechy charakterystyczne okupacji wojennej.*
5. *Zbrodnie wojenne i ich nieprzedawnianie.*

SPIS TREŚCI

I. SŁUŻBA WOJSKOWA 5

1. Ogólna charakterystyka 7

a) Obowiązki obywateli w zakresie obronności 7
b) Obowiązki żołnierzy LWP 11

2. Funkcje i zadania ludowego Wojska Polskiego 16

a) Ogólna charakterystyka 16
b) Wychowawcza rola symboli państwowych i wojskowych oraz przysięgi wojskowej 20
c) Znaczenie dokumentów normatywnych w systemie wychowania żołnierzy 25
d) Dyscyplina wojskowa 27

3. Szkolenie rezerw 37

a) Ogólna charakterystyka 37
b) Służba wojskowa studentów i absolwentów wyższych uczelni cywilnych 40
c) Uprawnienia osób objętych długotrwałym przeszkoleniem wojskowym 50
d) Szczególne uprawnienia absolwentów objętych długotrwałym szkoleniem wojskowym po zwolnieniu do rezerwy 55

Literatura 57

Zagadnienia do dyskusji 58

II. PRAWO KARNE PRL — WYBRANE PROBLEMY PRAWA KARNEGO POWSZECHNEGO I WOJSKOWEGO 59

1. Ogólna charakterystyka 61

a) Pojęcie prawa karnego i jego podział 61
b) Źródła prawa karnego 62
c) Zakres obowiązywania ustawy karnej 63
d) Prawo karne wojskowe 65

2. Ogólne zasady prawa karnego 66

a) Przestępstwo 66
b) Środki karne 79

3. Rodzaje przestępstw 89

a) Kryteria systematyzacji przestępstw 89
b) Niektóre rodzaje przestępstw z części szczególnej kodeksu karnego 90
c) Przestępstwa wojskowe 93
d) Niektóre przestępstwa dotyczące obronności państwa . . . 101

4. Rola dowódcy w postępowaniu karnym wojskowym 103

Literatura 104
Zagadnienia do dyskusji 104

III. MIĘDZYNARODOWE PRAWO KONFLIKTÓW ZBROJNYCH . 105

1. Ogólna charakterystyka 107

2. Prawa i zwyczaje wojenne oraz zakazane sposoby walki . . . 112

a) Strony w konflikcie i ich siły zbrojne 112
b) Wyłączone z walki obszary i przestrzenie 117
c) Zakazane środki walki 120
d) Zakazane metody walki 126
e) Wyjątki w sposobach prowadzenia walki zbrojnej 131
f) Szczególne reguły walki zbrojnej na morzu 133
g) Szczególne reguły walki zbrojnej w powietrzu 139
h) Problemy ograniczenia możliwości walki zbrojnej w kosmosie 141

3. Porozumienia między stronami wojującymi 144
a) Parlamentarze 144
b) Paszporty wojskowe, glejty i salwgwardie 145
c) Kartele 145
d) Kapitulacja 146
e) Rozejm 147
f) Preliminaria pokojowe i traktat pokoju 148

4. Postanowienia dotyczące rannych, chorych, jeńców, ludności cywilnej i dóbr kultury 148
a) Ochrona rannych i chorych 148
b) Jeńcy i ich traktowanie 152
c) Ochrona ludności cywilnej podczas wojny 158
d) Ochrona dóbr kultury 166

5. Międzynarodowa odpowiedzialność za zbrodnie wojenne . . . 168

6. Neutralność w konfliktach zbrojnych 173

7. Rola ONZ w likwidowaniu konfliktów zbrojnych 176

Literatura 185
Zagadnienia do dyskusji 185

6164
BIBLIOTEKA NAUKOWA ASC
(II)
Dział Zbiorów Ogólnych

NOTATKI

NOTATKI

NOTATKI

NOTATKI

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
P/3936
40-006164-001-0